

**ПАЁМИ
АКАДЕМИЯИ ТАҲСИЛОТИ
ТОҶИКИСТОН**

**ВЕСТНИК
АКАДЕМИИ ОБРАЗОВАНИЯ
ТАДЖИКИСТАНА**

**BULLETIN
OF THE ACADEMY OF EDUCATION
OF TAJIKISTAN**

*Маҷаллаи илмӣ, маърифатӣ ва таълимӣю методӣ аз соли 2007 наишр мешавад
Научно-просветительский и учебно-методический журнал издаётся с 2007 года
Scientific and educational – methodical journal published since 2007*

№ 1 (42), 2022

САРМУҲАРРИР:

САЛОМИЁН М.К. – доктори илмҳои филологӣ, профессор, президенти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:

КАРИМЗОДА М.Б. – доктори илмҳои педагогӣ, саркоотиби илми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

КОТИБИ МАСЪУЛ:

МУҲИДДИНЗОДА Б. – ёрдамчи президенти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

ЛУТФУЛЛОЗОДА М. – узви пайвасти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, доктори илмҳои педагогӣ, профессор

КАРИМОВА И.Х. – узви пайвасти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, доктори илмҳои педагогӣ, профессор

ШАРИФЗОДА Ф. – узви пайвасти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, доктори илмҳои педагогӣ, профессор

БОБИЗОДА Ғ.М. – узви пайвасти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, доктори илмҳои биологӣ ва фармасевтӣ, профессор

НУЪМОНОВ М. – узви вобастаи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, доктори илмҳои педагогӣ, профессор

ШЕРБОЕВ С. – узви вобастаи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, доктори илмҳои педагогӣ, профессор

НЕЪМАТОВ С.Э. – доктори илмҳои педагогӣ, профессор

ГУЛМАДОВ Ф. – доктори илмҳои педагогӣ

КАМОЛЗОДА С. – номзади илмҳои педагогӣ, мудири шуъбаи таҳсилот ва технологияи педагогии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

ҲАЙАТИ МУШОВАРА:

САИДЗОДА Р.Ҳ. – вазири маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон

РАҲИМӢ Ф.Қ. – президенти Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

ҶӢРАЗОДА Ҷ.Ҳ. – муовини якуми вазири маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон

ИМАТЗОДА Л.М. – директори Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомии АТТ

НАМОЗОВ Ҷ. – ректори Донишқадаи ҷумҳуриявии тақмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони соҳаи маориф

Маҷалла ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.

Маҷалла ба Феҳристи наирияхои илми тақризишавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 03.06.2019 ворид шудааст.

Маҷалла ба манбаи маълумоти Индекси иқтибосҳои илми Россия ворид карда шудааст.

Маҷалла таҳти № 059/МҶ 17-уми апрели соли 2018 дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон сабти ном шудааст.

Сурога: 734063, ш. Душанбе, кӯчаи Айнӣ – 126, Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

E-mail: att@maorif.tj **Сомона:** rayom-att.tj **Тел:** +992 37 225 84 22, +992 37 225 84 15

ISSN 2222-9809

Индекси обуна: 77727

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

САЛОМИЁН М.К. – доктор филологических наук, профессор, президент АОТ

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

КАРИМЗОДА М.Б. – доктор педагогических наук, главный учёный секретарь АОТ

ОТВЕТСТВЕННЫЙ СЕКРЕТАРЬ:

МУХИДДИНЗОДА Б. – пом. президента Академии образования Таджикистана

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

ЛУТФУЛЛОЗОДА М. – академик Академии образования Таджикистана, доктор педагогических наук, профессор

КАРИМОВА И.Х. – академик Академии образования Таджикистана, доктор педагогических наук, профессор

ШАРИФЗОДА Ф. – академик Академии образования Таджикистана, доктор педагогических наук, профессор

БОБИЗОДА Г.М. – академик Академии образования Таджикистана, доктор биологических наук, доктор фармацевтических наук, профессор

НУЪМОНОВ М. – член – корреспондент Академии образования Таджикистана, доктор педагогических наук, профессор

ШЕРБОЕВ С. – член – корреспондент Академии образования Таджикистана, доктор педагогических наук, профессор

НЕГМАТОВ С.Э. – доктор педагогических наук, профессор

ГУЛМАДОВ Ф. – доктор педагогических наук

КАМОЛЗОДА С. – кандидат педагогических наук, зав. отделом образования и педагогических технологии Академии образования Таджикистана

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

САИДЗОДА Р.Х. – министр образования и науки Республики Таджикистан

РАХИМИ Ф.К. – президент Национальной Академии наук Таджикистана

ДЖУРАЗОДА Дж. – первый зам. министра образования и науки Республики Таджикистан

ИМАТЗОДА Л.М. – директор Института развития образования имени А. Джами АОТ

НАМОЗОВ Дж. – ректор Республиканского института повышения квалификации и переподготовки работников сферы образования

Журнал печатается на таджикском, русском и английском языках.

Журнал входит в Перечень рецензируемых научных журналов ВАК при Президенте Республики Таджикистан от 03.06.2019.

Журнал включён в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ).

Журнал зарегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан 17 апреля 2018 года за № 059/МД.

Адрес: 734063, г. Душанбе, ул. Айни – 126, Академия образования Таджикистана

E-mail: att@maorif.tj Сайт: rayom-att.tj Тел: +992 37 225 84 22, +992 37 225 84 15

ISSN 2222-9809

ISSN 2222-9809

2 2 2 2 9 8 0 9

© Академия образования Таджикистана, 2022

Индекс подписки: 77727

CHIEF EDITOR:

SALOMIYON M.Q. – *Doctor of Philology sciences, professor, the President of AET*

DEPUTY CHIEF EDITOR:

KARIMZODA M.B. – *Doctor of Pedagogical Sciences, Chief Scientific Secretary of AET*

EXECUTIVE SECRETARY:

MUHIDDINZODA B. – *assistant the president Academy of Education of Tajikistan*

EDITORIAL TEAM:

- LUTFULLOZODA M.** – *Academician of the Academy of Education of Tajikistan, doctor of Pedagogical sciences, professor*
- KARIMOVA I.KH.** – *Academician of the Academy of Education of Tajikistan, doctor of Pedagogical sciences, professor*
- SHARIFZODA F.** – *Academician of the Academy of Education of Tajikistan, doctor of Pedagogical sciences, professor*
- BOBIZODA G.M.** – *Academician of the Academy of Education of Tajikistan, the doctor of Biological sciences, doctor of pharmaceutical sciences, professor*
- NUMONOV M.** – *Corresponding Member of the Academy of Education of Tajikistan Doctor of pedagogical sciences, professor*
- SHERBOEV S.** – *Corresponding Member of the Academy of Education of Tajikistan Doctor of pedagogical sciences, professor*
- NEGMATOV S.E.** – *Doctor of pedagogical sciences, professor*
- GULMADOV F.** – *Doctor of pedagogical sciences*
- KAMOLZODA S.** – *Candidate of Pedagogical Sciences, Head of the Department of Education and Pedagogical Technology of the Academy of Education of Tajikistan*

EDITORIAL COUNCIL:

- SAIDZODA R.H.** – *Minister of Education and Science of the Republic of Tajikistan*
- RAHIMI F.K.** – *President of the National Academy of Sciences of Tajikistan*
- JURAZODA J.H.** – *first deputy Minister of Education and Science of the Republic of Tajikistan*
- IMATZODA L.M.** – *Director of the Institute for the Development of Education named after A. Jami AET*
- NAMOZOV J.** – *Rector of the Republican Institute for Advanced Studies and retraining of educators*

The journal is published in Tajik, Russian and English languages.

The journal is included in the List of reviewed scientific journals of the higher attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan from 03.06.2019.

The journal is included in the database Of the Russian science citation index

The journal was registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on April 17, 2018 under No. 059 / MD.

Address: 734063, Dushanbe, 126 Ayni Str., Academy of Education of Tajikistan

E-mail: att@maorif.tj Site: payom-att.tj Tel: +992 37 225 84 22, +992 37 225 84 15

ISSN 2222-9809

© Academy of Education of Tajikistan, 2022

Subscription index: 77727

МУНДАРИЧА
СИЁСАТИ МАОРИФ

Саҳ.

НУГМОНОВ М., ТУРОНОВ С.

Роҳҳои омӯзишу рушди фанҳои табиатиносою риёзӣ ва тафаккури техникӣ, дар донишҷӯён (дар ҳолияти татбиқи барномаи “Бистсолаи омӯзиши ва рушди фанҳои табиатиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф”)..... 11 - 16

МАСЪАЛАҲОИ УМУМИНАЗАРИЯВИИ ПЕДАГОГИКА

МУҲИДДИНЗОДА Б.

Дигаргуниҳои кулӣ дар сохтмони бинои муассисаҳои таълимӣ дар солҳои истиқлолият..... 17 – 23

ГИЁЕВ А.Х.

Омӯзиши забони русӣ-раванди мураккаб барои хонандагони макотиби миллӣ..... 24 – 28

ҶУМАЕВ И.

Омилҳои асосии татбиқи самараноки технологияҳои иттилоотӣ дар Муассисаҳои таҳсилоти олии Ҷумҳурии Тоҷикистон..... 28 – 33

КАРИМЗОДА М., САТОРОВА М. Қ.

Фарҳанги ҳуқуқӣ ҳамчун категорияи иҷтимоӣ..... 33– 38

МИРЗОЕВ А.Р., КАССИРОВ Ш.Н.

Рушди донишҳои зеҳнӣ тавассути фаъолгардонии донишҷӯён дар раванди таълими фосилавӣ..... 38 – 45

ШОДМОНОВ Ш.С.

Таҳсилоти инклюзивии (фарогири) кӯдакони норасоӣҳои шунавоидошта – мушкилиҳо ва роҳҳои амалисозии он..... 45 – 52

СУРИЕВА Ш.

Ватан, тарбияи ватандӯстӣ, вазифа ва мазмуни он дар мактаби муосир..... 52 – 57

ҚОДИРОВ З.К.

Оид ба масъалаҳои мубрами худтарбиякунии сифатҳои ахлоқӣ-иродавии варзишгарони наврас дар мактабҳои варзишӣ..... 57 – 63

МАДАТЗОДА М.

Салоҳиятҳои калидӣ – воситаи муҳим дар ташиккули таҷрибаи шахсии хонандагон дар раванди таълим..... 63 – 70

ЛУТФУЛЛОЕВА П. М., РУСТАМИ А.

Фарҳанги хонавода ва оmodасозии фарзандон ба ҳаёти хонаводагӣ..... 70 – 75

САМАДОВ М.

Таснифоти муаммоҳои муосири илми соҳаи тарбияи ҷисмонӣ..... 75 – 84

ЭМОМОВА М.Н.

Тавсифи педагогӣ-психологӣ мутобиқшавии кӯдакони ҳуқуқвайронкунанда дар муассисаҳои таълими махсус..... 84 – 90

УЛФАТОВ М.

Роҳҳои инкишофи шавқи хониши хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар раванди дарс ва тадбирҳои беруназсинфӣ..... 91 – 96

ФАЙЗУЛЛОЗОДА Ҳ.

Оmodасозии донишҷӯёни муассисаи таҳсилоти олии тарбияи ҷисмонӣ ба ҷиртиботи касбӣ – меҳвар бо забони хориҷӣ (англисӣ)..... 96 – 103

ДАВЛЯТБОЕВА С.А. <i>Афзалияти иҷтимоии варзиши оммавӣ дар марҳилаи кунунӣ.....</i>	103 – 110
--	-----------

ТЕХНОЛОГИЯИ ТАЪЛИМ

САИДЗОДА И.М., ҲАЙЁТОВ Қ.Э. <i>Методикаи омӯзиши қисмҳои техникӣ ва барномавии компютер.....</i>	111 – 117
ЗИЁВИДДИНЗОДА З. <i>Асосҳои назариявии идоракунии корҳои санҷиши дошиҷӯён ҳангоми омӯзиши фанни математика.....</i>	117 – 123
АҲМАДОВ Н.А., ПУЛОТОВ Ф.Х., ГУЛНОЗАИ М. <i>Самаранокии маводи зиддигелминтии таъсирашон дароз кардашуда.....</i>	123 – 126
РАЗЗОҚОВ Х. <i>Масъалаҳои таълиму тарбияи насли наврас дар Авесто ва афкори педагогии мутаффақирони тоҷику форси асрҳои X – аввали асри XI.....</i>	127 – 132
Ба тавачҷуҳи муаллифон	133

СОДЕРЖАНИЕ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ПОЛИТИКА

Стр.

НУГМОНОВ М., ТУРОНОВ С.

Пути обучения и развития естественно – математических дисциплин, технического мышления у студентов (в рамках реализации программы «Двадцатилетие изучения и развития естественных, точных и математических дисциплин в сфере науки и образования»)..... 11 - 16

ОБЩЕТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ПЕДАГОГИКИ

МУХИДДИНЗОДА Б.

Радикальные изменения в строительстве зданий образовательных учреждений в годы независимости..... 17 – 23

ГИЁЕВ А.Х.

Овладение русской речью сложный процесс для учащихся национальной школы ..... 24 – 28

ДЖУМАЕВ И.

Основные факторы эффективной реализации информационной технологии в вузах Республики Таджикистан..... 28 – 33

КАРИМЗОДА М., САТОРОВА М. К.

Правовая культура как социальная категория..... 33 – 38

МИРЗОЕВА.Р., КАССИРОВ Ш.Н.

Развитие интеллектуальных знаний посредством активации студентов в процессе дистанционного обучения..... 38 – 45

ШОДМОНОВ Ш.С.

Инклюзивное (интегрированное) образование детей с нарушениями слуха – проблемы и пути его реализации..... 45 – 52

СУРИЕВА Ш.Ч.

Родина. Воспитание патриотизма, его миссия и содержание в современной школе. 52 – 57

КОДИРОВ З.К.

Актуальные проблемы самовоспитания нравственно-волевых качеств спортсменов-подростков в спортивных школах..... 57 – 63

МАДАТЗОДА М.

Ключевые компетенции – важное средство формирования личного опыта учащихся в учебном процессе..... 63 – 70

ЛУТФУЛЛОЕВА П. М., РУСТАМИ А.

Культура семьи и подготовка детей к семейной жизни..... 70 – 75

САМАДОВ М.

Классификация современных научных проблем в области физического воспитания..... 75 – 84

ЭМОМОВА М.Н.

Психолого-педагогическая характеристика адаптации детей-правонарушителей в специальных образовательных учреждениях..... 84 – 90

УЛФАТОВ М.

Способы развития читательских интересов младших школьников в процессе уроков и внеурочных мероприятий..... 91 – 96

ФАЙЗУЛЛОЗОДА Х.

Подготовка студентов вузов физической культуры вуза к профессионально-ориентированной коммуникации на иностранном (английском) языке..... 96 – 103

ДАВЛЯТБОЕВА С.А.

Социальная ценность спорта в современном мире..... 103 – 110

ТЕХНОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ

САИДЗОДА И.М., ХАЙЁТОВ К.Э.

Методика обучения технической и программной части компьютера..... 111 – 117

ЗИЁВИДДИНЗОДА З.

Теоретические основы управления контрольными работами студентами при изучении математики..... 117 – 123

АХМАДОВ Н.А., ПУЛОТОВ Ф.Х., ГУЛНОЗАИ М.

Эффективность антигельминтных препаратов пролонгированного действия... 123 – 126

РАЗЗОКОВ Х.

Проблемы обучения и воспитания молодого поколения в Авесте и педагогических взглядах таджикско-персидских мыслителей X-начала XI веков..... 127 – 132

К сведению авторов 133

CONTENTS

EDUCATIONAL POLICY

Pag.

NUGMONOV M., TURONOV S.

Ways of teaching, development of natural and mathematical disciplines and development of technical thinking, innovation and invention in students (within the program "Twenty years of study and development of natural, exact and mathematical disciplines in the field of science and education")..... 11 - 16

GENERAL THEORETICAL PROBLEMS OF PEDAGOGY

MUHIDDINZODA B.

Carrecal changes in construction of buildings of educational institutions in years of independence..... 17 – 23

...

GIYOYEVA.KH.

Mastering russian speech is a difficult process for students of the national school... 24 – 28

JUMAEV I.

The main factors for the effective implementation of information technology in the universities of the Republic of Tajikistan..... 28 – 33

KARIMZODA M., SATOROVA M.K.

Legal culture as a social category..... 33 – 38

MIRZOEV A.R., KASSIROV SH.N.

The development of intellectual knowledge through the activation of students in the process of distance learni..... 38 – 45

SHODMONOV SH.S.

Integrated education of children with hearing impairments - problems and ways of its implementation..... 45 – 52

SURIEVA SH.

Homeland, education of patriotism, mission and maintenance in a modern school..... 52 – 57

KODIROV Z.K.

Bout actual problems of self-education of moral-volitional qualities of adolescent athletes in sports schools..... 57 – 63

MADATZODA M.

Key competences are an important tool for developing personal experience of students in the learning process..... 63 – 70

LUTFULLOEVA P., RUSTAM A.

The culture of the family and preparation of the childrento family life..... 70 – 75

SAMADOV M.

Classification of modern scientific problems in the field of physical education..... 75 – 84

EMOMOVA M.N.

Psychological and pedagogical characteristic adaptation of offending children in special educational institutions..... 84 – 90

ULFATOV M.

Ways of developing the reading interests of younger students during the classroom and extracurricular activities..... 91 – 96

FAIZULLOZODA H. <i>Preparation of students of physical culture higher education institution to professional oriented communication in foreign (english) language.....</i>	96 – 103
DAVLYATBAEVA S.A. <i>Social sport values for everyone in the modern world.....</i>	103 – 110

TEACHING TECHNOLOGY

SAIDZODA I.M., HAYOTOV K.KH. <i>Methodology for teaching technical and software parts of a computer.....</i>	111 – 117
ZIYOVIDDINZODA Z. <i>Theoretical foundations of management of students' control works in the study of mathematics.....</i>	117 – 123
GULNOZAI M., AHMADOV N.A., PULOTOV F.H. <i>Effectiveness of antihelmintic materials prolonged action.....</i>	123 – 126
RAZZOQOV H. <i>Problems of teaching and upbringing young generation in avesta and pedagogical thoughts of tajik-persian thinkers of X - beginning XI centuries.....</i>	127 – 132
For authors.....	133

**СИЁСАТИ МАОРИФ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ПОЛИТИКА
EDUCATIONAL POLICY**

**РОҲҶОИ ОМУЌИШУ РУШДИ ФАНҶОИ ТАБИАТШИНОСИЮ РИЁЗӢ ВА
ТАФАККУРИ ТЕХНИКӢ ДАР ДОНИШЧӢӢ**

(дар хошияи татбики “Бистсолаи омуџиш ва рушди фанџои табиатшиносӢ, дакиќ ва
риёзӢ дар соҳаи илму маориф”)

НУГМОҶОВ Мансур – доктори илмџои педагогӢ, профессори Донишгоҳи давлатии омуџгории Тоџикистон ба номи С. Айни, узви вобастаи Академияи таџсилоти Тоџикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Айни, 126, тел.: +(992)938 64 76 29

ТУРОҶОВ Султонмурод – номзади илмџои педагогӢ, муовини директори Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таџсилоти Тоџикистон, сармутахассиси шӯбаи омуџиши фанџои табиатшиносӢ ва риёзии АТТ, ш. Душанбе, кӯчаи Айни, 126, тел.: +(992) 905 05 41 51

Дар маќола асосан роҷеъ ба татбики “Бистсолаи омуџиш ва рушди фанџои табиатшиносӢ, дакиќ ва риёзӢ дар соҳаи илму маориф”, унсурџои он ва тадбирџое, ки бевосита тафаккури техникӢ, ҷаҳонбинии илмӢ, ихтироџкорӢ ва навовариро раванќ бахшида, роҳџои пайвасти илм ба истехсолотро муайян ва роҳу воситаџое, ки хонандагону донишчӢӢро бештар ба омуџиши фанџои риёзӢ, дакиќ ва табиӢ ҷалб менамоянд тавсияю пешниҳодџо манзур шудааст.

Вожаџои асосӢ: табиӢ риёзӢ, корџои лоиҳавӢ, донишнома, муассисаџои илмӢ-таџџиќотӢ, докторантон, унвончӢӢ, магистрон, тафаккури техникӢ, ҷаҳонбинии илмӢ, техника, технология, ихтироџкорӢ, навовари.

**ПУТИ ОБУЧЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ЕСТЕСТВЕННО - МАТЕМАТИЧЕСКИХ
ДИСЦИПЛИН, ТЕХНИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У СТУДЕНТОВ
(в рамках реализации программы «Двадцатилетие изучения и развития естественных,
точных и математических дисциплин в сфере науки и образования»)**

НУГМОҶОВ Мансур – доктор педагогических наук, профессор Таджикского государственного университета имени С. Айни, член- корреспондент Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. С. Айни, 126, тел.: +(992)938 64 76 29

ТУРОҶОВ Султонмурод – кандидат педагогических наук, заместитель директора Института развития образования имени Абдурахмана Джами Академии образования Таджикистана, главный специалист отдела естественных, точных и математических дисциплин Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. С. Айни, 126, тел.: +(992) 905 05 41 51

Статья посвящена реализации программы «Двадцатилетие изучения и развития естественных, точных и математических дисциплин в сфере науки и образования», ее элементам, мерам, непосредственно способствующим техническому мышлению, научному мировоззрению, изобретательству и новаторству, определены пути подключения науки к производству, предложены пути и средства привлечения учащихся и студентов к изучению математических, точных и естественных дисциплин.

Ключевые слова: естественные, математические, проектные работы, энциклопедия, научно-исследовательские учреждения, докторанты, соискатели, магистры, техническое мышление, научное мировоззрение, техника, технология, изобретение, инновация.

WAYS OF TEACHING, DEVELOPMENT OF NATURAL AND MATHEMATICAL DISCIPLINES AND DEVELOPMENT OF TECHNICAL THINKING, INNOVATION AND INVENTION IN STUDENTS

(within the program "Twenty years of study and development of natural, exact and mathematical disciplines in the field of science and education")

NUGMONOV Mansur – doctor of pedagogical science, professor of TSPU named after Sadridin Ayni, correspondent member of AET, Dushanbe, 126 Ayni Str., **Phone:** +(992)938 64 76 29

TURONOV Sultonmurod – candidate of pedagogical science. Deputy director of the Institute for the Development of Education named after Abdurakhman Dzhami, chief specialist of the department of Naturel, Exact and Mathematical disciplines of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, 126 Ayni Str., **Phone:** +(992) 905 05 41 51

The article is mainly devoted to the implementation of the program "Twenty years of Study and Development of Natural, Exact and Mathematical Disciplines in the Sphere of Science and Education", its elements, measures that directly contribute to technical thinking, scientific outlook, invention and innovation, ways of connecting science to production are determined, ways and means of attracting pupils and students to the study of mathematical, exact and natural disciplines are proposed.

Keywords: natural mathematical, design work, encyclopedia, research institutions, doctoral students, applicants, masters, technical thinking, scientific worldview, technique, technology, invention, innovation.

Фардои шукуфои Тоҷикистонро наметавон
бидуни рушд бахшидани технологияҳои навин
ва таҳкими фанҳои табиатшиносию дақиқ
тасаввур намуд.

Тоҷикон ҳамчун халқи хирадпарвару маърифатгустар табиатан майлу рағбати қавӣ ва эътиқоди самимӣ ба илму дониш доранд ва омӯзиши пайвастаро меписанданду талқин менамоянд. Қофиласолори адабиёти ҷаҳониро муктадирамон, устод Рӯдакӣ донишро «андар дил ҷароғи равшан» ва «бар тан ҷавшан» доништасту таъкид ба он бинмудааст, ки волотарин фазилати одамӣ илм омӯхтану соҳиби ғановати маънавӣ будан аст. Абушақури Балхӣ, ки дар қатори шоирони барҷаставу тавонманди тоҷик қарор дорад, бо эътимоди устувор таъкид бинмудааст:

Ҷаҳонро ба дониш тавон ёфтан.
Ба дониш тавон риштану бофтан.

Воқеан ҳам, маҳз ба шарофату баракати илму дониш ҳар инсон дар ҷомеа мавқеи шоистаеро дармеёбад, ба камолот мерасад, тозақориҳо мекунад, ба кашфиёти навин комёб мешавад ва ба фатҳи қуллаҳои мурод мушарраф мегардад. Илм қудратафзо, нишотбахши башарият ва заминагузори музаффариятҳост. Аз ин ҷост, ки кишварӣ соҳибистиклоли мо ба илму илмомӯзӣ арҷгузор аст дар ин росто, пайваста тадбирҳои муассиру ҳадафгир андешида мешаванд.

Омӯзиши ҳаматарафаи илм барои бо дониш мусаллаҳ шудани инсон мусоидат карда, рушди ҷаҳони фикриву андешаи онро таъмин менамояд. Ҳақиқати илмӣ зимни таҷриба дар ҳаёти инсон собит мегардад.

Бо воситаи илм равандҳои ҷаҳони муосир, ҳодисаҳои табиат, пешрафти иқтисодиву иҷтимоии ҷомеа, характер (маниш) ва арзишҳои миллии ҳар як халқу миллат омӯхта мешавад.

Амнияти ҳар як давлат новобаста аз мавқеъ ва минтақа бо омӯзиши ҷанбаҳои фарогири ҳама намуди илм ва шинохти илмӣ таъмин мегардад. Танҳо дар ҳолати соҳиб будан ба донишҳои илмӣ, назариявӣ, амалӣ ва таърихӣ метавон амнияти миллии ва рушди давлатро таъмин кард.

Дар сиёсати хирадбунёду дурандешонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллии - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон тарғиби пайвастаи омӯзиши илм мавқеи меҳварӣ дорад. Дастуру ҳидоятҳои Сарвари давлат вобаста ба тақвияти илмомӯзӣ аз тарафи аҳли ҷомеа ҷонибдорӣ бавусъату самимиро дарёфтаанд.

Рушд ва пешрафти ҳар як соҳаи илм дар радифи омӯзиши мафҳумҳои илмӣ, инкишофи сохтори фаннӣ, унсурҳо ва меъёрҳои он, инчунин аз дараҷаи истифодабарии восита, усул ва шеваҳои илмҳои риёзӣ, дақиқ ва табиӣ вобастагии амиқ дорад. Ҳоло дар улуми муосири ҷаҳонӣ истифода аз шеваҳои риёзӣ, бавижа шеваҳои омӯри ва воситаҳои хеле пешрафтаи технологияи иттилоотию иртиботӣ бамавриду муҳим арзёбӣ мешавад.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни Паёмашон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 декабри соли 2019 бо назардошти зарурати баамаломата барои рушди тафаккури техникӣ, тарғиби ҷаҳонбинии илмӣ, дастрасӣ пайдо кардан ба техникаву технология, тавсеаи ихтироъкорӣ ва навоарӣ, пайвасти илм ба истехсолот, ҷалби бештари хонандагону донишҷӯён ва дигар қишрҳои ҷомеа ба омӯзиши фанҳои риёзӣ, дақиқ ва табиӣ, солҳои 2020-2040-ро “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф” эълон карданд. Ин ташаббуси дурандешона ва ҳамбаста ба рӯҳияи замон боиси равнақи тозаи омӯзиши илм дар байни аҳли ҷомеа, ба вижа, ҷавонон гардид.

Тавре маълум аст, донишҳои математикӣ аҳамияти калони амалӣ дошта, омӯзиши он дар ташаккули ҷанбаҳои ахлоқии инсон низ арзишманд аст. Аз ин рӯ, барои ободии кишвар ва ба вучуд овардани заминаи мутахассисони ояндасози миллат донишҳои математикӣ ва табиӣ зарур доништа мешаванд.

Илми педагогика собит намудааст, ки баргузориҳои ҳамагуна ҷорабинҳои фаннӣ, аз ҷумла, озмунҳои фаннӣ барои хонанда ва омӯзгор нуқтаи ибтидоии гузаштан ба сатҳи дигар буда, зимни он қобилияти шогирдон ташаккул ва омӯзгорон ба ҷустуҷуи услуби нави таълим машғул мешаванд. Дар ин замина тафаккури хонадагоне, ки ба математика ва фанҳои табиӣ шавқу завқ ва қобилияти муайян доранд, рушд карда, ҳавасмандиашон ба омӯзиши фанҳои зикршуда бештар мегардад.

Соли 2021 Президенти ҷумҳурӣ боз як ташаббуси тозаеро роҳандозӣ бинмуда, дастур доданд, ки минбаъд дар мамлакат озмуни «Илм-фурӯғи маърифат» ҳамасола баргузор карда шавад.

Пешвои миллат ҳадаф аз ин озмуно «боз ҳам бештар ба омӯзиши илмҳои риёзӣ ва дақиқ ва табиӣ ҷалб кардани наврасону ҷавонон. олимону муҳаққиқон ва устодону омӯзгорон» тавсиф бахшиданд. Озмуни «Илм-фурӯғи маърифат» тафаккури илмию техникӣ аҳли ҷомеаро густариш хоҳад бахшид ва ба тавсеаи навоариву ихтироъкорӣ, пайвасти босамари илм бо истехсолот, кашфи истеъдодҳову омӯзиши васеи фанҳои дақиқ мусоидат хоҳад кард.

Ҷомеаи кунунии мо ва фардои шукуфои онро наметавон бидуни рушд бахшидани технологияҳои навин ва таҳкими фанҳои дақиқ тасаввур намуд. Ин масъалаи муҳим ба иқтисоду тавонмандии давлат, амнияти миллат ва тақмили батадриҷи неқӯаҳволии аҳли ҷомеа низ ҳамбастагӣ дорад. Вобаста ба ин нуқоти зикршуда озмуни ҷумҳуриявӣ «Илм-фурӯғи маърифат» аҳамияти боз ҳам барҷастатаре пайдо кард ва ин озмуни нуфузманд марҳилаи тозаеро дар кишвари мо дар ҷодаи омӯзишу арҷгузориҳои илм ифтидох намуд.

Илм, ба таъкиди ниёғони барӯмандамон, «куфлуқушои ҳама дарҳост» ва он калиди дари саодатмандихоро ба дасти одамон медиҳаду комёбиҳояшонро замина мегузорад.

Сарвари давлат ҷиҳати дар сатҳи баланди маърифатӣ, бонизому мақсаднок ва натиҷабаш баргузор шудани озмуни зикршуда зимни амрашон аз 3 феввали соли 2022, № АП-155 аз ҳисоби фонди захиравии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ташкилу баргузорӣ ва ҷоизаи озмуни “Илм-фурӯғи маърифат” 2 345 000 сомони маблағ ҷудо намудаанд, ки бевосита ба самарабахш баргузор шудани ҷорабинии мазкур мусоидат карда, ҷеҳраҳои нави ихтироъкорону навоаронро аз насли ҷавон пеш меорад.

Қобили зикр аст, ки бо дастгирии бевоситаи Пешвои муаззами миллат ва аз ҷониби Ҳукумати мамлакат мавриди амал қарор дода шудани Стратегияи омӯзиш ва рушди фанҳои табиӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф барои давраи то соли 2030 ва “Барномаи давлатии мақсадноки рушди илмҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф” ба омӯзиши амиқи фанҳои зикршуда мусоидат карда, заминаи хуб барои илмомӯзии наврасону ҷавон гаштааст.

Мавриди зикр аст соли ҷорӣ бо қарори Раиси шаҳри Душанбе, муҳтарам Рустами Эмомалӣ аз 25 феввали соли 2022, № 85 ва сарпарастии бевоситаи он кас ҷиҳати амалӣ намудани тадбирҳо вобаста ба “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф” миёни хонандагони синфҳои 9-11-и муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии шаҳри Душанбе таҳти унвони “Тоҷи сари ҷумла ҳунароҳост илм” аз рӯйи 7 номинатсия: барномасозӣ, меъморӣ, моделсозӣ, радиоэлектроника, робототехника, сайёҳи кишваршиносӣ ва табиатшиносӣ озмуни шаҳрӣ эълон шуда,

чамъбасти он дар тачлили Рӯзи Пойтахт ба нақша гирифта шудааст. Ин ташаббуси созанда омӯзиши амиқи фанҳои математика, физика, астронимия, химия, биология, география ва технологияи иттилоотиро миёни хонандагон ба роҳ монда, раванди касбпешрокунии онҳоро тақвият мебахшад.

Тазаккур медиҳем, ки дар робита ба иҷрои дастури ҳидоятҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва татбиқи Стратегияву барномаҳои давлатии вобаста ба “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф” нақшаи чорабиниҳои Вазорати маориф ва илм таҳия гардида, барои иҷро ба сохторҳои дахлдор ва муассисаҳои таълимӣ барои иҷро пешниҳод карда мешавад.

Дар рафти иҷрои нақшаи чорабиниҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нақшаи чорабиниҳои Вазорати маориф ва илм вобаста ба “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф» амалӣ намудани тадбирҳои зерин бевосита иҷрои нақшаи чорабиниҳоро таъмин намуда, ба рушди навоарию ихтироъкорӣ ва тафаккури техникаи хонандагону донишҷӯён мусоидат менамояд. Аз ҷумла,

1. *Тақмили мазмуни таҳсилот.* Стандарт, барномаи таълимӣ ва китоби дарсӣ мазмуни таҳсилотро ифода карда, ҳуҷҷатҳои меъёрианд, ки талабот ба мазмуни заминавии таълими фанро дар ин ё он зинаи таҳсилот муайян карда, ҳадди аққали сарбории фан, сатҳ ва сифати омодагии донишомӯзонро доир ба фан, натиҷаҳои таълимӣ (дар шакли салоҳиятҳо)-и фан ва самтҳои таълимӣ муайян менамоянд. Дар робита ба ин бо ибтиқори Вазорати маориф ва илми кишвар давра ба давра стандарту барномаҳои таълимӣ, китобҳои дарсӣ ва маводи ёрирасон оид ба фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ мавриди бознигарӣ ва тақмил қарор гирифта, ба низомҳои нави таҳсилот ва меъёрҳои байналмилалӣ мутобиқ карда мешаванд ва ин раванд идома дорад.

2. *Баргузор намудани конференсияҳои илмӣ-методӣ аз тарафи муассисаҳои таълимӣ ва илми кишвар.* Ҳамасола бо ташаббуси роҳбарияти муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии мамлакат миёни магистрон, докторантон ва унвонҷӯён конференсияҳои илмӣ-методӣ баргузор мегардад. Ин аз як тараф салоҳияти худмӯхторӣ, қобилияти худинкишофдиҳию худмуайянкунӣ ва худомӯзии хонандагону донишҷӯёнро ташаккул диҳад, аз ҷониби дигар қобилияти маърифати-эҷодии онҳоро раванқ мебахшад.

3. *Пайвасти илм ба истеҳсолот.* Бо мақсади иҷрои дастури супоришҳои Сарвари давлат дар Паёми имсолашон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон айна ҳол робитаи самарабахши илм бо истеҳсолот ва истифодаи васеи технологияҳои муосир, дастовардҳои илму техника ва инноватсия дар истеҳсолоти кишвар хуб ба роҳ монда шудааст, ки аз як тараф барои расидан ба ҳадафи 4-уми миллӣ, саноатикунони босуръати кишвар мусоидат кунад, аз ҷониби дигар ҳамкории муҳаққиқонро бо корхонаҳои саноатӣ густариш дода, барои татбиқи механизмҳои ҳавасмандгардонии корхонаҳои истеҳсолӣ ҷиҳати гузаронидани корҳои муштараки илмию таҳқиқотӣ, конструкторию таҷрибавӣ шароит мусоид фароҳам меорад.

4. *Таъмини муассисаҳои таълимӣ бо кабинетҳои мучаҳҳаз ва озмоишгоҳҳои фанӣ.* Айна ҳол муассисаҳои таълимии кишвар якҷо бо мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии шаҳру ноҳияҳо ҷиҳати татбиқи барномаҳои давлатӣ дар ин самт, марҳила ба марҳила ва бонизом кабинетҳои мучаҳҳаз ва озмоишгоҳҳои фаннӣ харидорӣ намуда, ба ин васила ба корҳои илмӣ-таҳқиқотии хонандагону донишҷӯён вусъат мебахшанд. Ин аз як тараф баргузорию бонизомии машғулиятҳои лабораторӣ ва корҳои илмӣ-таҳқиқотиро таъмин кунад, аз ҷониби дигар малакаи кор бо таҷҳизоти техникавӣ озмоишии хонандагону донишҷӯёнро ташаккул дода, салоҳиятҳои математикӣ-маҳорати кор кардан бо рақамҳо, қобилияти таҳқиқотӣ ва тафаккури техникаи онҳоро рушд ва таҷрибаҳои мустақилонаи онҳоро ба роҳ менамояд;

5. *Таҳияи луғатҳои тафсирий ва тарҷумаву шарҳи истилоҳоти илмӣҳои табиатшиносӣ, риёзӣ.* Дар ин росто, олимон, устодон, мутахассисон ва омӯзгорони мамлакат нашри луғатҳои тафсирий ва тарҷумавӣ истилоҳоти илмӣҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ, харитаҳои мавзӯӣ, сохтани глобусҳо, амсила (макет) ва дигар ашёҳои дарсӣ аз тарафи олимони муассисаҳои илмию таълимӣ мақсаднок ба роҳ мондаанд. Луғатҳои тафсирий ва истилоҳоти илмӣ, қобилияти дарк кардани низомии донишҳои илмӣ хонандагону донишҷӯёнро таъмину вусъат мебахшад ва бо харитаи мавзӯӣ кор карданро тақмил медиҳад.

6. *Ба роҳ мондани таълими фанҳо тавассути барномаҳои телевизионӣ, аз ҷумла шабакаи телевизионӣ.* Мутахассисони соҳа дар ҳамкорӣ бо шарикони рушд зиёда аз 600

дарси видеоӣ омода кардаанд, ки ба навор гирифта шудааст ва дарсҳои мазкур тавассути шабакаҳои телевизионии «Илм ва табиат» ва телевизиони кӯдакон ва наврасон «Баҳористон» ё дар шакли видеодарсҳо манзури хонандагон гардонидани мешавад. Ин иқдом таҳсилоти фосилавино рушд бахшида, мустақилияти донишомӯзонро дар интихоби маводи таълим ва кор бо технологияи иттилоотӣ иртиботӣ таъмин ва донишу малакаҳои истифодабарии технологияи мазкураз, кор бо веб-технологияҳоро аз ҷониби онҳо раванқ мебахшад. Ҳамчунин алоқаи доимино бо устод таъмин карда, кам шудани хароҷоти таҳсил, имконияти дар як вақт таҳсил намудани теъдоди зиёди донишомӯзон ва ба зудӣ пайваст шудан ба китобхонаи электрониву базаи иттилоотро фароҳам меорад. Барои ташкили муҳоҷиса, форум ва корҳои якҷояи гурӯҳи шароит муҳайё месозад.

7. *Нашири маҷмӯаҳои методӣ.* Олимон ва мутахассисон ҷиҳати расондани ёрии методию амалӣ ба омӯзгорон дар хошияи татбиқи “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф”, «Маҷмӯи масъалаҳо» аз фанҳои математика, химия, физика, биология ва география ва «Маҷмӯи корҳои амалӣ ва лабораторӣ» аз фанҳои химия, физика, биология ва географияро барои ҳамаи зинаи таҳсилот бомаром таҳия ва мавриди истифода қарор дода истодаанд ва ин раванд идома дорад. Ин амал методикаи таълимро тақмил дода, ба мустақилона ҳал кардани машқ, мисолу масъалаҳо аз тарафи хонандагону донишҷӯён заминаи хуб фароҳам меорад ва малакаву маҳорати худназораткунӣ, мустақилона худмуайянкуниву ҳулосабарории онҳоро дар корҳои амаливу лабораторӣ таҳким мебахшад.

8. *Таҳия ва нашири асар, китобу дастур ва мақола оид ба осори ниёгон дар мавриди илмҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ.* Мавриди зикр аст, ки олимон мутахассисони соҳа оид ба осори Муҳаммад ибн Мусо Ал-Ҳоразмӣ, Абурайҳони Берунӣ, Умари Хайём, Абубакр Муҳаммад ибни Закариёи Розӣ ва дигар мутафаккирони халқи тоҷик, хизматҳои шоистаи онҳо дар рушди илмҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ асарҳои илмӣ, китобу дастурҳо ва мақолаҳо таълиф карда истодаанд. Донишмандон мероси фарҳангиву таърихӣ миллат ва осори олимон мутафаккирон ва донишмандон худшиносиву ҳудоғҳии донишомӯзонро ташаккул дода, ифтихори ватандорӣ онҳоро баланд мебардорад, вориси ин мероси бузург буданашонро таҳким ва ҳамгироии раванди таълиму тарбияро таъмин менамояд.

9. *Таҳия ва нашири рисола ва маводи илмӣ тавассути магистрон, докторантон ва унвонҷӯён.* Айни ҳол муассисаҳои таълимӣ ва илмӣ кишвар теъдоди зиёди магистрон, докторантон ва унвонҷӯёнро ба таҳияи рисолаҳои илмӣ аз фанҳои табиӣ, дақиқ ва риёзӣ ҷалб намуда, ба ин васила наشري дастуру мақолаҳоро ба роҳ мондаанд. Таҳияи рисолаи илмӣ ва наشري маводи илмӣ навоарино ихтироҷкорӣ донишомӯзону муҳаққиқонро раванқ бахшида, барои татбиқи донишҳои назариявӣ онҳо дар амал шароити мусоид фароҳам меорад.

10. *Ба роҳ мондани ҳалли масъалаҳои таълимӣ таҳқиқотӣ миёни муҳаққиқону донишҷӯён.* Олимон мутахассисони соҳа методологияи навтарини амсилагардонӣ риёзӣ ва дар амал татбиқ намудани ҳалли масъалаҳои таълимӣ тадқиқотиро мавриди истифода қарор дода, ба ин васила истифодаи бонизомӣ методҳои муосири моделҳои математикӣ ва татбиқи масъалаҳои таҳқиқотиро миёни донишҷӯён, магистрон, докторантон ва муҳаққиқон роҳандозӣ менамоянд. Ин аз як тараф таҳияи моделҳои нави математикиро аз тарафи донишомӯзон ба роҳ монад, аз ҷониби дигар роҳҳои мухталифи татбиқи масъалаҳои таҳқиқотиро ба онҳо нишон медиҳад.

11. *Гузаронидани олимпиадаҳо.* Муассисаҳои таълимӣ мамлакат ҳамасола олимпиадаҳои фанӣ баргузор менамоянд. Мақсади олимпиада аслан дарки маводи барномавӣ, бедор намудану ташаккул додани қобилияти эҷодкорӣ миёни хонандагону донишҷӯён буда, фаъолияти навоаринои онҳоро дар омӯзишу азхудкунӣ таҳким мебахшад ва мустақилона кор карда тавонистанашонро тақвият медиҳад.

12. *Истифодаи васеи воситаҳои айёни, истифодаи растаниҳо ва ҳайвоноти зинда, ташикили гӯшаи табиати зинда, ташикили осорхонаи зоологӣ дар муассисаҳои таълимӣ.* Ба ин васила хонадагон бо растаниҳо ва ҳайвоноти дастрас шинос шуда, намуди растаниҳо, ҳайвонот ва хусусиятҳои онҳоро меомӯзанд.

13. *Истифодаи технологияи инноватсионӣ беитар дидашаванда (визуалӣ) ба монанди тахтаи электронӣ бо тасвирҳои ҷолиб, намоши (презентатсия) ва ғ.;* Инсон қисми бештари донишҳоро ба таври дидашаванда (визуалӣ) нисбат ба хондану шунидану навиштан қабул менамояд. Истифодаи технологияи инноватсионӣ бо ин мақсад барои муассиру самаранок гузаронидани дарсҳо мусоидат менамояд.

14. *Ташикили маҳфилҳои фанӣ дар мавзӯҳои «Дӯсторино табиат», «Экологҳои ҷавон, «Табиат-бақои ҳаёт», «Табиат-хонаи мо» ва ғ. Экскурсия (ба боғҳои ҳайвонот, ботаникӣ, осорхонаҳои зоологӣ). Ташикили экспедитсияҳои тадқиқотӣ саҳроӣ (ба мамнӯғоҳҳо).*

Чорабиниҳои мазкур рушди корҳои берун аз синфиро таъмин карда, ҳиссиёти онҳоро ба дӯст доштани табиат баланд, бо набототи ҳайвоноти нодир шинос ва зебоипарасташонро тақвият мебахшад.

Хулоса. Пешниҳод менамоям, ки хуб мебуд агар, дар мавриди иҷрои дастури супоришҳои Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва татбиқи Стратегияю Барномаҳои давлатӣ ва нақшаи чорабиниҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати маориф ва илм вобаста ба “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф” ба илова аз чорабиниҳои зикршуда, тадбирҳои зерин амалӣ карда шаванд. Аз ҷумла,

- ба табодули таҷрибаи донишҷӯён, докторантон ва омӯзгорони муассисаҳои таълимӣ ҳамаи зинаҳои таҳсилот бо муассисаҳои илми таҳқиқотии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон ва дигар муассисаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар самти илмҳои табиатшиносӣ, дақиқ, риёзӣю техникӣ ва технологӣ вусъат бахшида шавад;

- ба сафарбаркунӣ омӯзгорон ва олимону муҳаққиқон аз академияҳои соҳавӣ ва муассисаҳои таҳсилоти олии касбии кишвар барои табодули таҷриба, бозомӯзӣ ва таҳсил дар зинаҳои магистратура, аспирантура ва докторантура дар хориҷи кишвар афзоиш дода шавад;

- фаъолияти мактабҳои тобистонаи омӯзиши фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар истироҳатгоҳҳои мавсимӣ бонизому мақсаднок ба роҳ монда шавад;

- омӯзиш ва паҳн намудани таҷрибаи пешқадами муассисаҳои таълимӣ ва илмӣ дохил ва хориҷи кишвар дар самти пешбурди фаъолияти таълимӣ ва илмӣю таҳқиқотӣ бештар ба роҳ монда шавад;

- омӯзиши таҷрибаи кишварҳои пешрафта ва дар амал татбиқи намудани механизмҳои ҳавасмандгардонии корхонаҳои истеҳсоли барои гузаронидани корҳои муштараки илмӣю таҳқиқотӣ, конструкторию таҷрибавӣ тавсеа дода шавад;

- ба фаъолияти институтҳои илми-таҳқиқотии назди муассисаҳои таълимӣ таҳким бахшида шавад;

- корҳои лоиҳавӣ илмиву таҳқиқотӣ хонандагону донишҷӯён дар соҳаҳои гуногун бонизом ба роҳ монда шавад;

- баргузориҳои озмуни наовари беҳтарин миёни олимону омӯзгорон тақвият дода шавад;

- донишномаи кӯдакона доир ба фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ таҳия ва нашр карда шавад;

- ҷиҳати ташаккули салоҳиятҳои касбии мутахассисони фанҳои табиатшиносию риёзӣ дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот тадбирҳои амалӣ карда шаванд;

- ҳамасола дар заминаи Донишгоҳҳои мамлакат гузаронидани олимпиадаҳои байналмилалӣ аз фанҳои табиату риёзӣ вусъат дода шавад;

- навгониҳои илмҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ миёни олимону муҳаққиқон, омӯзгорон, магистрон, докторантон ва унвонҷӯён ҳамасола тавассути гузаронидани озмуни “Мақолаи беҳтарин” тарғиб карда шавад.

АДАБИЁТ

1. Андриенко, А.В. Структура специальных педагогических способностей учителя математики и психологические условия их формирования: Автореферат Дисс. Кан. Пед. Наук.-М., 1990.-16с.

2. “Барномаи давлатии мақсаднокӣ рушди илмҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф”-Душанбе, 2021.- 20 с.

3. Вербицкий, А. А. Активное обучения в высшей школе: контекстный подход.- М.: Высшая школа, 1991.-207с.

4. Нугмонов, М. Такмили таълими математика дар мактабҳои миёнаю олии. Китоби 3. Зери таҳрир ва муқаддимаи М. Нугмонов. -Д.: АИП, 2007

5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ”- Душанбе: Шарқи озод 2020.- 47 с.

6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ”- Душанбе: Шарқи озод, 2021.- 47 с.

7. Стратегияи омӯзиш ва рушди фанҳои табиӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф барои давраи то соли 2030-Душанбе, 2021.- 18 с.

8. Туронов, С.Ш. Илм-фурӯғи маърифат дастур- Душанбе: Ирфон, 2021. -80 с.

9. Туронов, С.Ш. Муносибати босалоҳият дар таҳсилоти касбӣ. –Душанбе: Ирфон, 2021.-125 с.

**МАСЪАЛАҲОИ УМУМИНАЗАРИЯВИИ ПЕДАГОГИКА
ОБЩЕТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ПЕДАГОГИКИ
GENERAL THEORETICAL PROBLEMS OF PEDAGOGY**

**РАДИКАЛЬНЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ В СТРОИТЕЛЬСТВЕ ЗДАНИЙ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ**

МУХИДДИНЗОДА Бахриддин – пом. президента Академии образования Таджикистана, соискатель ИРО имени Абдурахмона Джамии АОТ, г. Душанбе, ул. Айни, 126, **E-mail:** bakhriddin.1973@mail.rv, **тел.:** +(992) 904-29-22-66, +(992)225-18-26

В статье рассматривается развитие строительства учебных заведений и учебных помещений в период государственной независимости Республики Таджикистан.

Отмечается, что в последние годы Правительство Республики Таджикистан уделяет пристальное внимание строительству, ремонту и реконструкции общеобразовательных учреждений. Из года в год в стране за счет всех источников финансирования строительства и реконструкции зданий общеобразовательных учреждений и пристроек к общеобразовательным учреждениям строятся и сдаются в эксплуатацию оснащенные современной учебной-техническим оборудованием.

За 2018-2021 годы в стране построено 652 новых современных общеобразовательных учреждений на 147093 места, а также отремонтированы все аварийные здания, разрушенные в результате известных событий в стране, общеобразовательные и дошкольные учреждения.

Автор напоминает, что в результате ввода в строй современных образовательных учреждений во многих районах и городах страны стало возможным перевести обучение детей с 3-х на 2-х сменное и охватить максимальное количество детей в образовательных учреждениях.

Таким образом, в Республики Таджикистан в последние годы по построению современных общеобразовательных учреждений произошли значительные сдвиги.

Ключевые слова: архитектура, учебный корпус, развитие, учебные классы, реновация, модернизация, дошкольные учреждения, современные образовательные учреждения, образование, существенные изменения.

**ДИГАРГУНИҲОИ АСОСӢ ДАР СОХТМОНИ БИНОҲОИ МУАССИСАҲОИ
ТАЪЛИМӢ ДАР СОЛҲОИ ИСТИҚЛОЛИЯТ**

МУХИДДИНЗОДА БАХРИДДИН – ёрдамчи президенти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, унвонҷӯи ПРМ ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Айни, 126, **E-mail:** bakhriddin.1973@mail.rv, **тел.:** +(992) 904-29-22-66, +(992)225-18-26

Дар мақола масъалаҳои рушду нумуи сохтмони биноҳои муассисаҳои таълимӣ ва синфхонаҳои таълимӣ дар даврони истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ гардидааст.

Аз он ҷумлақайдкардашудааст, дар солҳои охир Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба масъалаи сохтмон ва таъмиру азнавсозии муассисаҳои таҳсилоти умумӣ диққати ҷиддӣ медиҳад. Сол аз солдар ҷумҳурӣ аз ҳисоби ҳамаи сарчашмаҳои маблағгузорӣ сохтмону азнавсозии биноҳои муассисаҳои таълимӣ ва биноҳои иловагӣ дар назди муассисаҳои таълимӣ сохта бо таҷҳизоти ҳозиразамони хониш мучахҳаз гардонида ба истифода дода мешаванд. Давоми солҳои 2018-2021 бошад, дар ҷумҳурӣ 652 муассисаи таълимии нави замонавӣ барои 147093 ҷойи нишаст сохта шуда, инчунин, тамоми биноҳои садамавие, ки бар асари воқеаҳои маълуми ҷумҳурӣ харобгаштаи муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ва муассисаҳои томақтабӣ аз таъмиру тармим бароварда шуданд.

Муаллиф хотирнишон месозад, ки дар натиҷаи ба истифода додани муассисаҳои таълимии ҳозиразамон дар бисёр шаҳрҳо ва ноҳияҳои мамлакат имконият фароҳам омад, ки таҳсили кӯдаконро аз 3 баст ба 2 баст гузаронанд ва дар муассисаҳои таълимӣ ҳарчи бештар кӯдакон фаро гирифта шаванд.

Ҳамин тавр, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои охир дар сохтмони муассисаҳои таълимии замонавӣ дигаргуниҳои назаррас ба амал омаданд.

Возжаҳои асосӣ: меъморӣ, бинои таълимӣ, рушд, синфхонаҳои таълимӣ, азнавсозӣ, замонавӣ, муассисаҳои томақтабӣ, муассисаҳои таълимии ҳозиразамон, таҳсил, дигаргуниҳои назаррас.

CARRECAL CHANGES IN CONSTRUCTION OF BUILDINGS OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN YEARS OF INDEPENDENCE

MUHIDDINZODA BAHRIDIN – *пом. Президент of the Academy of Education of Tajikistan, Applicant INIRO named after A. Jami, Dushanbe, Ayni Str. 126, E-mail: bakhridin.1973@mail.rv, mob.: +(992) 904-29-22-66, +(992) 225-18-26*

The article discusses the development of the construction of educational institutions and classrooms during the period of state independence of the Republic of Tajikistan.

In recent years, the Government of the Republic of Tajikistan has paid close attention to the construction, repair and reconstruction of educational institutions. For example, in 2021, in the republic, at the expense of all sources of financing the construction and reconstruction of 217 buildings of educational institutions and extensions at educational institutions for 48,281 places in the amount of 523 million 971 thousand somoni were built and equipped with modern reading equipment.

In 2018-2021, 652 new modern educational institutions for 147,093 places were built in the country, and all emergency buildings destroyed by the general events in the country, general educational institutions and preschool institutions were repaired.

The author recalls that as a result of the commissioning of modern educational institutions in many regions and cities of the country, it became possible to transfer the education of children from 3 to 2 shifts and cover the maximum number of children in educational institutions.

Thus, in the Republic of Tajikistan in recent years, significant changes have taken place in the construction of modern general education schools.

Key words: *architecture, educational building, development, classrooms, renovation, modernization, preschool institutions, modern educational institutions, education, significant changes.*

После распада Советского Союза бывшие республики, включая Таджикистан, 9 сентября 1991 года, объявили о своей независимости. Образование суверенных и независимых республик подняло множество экономических, политических и культурных вопросов. Одним из таких вопросов была модернизация системы образования. В Таджикистане реформа образования началась еще до провозглашения независимости.

В 1992-1993 учебном году в стране насчитывалось 2718 общеобразовательных учреждений с общим контингентом учащихся 1 млн 38 тыс. 600 учащихся, что было на 54 тыс. 800 человек меньше запланированного.

Однако гражданская война (1992-1995 гг.) нанесла тяжелый социальный, политический и экономический удар по развитию таджикского образования. В результате этих бессмысленных гражданских столкновений десятки детских садов и общеобразовательных учреждений, профтехучилищ, внешкольных учреждений в Хатлонской области, Каратегинской долине, Гиссаре были разрушены, а их имущество разграблено.

В начале 1993 года Правительство Республики Таджикистан приложило все усилия, чтобы начать занятия во всех учебных заведениях. В 1993-94 учебном году занятия проводились в большинстве школ и вузах, и были охвачены большинство учащихся и студентов. Независимость Таджикистана обрела суверенитет во всех сферах жизни –

экономике, образовании и культуре, внес существенные изменения в содержание образования, структуру системы образования. Однако беспорядки в стране повлияли на реализацию ряда мер в развитии образования.

Численность обучающихся в стране в 1991-1992 годах составляла 1325,4 тыс. человек, из них на первой ступени обучения 537,0 тыс., на второй ступени образования 602,6 тыс., на третьей ступени образования 167,0 тыс., 15,2 тыс. человек обучалось на заочных и вечерних общеобразовательных учреждениях и 3,6 тыс. человек посещали школы-интернаты для детей-сирот, беспризорников и детей с ограниченными умственными и физическими возможностями.

В 1991 году количество школ-интернатов составляло 41, из них 5 имели республиканский статус. К 1996 году это количество оставалось неизменным, и достигло 44 школ-интернатов, семь из которых имели республиканский статус.

В 1997-1998 учебном году количество школ-интернатов достигло 48, из них 13 имели республиканский статус.

Департамент капитального строительства в 1998 году получил из государственного бюджета 250 миллионов рубл начать работы по 10 объектам, в том числе по строительству общеобразовательных учреждений на 624 места, в колхозе имени К. Маркса Кубодиенского района.

1999 год стал годом больших политических, экономических, социальных и культурных перемен в жизни независимой Республики Таджикистан. Углубились процессы демократии и мира и национального единства, укрепилась государственность, еще более повысился имидж Республики Таджикистан на международной арене, экономика развивалась, развились наука, культура, литература и образование, повысился уровень жизни и образования.

Доля государственных расходов на всю систему образования страны в целом составляла 2,5% ВВП страны. В 1998 году она составляла всего 2,2%. Если сравнить этот показатель с уровнем 1998-99 гг., то становится ясно, что доля государственного финансирования в системе образования страны уменьшилась в 4 раза, а в отдельные годы и более. Кроме того, доля расходов на образование в расходах бюджета страны снижалась (с 13,8% в 1998 г. до 8,6% в 1999 г.). В эти годы в соответствии с требованиями законов рыночной экономики в сфере образования использовалось многопрофильное финансирование, т.е. следующими источниками финансирования были: из государственного бюджета; за счет внебюджетных средств (контрактная основа, платная организация обучения в вузах, средних специальных учебных заведениях, общеобразовательных учреждениях).

Число общеобразовательных учреждений росло день от дня. В 1998-1999 годах в стране насчитывалось более 3,5 тыс. общеобразовательных учреждений, в которых обучалось немногим менее 1,5 млн. детей народа. Наряду с естественным приростом населения этот показатель также имел тенденцию к увеличению. Таким образом, предоставление всем им бесплатного образования создавало для общества много финансовых трудностей. По международным стандартам это небольшая сумма, но она стала тяжелым бременем для нашей страны, только что вышедшей из войны и находившейся в переходном периоде. В 1999 году Министерство образования расширило свою работу с международными финансовыми организациями. В результате программа Всемирного банка предоставила кредитов на сумму около 5 миллионов долларов. Азиатский банк также тесно сотрудничал со страной.

При этом стоимость обучения для каждого учащегося увеличивалась из года в год. Если в 2016-2017 учебном году расходы бюджета на обучение одного обучающегося в общеобразовательном учреждении составляли 1143 сомони, то в 2019-2020 учебном году этот показатель составил 1196 сомони.

Полученные средства в основном использовались на четыре основные цели: ремонт и оснащение общеобразовательных учреждений; издание учебников и обеспечение другими необходимыми материалами для учебного процесса; изменить менталитет работников образования, повысить их квалификацию; изменение структуры управления сектором, внедрение новых стандартов и новых подходов к образованию, которые приняты в большинстве стран мира.

В 1999 году экономическая ситуация в отрасли усугубилась стихийными бедствиями. В результате стихийных бедствий пострадали 363 *общеобразовательных учреждений*, 153 из которых были восстановлены. Состояние остальных 210 общеобразовательных учреждений было серьезно повреждено.

В последние годы Правительство Республики Таджикистан и Министерство образования Республики Таджикистан уделяют пристальное внимание строительству и реконструкции общеобразовательных учреждений. Например, в 2005-2006 годах на реконструкцию общеобразовательных учреждений был выделен 21 миллион сомони. Из них, в горных районах республики построено 80 новых общеобразовательных учреждений, качественно отремонтировано и благоустроено 292 общеобразовательных учреждения, оснащенных необходимой техникой для чтения. Однако большое количество общеобразовательных учреждений и других учебных заведений нуждались в капитальном ремонте и благоустройстве. При этом некоторые из них размещены в частных домах или вагонах. Кроме того, некоторые общеобразовательные учреждения находились в чрезвычайном положении. Количество учащихся ежегодно превышает 15-20 тысяч, что требует строительства новых общеобразовательных зданий. Из-за нехватки общеобразовательных зданий и мест 43% учащихся учатся во 2-ю или 3-ю смены. Иностранские организации и инвесторы, в том числе Всемирный банк, Исламский банк развития, Азиатский банк развития, Судебный фонд развития, Католический фонд, Японский грант и другие, внесли значительный вклад в строительство и ремонт общеобразовательных учреждений.

Таким образом, в 2009 году за счет всех источников финансирования построено и отремонтировано 218 общеобразовательных учреждений, обеспечено 40 тысяч новых мест для учащихся общеобразовательных учреждений.

В Республики Таджикистан в последние годы по построению современных общеобразовательных учреждений произошли значительные сдвиги.

В 2018 году по республике были построены и сданы в эксплуатацию 151 общеобразовательных учреждений на 36600, в 2019 году 130 общеобразовательных учреждений на 32560, в 2021 году 217 общеобразовательных учреждений на 48281 учебных мест. Ниже в таблицах и диаграммах приводятся количество построенных новых общеобразовательных учреждений и дополнительных зданий в 2018-2021.

Таблица 1. Общеобразовательные учреждения, которые были построены и сданы в эксплуатацию 2018 году

ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ УЧРЕЖДЕНИЯ, КОТОРЫЕ В 2018 ГОДУ БЫЛИ ПОСТРОЕНЫ И СДАНЫ В ЭКСПЛУАТАЦИЮ			
№	Область, город	Количество школ	Количество учебных мест
1	ГБАО	9	1681
2	ХАТЛОНСКАЯ ОБЛАСТЬ	34	7624
3	СУГДСКАЯ ОБЛАСТЬ	50	9409
4	РРП	58	17886
5	ВСЕГО ПО РЕСПУБЛИКЕ	151	36600

Таблица 2. Общеобразовательные учреждения, которые были построены и сданы в эксплуатацию 2019 году

**ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ УЧРЕЖДЕНИЯ,
КОТОРЫЕ В 2019 ГОДУ БЫЛИ ПОСТРОЕНЫ И
СДАНЫ В ЭКСПЛУАТАЦИЮ**

№	Область, город	Количество школ	Количество учебных мест
1	ГБАО	5	972
2	ХАТЛОНСКАЯ ОБЛАСТЬ	60	12210
3	СУДСКАЯ ОБЛАСТЬ	22	4056
4	РРП	43	15322
5	ВСЕГО ПО РЕСПУБЛИКЕ	130	32560

Несмотря на все эти меры, до сих пор не решены вопросы обеспечения учащихся современными общеобразовательными учреждениями, полного привлечения школьников к обучению, обеспечения их учебными принадлежностями, учителями и т.д.

В 2018-2021 году в стране построены и сданы в эксплуатацию 652 новых современных общеобразовательных учреждений на 147093 учебных мест. Кроме того, отремонтированы все аварийные здания общеобразовательных учреждений и детских садов, разрушенные в результате тех или иных событий в стране. В то же время, следует отметить, что в результате ввода в эксплуатацию новых общеобразовательных учреждений во многих районах и городах страны стало возможным перевести обучение детей с 3-х на 2-х и 1-х сменное и охватить как можно больше детей в общеобразовательные учреждения.

Таблица 3. Общеобразовательные учреждения, которые были построены и сданы в эксплуатацию по 2018-2021 годы по республике

**ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ
УЧРЕЖДЕНИЯ, КОТОРЫЕ БЫЛИ
ПОСТРОЕНЫ И СДАНЫ В
ЭКСПЛУАТАЦИЮ ПО 2018-2021 ГОДЫ**

№	Область, город	Количество школ	Количество учебных мест
1	ГБАО	33	6092
2	ХАТЛОНСКАЯ ОБЛАСТЬ	259	51810
3	СУДСКАЯ ОБЛАСТЬ	148	33142
4	РРП	208	56045
5	ВСЕГО ПО РЕСПУБЛИКЕ	652	147093

В 1991-1992 учебном году количество общеобразовательных учреждений в стране составило 3229. Следует отметить, что в 2020 -2021 учебном году количество общеобразовательных учреждений достигло 3920, что на 691 больше, чем в 1991 году.

Сегодня Правительству страны и Министерству образования предстоит большая работа по реализации государственной социально-экономической политики и реформированию образования. Одной из основных проблем в сфере образования, которую необходимо срочно решать, является финансирование.

На сегодняшний день сектор образования Республики Таджикистан финансируется только из государственного бюджета. Этой суммы денег, которые сейчас государство выделяет на государственные образовательные учреждения, недостаточно для организации образовательного процесса. В результате сегодня состояние материально-технической базы большинства учебных заведений находится на низком уровне.

За последние 30 лет определились методология и политика государства в сфере образования. За этот период значительно увеличилось количество общеобразовательных учреждений, 5-6 раз менялись учебные планы, адаптировались к ним учебные планы, издано большинство учебников в количестве более 6 миллионов экземпляров. Проведена большая работа по подготовке педагогических кадров и повышению их квалификации. Однако преимущества реформы не ограничиваются количеством общеобразовательных учреждений, программ и учебников.

Республика Таджикистан как национальное государство находится в начале периода возрождения нации, ее традиций и высших духовных ценностей. Вопросы воспитания у учащихся и молодёжи чувства национального самосознания, исторического самосознания, использования лучших традиций национального и всеобщего образования, культурно-нравственных ценностей, которые на сегодняшний день способствовали достижениям науки, техники и культуры находятся под постоянным контролем государства. Материальные, нравственные, интеллектуальные и духовные ценности, веками вошедшие в нашу жизнь, являются бесценными сокровищами государства и общества. Это богатство является важным средством соединения поколений и их воспитания. С другой стороны, национальные ценности сочетаются с элементами общечеловеческих ценностей, связывают наше общество с цивилизованным миром.

С первых дней независимости Республики Таджикистан вопросам образования и системы образования уделялось особое внимание, и в этот период этот процесс приобрел новую форму и содержание. В сфере образования сложились качественно новые отношения, что нашло отражение в Конституции Республики Таджикистан, действующих законах и других нормативных правовых актах. Несмотря на трудности и трудности переходного периода, Правительство Республики Таджикистан рассматривало и поддерживало сферу образования как приоритетную отрасль страны. В этот период в целях регулирования деятельности образовательных учреждений осуществлялось строительство и реконструкция новых современных зданий в соответствии с современными требованиями. Возросло строительство современных общеобразовательных учреждений. Все учебные заведения оснащены новым оборудованием и технологиями.

Правительство Республики Таджикистана «постоянно уделяет особое внимание росту бюджета образования». Кроме того, ежегодно на образование расходуются миллионы сомони из Резервного фонда Президента и гуманитарной помощи, грантов и других источников.

Рост финансирования общеобразовательных учреждений также был значительным за годы независимости, и основная часть средств, выделяемых на отрасль, расходуется на этот уровень образования.

Если в 2000 году на бюджет сферы образования было выделено всего 27,6 миллиона сомони, то в 2014 году эта цифра составил 2 миллиард 516 миллион 9 тысяча сомони. Таким образом, при непосредственной поддержке Правительства Республики Таджикистан финансирование образования в стране увеличивается из года в год. В 2018 году на сферу образования страны было выделено 3 миллиарда 863 миллиона 100 тысяч сомони, а в 2021 году этот показатель составит 5 миллиарда 597 миллиона 100 тысяч сомони, что на 1 миллиарда 734 миллион сомони больше, чем в 2018 году.

За годы независимости Республики Таджикистан в политике государства сформировался качественно новый подход к управлению наукой и образованием. Президент страны Эмомали Рахмон решительно заявил, что «я сделаю образование приоритетом в своей политике». Этот вид постановки задачи, имеющий большое политическое, социальное, воспитательное и культурное значение, дал значительный импульс развитию и совершенствованию образования. Отсюда особое внимание уделяется состоянию образования и его развитию, качеству подготовки высококвалифицированных кадров, уровню и качеству знаний обучающихся.

Очевидно, что развитие и социально-экономическое развитие страны тесно связано с усилиями творческого поколения, и если мы с большой ответственностью займемся

воспитанием образованных, патриотичных и трудолюбивых наследников, мы добьемся экономического, социального и технологического развития.

В советское время в стране не было новых типов образовательных учреждений. За годы независимости в соответствии с политикой Правительства Республики Таджикистан из года в год растет количество учреждений нового типа для одаренных детей, таких как лицеи и гимназии. Если в 2000-2001 учебном году в стране было всего 117 лицей и гимназий, то в 2018 году их число увеличилось до 149. В настоящее время (2020-2021 учебный год) в стране насчитывается 150 учреждений нового типа, в том числе 75 гимназий и 75 лицеев.

Положение общеобразовательных учреждений в обществе кардинально меняется и решается в пользу ученика и учителя. Школьники должны чувствовать себя свободными в свободном обществе. Роль общеобразовательных учреждений как самостоятельного источника национальной культуры следует расширять, и прежде всего, необходимо поддерживать инициативу учащихся и учителей, их деятельность в ответ на запросы общества. Общеобразовательная учреждения станут сакральным местом, где будут не только возрождаться, но и изучаться и обогащаться лучшие традиции и обычаи народа, национальная история и культура.

За 1991-2021 годы количество общеобразовательных школ в стране увеличилось на 691 единиц и достигло 3920 единиц.

Государственная независимость и провозглашение таджикского национального государства оказали положительное влияние на все сферы нашей жизни, в том числе и на систему образования, особенно в строительстве образовательных учреждений, основанных современным материально-технической базой. Образование было объявлено главным и стратегическим направлением в стране и признано важнейшим фактором укрепления государства и спасения нации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон Республики Таджикистан «Об образовании». – Душанбе: Маорифвафарханг, 2013. – 80 с.
2. Каримова, И.Х. Теоретические основы гуманизации гуманитарного образования учащихся таджикских школ [Текст]: автореф. дис. на соиск. уч. степ. докт. пед. наук (13.00.01) / Каримова И.Х. – Душанбе, 2000. – 43 с.
3. Лутфуллоев, М. Независимый Таджикистан и вопросов воспитания [Текст] / Лутфуллоев М. – Душанбе – 49 с. (на таджикском языке).
4. Национальная стратегия развития образования Республики Таджикистан на 2010 – 2015 годы. – Душанбе, 2009. – 51 с.
5. Национальная концепция воспитания в Республике Таджикистан. – Душанбе, 2006. – 24 с.
6. Национальная концепция образования Республики Таджикистан. – Душанбе: Матбуот, 2003. – 23 с.
7. Общество и миссия интеллигента. Выступление Президента Республики Таджикистан Э. Рахмона на встрече с интеллигенции страны. 20 марта 2008 года / Народная газета. – 2008. – 2 апреля.
8. Послание Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона к парламенту республики // Народная газета. – 2014. – 30 апреля.
9. Послание Президента Республики Таджикистан об основных направлениях внутренней и внешней политики Республики, г. Душанбе, 26 декабря 2019 г.
10. Рахронов, Э.Ш. Общество и миссия интеллигента Выступление при встрече с представителями образования страны декабр 2005 год [Текст] / Э. Рахронов. – Душанбе, 2006. – 108 с.
11. Статистический сборник сферы образования Республики Таджикистан, 2019. с. 237.
12. Статистический сборник сферы образования Республики Таджикистан, 2020. с. 232.
13. Статистический сборник сферы образования Республики Таджикистан, 2021. с. 235.

ОВЛАДЕНИЕ РУССКОЙ РЕЧЬЮ СЛОЖНЫЙ ПРОЦЕСС ДЛЯ УЧАЩИХСЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

ГИЁЕВ Абдуназар Худойназарович – кандидат педагогических наук, доцент кафедры современного русского языка Кулябского государственного университета имени А.Рудаки, г.Куляб, ул. С. Сафарова, 16, тел.: +(992) 988512434

Статья посвящена важной для современной школы Таджикистана проблеме – качественного овладения русской речью таджикскими школьниками. Особо отмечается роль русского языка для современного таджикского школьника. По мнению автора, русский язык обучается в школах республики согласно принципам системности и непрерывности. Автором тщательно анализируются традиционные ошибки и трудности при овладении русским языком и предлагаются набор рекомендаций, который призван устранить эти ошибки и трудности, облегчить изучение русского языка таджикскими школьниками.

Ключевые слова: русский язык, развитие, обучение, ударение, родной язык, анализ, сравнение, пунктуационные и орфографические ошибки.

ОМУЗИШИ ЗАБОНИ РУСӢ РАВАНДИ МУРАККАБ БАРОИ ХОНАНДАГОНИ МАКОТИБИ МИЛӢ

ГИЁЕВ Абдуназар Худойназарович – номзоди илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи забони муосири русии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ, ш. Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров, 16, тел.: +(992) 988512434

Мақола ба масъалаи муҳимми мактаби муосири Тоҷикистон – омӯзиши босифати забони русӣ аз ҷониби хонандагони тоҷик бахшида шудааст. Нақши забони русӣ барои хонандаи муосири тоҷик, махсусан таъкид мегардад. Ба андешаи муаллиф, забони русӣ дар макотиби ҷумхури тавассути принсиҳои муттасилият ва системанокӣ таълим дода мешавад. Муаллиф душвориҳо ва ғалатҳои маъмулиро дар роҳи омӯзиши забони русӣ дақиқ таҳлил намуда, маҷмӯи тавсияҳоеро пешниҳод менамояд, ки барои бартараф гардидани душвориҳо ва ғалатҳои мазкур мусоидат намуда, раванди омӯзиши забони русиро аз ҷониби хонандагони тоҷик осон мегардонад.

Калидвожаҳо: забони русӣ, инкишоф, таълим, ташидид, забони модарӣ, таҳлил, муқоиса, ғалатҳои пунктуационӣ ва орфографӣ.

MASTERING RUSSIAN SPEECH IS A DIFFICULT PROCESS FOR STUDENTS OF THE NATIONAL SCHOOL

GIYOEV Abdunazar Khudoinazarovich – candidate of Pedagogical Sciences, docent of the chair of modern russian language of the Kulyb State University named after A. Rudaki, Kulyb, S. Safarov, st.16, Phone: +(992) 988512434

The article is devoted to an important problem for the modern school of Tajikistan - the high-quality mastering of Russian speech by Tajik schoolchildren. The role of the Russian language for the modern Tajik schoolchild is especially noted. According to the author, the Russian language is taught in schools of the republic according to the principles of consistency and continuity. The author carefully analyzes traditional mistakes and difficulties in mastering the Russian language and offers a set of recommendations that are designed to eliminate these mistakes and difficulties, to facilitate the study of the Russian language by Tajik schoolchildren.

Key words: russian language, development, learning, stress, native language, analysis, comparison, punctuation and spelling errors.

Язык – средство речевого общения, форма существования национальной культуры, появление самого духа нации. В дошедших до наших дней пословицах и поговорках, песнях и сказках, художественных произведениях, в архаичных словах язык хранит упоминания о чертах былой жизни. Жить в сегодняшнем таджикском обществе невозможно без знания родного языка. Как нам известно, русский язык - это язык великого русского народа (около 140 млн. человек), представители которого в настоящее время проживают не только в России, но и во многих других странах мира

Важно отметить, что роль русского языка в Республике Таджикистан стоит на первом месте, считается как вторым государственным языком и языком межнационального общения.

Обучение русскому языку в системе образования Республики Таджикистан соответствует принципу системности и непрерывности. В общеобразовательных учреждениях республики изучение русского языка начинается со 2 класса. Согласно учебному плану на изучение русского языка со 2 по 11 классы отводится 27 часов в неделю.

В период 2004-2014 годов успешно было реализовано Постановление Правительства Республики Таджикистан от 02.12.2003 года, №508 «Об утверждении Государственной программы совершенствования и изучения русского и английского языков в образовательных учреждениях Республики Таджикистан на 2004-2014 годы.

А также для качественного изучения русского языка с целью дальнейшего межгосударственного сотрудничества продлено данное Постановление Правительства Республики Таджикистан от 03.07.2015 года, №427 «О Государственной программы совершенствования и изучения русского и английского языков в образовательных учреждениях Республики Таджикистан на 2015-2020 годы».

Русский язык занимает особое место на «языковой карте» мира и относится к обширной языковой «семье» родственных индоевропейских языков, которые по происхождению восходят к общему источнику - индоевропейскому праязыку.

Следует отметить, что на русском языке написаны величайшие произведения литературы всех народов мира.

Русский язык - является одним из сложнейших языков наряду с китайским. Специалисты утверждают, что изучать его так же трудно, как и китайский. Многие учёные отметили свою точку зрения о русском языке: «Русский язык богат глаголами, разнообразен формами». «Я считаю, что знание русского языка крайне необходимо каждому культурному человеку» говорил К. Паустовский. Основоположник современной таджикской литературы С. Айни говорил: «Учи русский язык, овладевай русским языком - это ключ от двери, за которой лежит сокровищница знаний».

Я ко всем наукам ключ имею, я со всей вселенною знаком,

Это потому, что я владею, русским всеохватным языком (Данилов).

По данной теме нами анализировано некоторые ошибки устной и письменной речи учащихся

Характерной ошибкой, которую наши дети допускают при чтении, является неправильная постановка ударения. Потому, что в русском языке ударение является разноместным. Также от неправильной постановки ударения искажается смысл слова. Как прочитать: цемент или цемент, статуя или статуя, агентство или агентство, атлас или атлас?

Для того, чтобы нашим детям стало ясным и интересным в данной ситуации всегда громко и выразительно прочту стихотворения А. Барто «Отца спросила дочка».

Отца спросила дочка: А что такое «атлас»?

Не знаю, как прочесть, Его приносят в класс.

Есть слово «проволочка» Я прочитала «атлас»,

и «проволочка» есть. Но есть ведь и «атлас»

Детям, изучающим французский язык, значительно легче чем русский. Они твердо знают, что во французском языке ударение падает на последний слог слова. Детям, изучающим польский язык, также известно, что в польском языке ударение падает на предпоследний слог. Тот, кто изучает чешский или финский язык, тоже не испытывают затруднений: в этих языках ударение падает на начальный слог слова. Достаточно просто обстоит дело с ударением в таджикском языке. Наиболее общим правилом здесь можно считать то, что ударение обычно падает на последний слог слова, взятого с нулевым

показателем, т.е. в его первоначальной форме (именные части речи, не осложнённые аффиксами, неопределённые формы глагола, деепричasto- причастные формы, наречие).

Например: дафтар (тетрадь), олам (вселенная), девор (стена), сафед (белый), дидан (смотреть), рафтан (идти), ичрошуда (осуществляя), бештар (больше).

Ударение в русском языке трудно определить и ограничить какими-либо правилами или рамками. Поэтому всякий раз, вводя новое слово, предлагаю поставить ударение, несколько раз проговорить слово и запомнить его произношение. В каждом конкретном случае подчёркиваю, что ударение падает на первый слог (звонкий), второй слог (река), третий слог (нефтяной), четвёртой слог (промысловик) и т.д. и на разные его морфологические части: вышел (приставку), Родина (корень), земловатый (суффикс), леса (окончание).

Разноместность ударений в русском языке является важным средством различения слов. Достаточно различия в месте ударения, чтобы одинаковые в остальном звуковые комплексы являлись разными словами, имеющими свои особые значения. Поэтому в отдельных случаях, вводя новое слово, я объясняю, что то или иное место ударения в русском языке, являясь признаком отдельных слов, служит средством различения слов. Например: Тохир положил в ранец атлас (собрание географических карт). Халима купила белый атлас (ткань). В саду расцвёл первый ирис (растение). Муборак любит молочный ирис (конфеты).

Во втором классе в процессе развития диалогической речи дети осваивают вопросы Кто то? Что это? В таджикском языке вопрос кӣ?-кто? относится к существительным, обозначающим людей. К вопросу чӣ?-что? животные, птицы, насекомые и все неодушевлённые предметы. В данном случае следует объяснить учащимся основное различие и противоположность русского от таджикского языка по отношению вопроса кто?- кӣ?, что звучат по другому.

-Ин кӣ?

- Ин муаллим. (Это учитель). Ин шоир. (Это поэт). Ин талаба. (Это ученик). Ин Шарофат. (Это Шарофат). Ин Ҳабиб. (Это Хабиб). Ин бародар. (Это брат). Ин хоҳар. (Это сестра). Поэтому детям нетрудно понять, что, изъясняясь по-русски, о живых существах-людях нужно спросить Кто это?

-Кто это?

-Это учительница. (Ин муаллима). Это писатель. (Ин нависанда). Это ученица. (Ин толиба). Это Махбуба. (Ин Махбуба). Это Бобо. (Ин Бобо). Это дедушка. (Ин бобо). Это бабушка. (Ин биби).

В таджикском языке вопрос Ин чӣ – Что это? относится ко всем существительным, в том числе ко всем остальным одушевлённым предметам, исключая людей. Говоря на родном языке, дети спрашивают:

-Ин чӣ?

-Ин гов. (Это корова). Ин саг. (Это собака). Ин барра. (Это ягнёнок). Ин чӯча. (Это цыплёнок). Ин бабр. (Это тигр). Ин гавазн. (Это олень).

Этот навык дети переносят в русскую речь и, работая по картине, спрашивая о корове, собаке, аисте, голубе ит.д., задают вопрос Что это?

-Что это?(Инчӣ?)

-Это корова. (Ин гов). Это собака. (Ин саг). Это аист. (Ин лаклак). Это голубь. (Ин кабутар). Это косуля. (Ин оху). Это гусь. (Ин ғоз).

Но в русском языке к разряду одушевлённых предметов, умеющих передвигаться и чувствовать, нужно задавать вопрос Кто это?

-Кто это?

-Кто это?

-Это лев.

- Это мышь.

-Кто это?

-Кто это?

-Это медведь.- Это муравей.

-Кто это?-Кто это?

-Это белка- Это рыба.

-Кто это?-Кто это?

-Это рысь.-Это собака.

Типичными ошибками письменной речи являются следующие чаще других отмечаемые нами ошибки:

- на месте звонких согласных на конце слова дети пишут соответствующие парные глухие. То есть на месте букв б,в,г,д,ж,з они пишут п, ф,к,т,ш,с: хлеп (хлеб), залиф (залив), крук (круг), сат (сад), гараш (гараж), глас (глаз);

- в словах с двумя звонкими согласными дети пишут две глухие: звѣст (род.п. мн.ч. от звезда); исп (род.п. мн.ч. от изба);

- на месте звонких согласных перед глухими дети пишут соответствующие парные глухие, т.е. на месте букв б,в,г,д,ж,з они пишут согласныеп,ф,к, т,ш,с: скопки (скобки), трафка (травка), продрокший (продрогший), лотка (лодка), книшки (книжки), уско (узко);

- в некоторых словах на месте чн пишут шн: скушно (сучно), нарошно(нарочно), скворешник (скворечник), яишница (яичница);

- в слове что и производных от него на месте чт они пишут шт: што (что),штобы (что бы), што-нибудь(что-нибудь);

- часто на письме дети не употребляют буквы, которые обозначают непроезносимые звуки в момент речи; они пишут сонце (солнце), усный (устный), извесный (известный), сердце (сердце); перечисленные выше ошибки в большинстве своём связаны с тем, что дети не умеют склонять существительные, ставить их во множественное число, не знают однокоренных слов. Поэтому, вводя в словарь учеников приведённые слова, придется объяснить их попутно, как можно проверить ту или иную согласную:

(хлеп) -хлеб-хлебá (злаки), хлѣбы (о печёном хлебе), хлебушко;

(што) - что - чего, чему, чем, о чём;

(сонце) - солнце - солнечный, сольнишко;

(крук) - круг-круги, круга, в кругу, кругом;

(гараш) - гараж-гаражи, гаража, гаражу, гаражом, о гараже;

(серце) - сердце-сердце, сердца, сердечный, сердечность;

(трафка) - травка -травы, травушка, травинка, травянистый;

В русском языке есть много слов (исконно-русских и заимствованных из других языков), правописание согласных у которых не как нельзя проверить. Поэтому надо объяснять детям, что эти слова во первых нужно запомнить и определить (род, число, склонение и т. д.): корова, молоко, яблоко, хорошо, боржом, таксикакао, кофе, пельмени, директор, документ, тетрадь, фестиваль, жюри, пальто, казна, метро, великий, воробей и т.д.

Хорошее владение иностранным языком, невозможно без глубокого знания родного языка.

При обучении неродному языку успех дела во-первых зависит от усердия, способностей и самостоятельности самих учеников, также во многом зависит от мастерства и таланта учителя.

Для дальнейшего глубокого изучения и овладения учащимися русскому языку мы предлагаем следующие рекомендации:

- разработка комплекса мер по сохранению, пропаганде и популяризацию русского языка с помощью СМИ;

- показ детских, художественных и документальных фильмов носящих в основном обучающий характер;

- обновление и совершенствование содержания педагогических технологий обучению русскому языку в процессе лингвометодической подготовки обучающихся;

- создание новых учебных планов и программ, учебников, методических пособий и других учебных комплексов требованиями государственного стандарта;

- реализация связи двух культур (таджикско-русской) в современном таджикском обществе;

- совершенствование нормативной и научно-методической базы по русскому языку;

- использование ТСО(аудио, видео, компьютеры) на уроках;

- обеспечение и подготовка специалистов по методике обучения русскому языку, русской литературы, организации литературных связей и др.

-создание летних юношеских лагерей за пределы республики с целью речевой практики;

ЛИТЕРАТУРА

1. Божович, Л.И. О нравственном развитии и воспитании детей// Вопросы психологии. - М.: Просвещение, 1975.
2. Гиёев, А.Х. Духовно-нравственное развитие личности на уроках русского языка// Вестник Таджикского национального университета. Серия гуманитарных наук.-Душанбе: «Сино», 2012. - №3/6(96). - С.237-241.
3. Даль, В.И. Толковый словарь живого великорусского языка – М., 1979, т. 11.
4. Научно-методический журнал/Министерство образования Российской Федерации// Русский язык в школе. - Москва: ООО Наш язык, январь / февраль, 2003. - Выпуск 1. - 67 с.
5. Ожегов, С.И. Словарь русского языка / С.И. Ожегов - Москва: Русский язык, 1991. –С. 670-673.
6. Регуш, Л.А. Развитие способностей прогнозирования в познавательной деятельности (дошкольник-юноша): Учеб.пособие к спецкурсу. - Л.: ЛГПИ им. А.И. Герцена, 1983.
7. Постановление Правительства Республики Таджикистан от 02.12.2003 года, №508 «Об утверждении Государственной программы совершенствования и изучения русского и английского языков в образовательных учреждениях Республики Таджикистан на 2004-2014 годы.
8. Постановление Правительства Республики Таджикистан от 03.07.2015 года, №427 «ОГосударственной программы совершенствования и изучения русского и английского языков в образовательных учреждениях Республики Таджикистан на 2015-2020 годы».

ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ ЭФФЕКТИВНОЙ РЕАЛИЗАЦИИ ИНФОРМАЦИОННОЙ ТЕХНОЛОГИИ В ВУЗАХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

ДЖУМАЕВ Иномджон – соискатель Института развития образования имени Абдурахмана Джами Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. Айни, 126, тел.: +(992)988 71 58 42

Статья посвящена анализу роли инновационной технологии на уроках английского языка в неязыковом вузе Таджикистана, а также описывается традиционное обучение английскому языку в неязыковом вузе и понимание перевода специальных текстов, при изучении проблем синтаксиса научного стиля.

Эффективность технологического применения может быть достигнута, когда использование технологий рутинно и прозрачно и когда технологии поддерживают цели учебных программ. В современном обществе мгновенного информационного удовлетворения люди начали получать знания через Интернет, телевидение и другие средства массовой информации. Стало очевидно, что общество, в целом, меняет способы сбора и хранения информации. Хотя некоторые до сих пор получают информацию из газет и книг, на которые многие перешли, доступные формы сбора данных. Учитывая количество студентов, заваленных смартфонами, студенты составляют единицу, те которые не используют Интернет, музыку, видео на Facebook, Twitter и YouTube. Это увеличение может стать серьезной проблемой для преподавателей, чтобы не отставать от различных форм СМИ, которые интересны для студентов, но при этом позволяют передавать не разбавленный материал.

Благодаря новым образовательным технологиям, таким как смарт-доски, которые становятся повседневым продуктом в аудитории, стало необходимо, чтобы преподаватели не только владели этой новой технологией, но, и что еще более важно, иметь возможность перемещаться по этой технологии и манипулировать ею, чтобы наилучшим образом соответствовать потребности своих студентов.

Ключевые слова: инновационные методы, учебные пособия, речевое обучение, дискуссии, диалогическая, монологическая, словообразовательных, лексических и грамматических структур, дидактические принципы.

**ОМИЛҲОИ АСОСИИ ТАТБИҚИ САМАРАБАХШИ ТЕХНОЛОГИЯИ
ИТТИЛООТӢ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

ҶУМАЕВ Иномҷон - унвонҷӯи Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Айнӣ, 126, тел.: +(992)988 71 58 42

Мақола ба таҳлили нақши технологияи инноватсионӣ бо забони англисӣ дар Муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Инчунин, ба таълими анъанавии забони англисӣ дар донишгоҳи ғайризабонӣ, фаҳмиши тарҷума дар матнҳои махсус ва инчунин, омӯзиши тарзи мушкилоти илмӣ синтаксис.

Истифодабарии самарабахши технологӣ метавонад ҳангоми истифода муқаррарӣ ва шаффоф бошад ва ҳангоми технологияҳо ҳадафҳои барномаҳои таълимӣ мебошад. Дар ҳомаи муносири қаноатмандии фаврӣ қаноатмандии иттилоотӣ, одамон ба воситаи дониш тавассути интернет, телевизион ва дигар ВАО ба гирифтани дониш шурӯъ карданд. Маълум шуд, ки ҳома дар маҷмӯъ усулҳои тағйирот барои ҷамъоварӣ ва ҳифзи иттилоот. Гарчанде ки баъзеҳо то ҳол аз рӯзнамаҳо ва китобҳо маълумот мегиранд, ки бисёриҳо убур карда, шаклҳои ҷамъоварии маълумот мавҷуданд. Яке аз самолдодҳое, ки технология боиси тағйир ёфтани сменаи калон мебошад, як соҳаи таҳсил аст. Бо назардошти шумораи донишҷӯён аз ҷониби смартфонҳо, донишҷӯён як воҳидро ташкил медиҳанд, онҳое, ки Интернет, мусиқӣ ва видео дар Facebook, Twitter ва Youtube истифода намеkunанд. Ин афзоиш метавонад барои нигоҳ доштани шаклҳои гуногуни ВАО мушкилоти ҷиддӣ бошад, ки ба донишҷӯён тавачҷӯҳдоранд, аммо ин ба шумо имкон медиҳад, ки маводи ғайримуқаррарӣ интиқол диҳед.

Ба тӯфайли технологияҳои нави таълимӣ, аз қабилҳои тахтаҳои интеллектуалӣ, ки маҳсулоти харрӯза мешаванд, ба инҳо на танҳо ба ин технологияи нав тааллуқ доштанд, аммо боз ҳам бештар аз ин технология ва ба беҳтарин моил ба эҳтиётот ҷавобгӯ бошанд.

Вожаҳои асосӣ: усулҳои инноватсионӣ, маводи таълимӣ, омӯзиши, муҳокима, муошират, калимаҳои умумӣ, сохти грамматикӣ, принципҳои дидактикӣ.

**THE MAIN FACTORS FOR THE EFFECTIVE IMPLEMENTATION OF INFORMATION
TECHNOLOGY IN THE UNIVERSITIES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

JUMAEV Inomjon – applicant of the Institute of Education Development named after A. Jami Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, 126, Aini street, **Phone:** +(992)988 71 58 42

The article is devoted to the analysis of the role of innovative technology in English lessons in a non-linguistic university in Tajikistan. It also talks about the traditional teaching of English in a non-linguistic university and the understanding of translation in special texts, as well as the study of the problems of scientific style syntax.

Effective technological application can be achieved when the use of technology is routine and transparent and when the technology supports the goals of the curriculum. In today's society of instant information gratification, people began to acquire knowledge through the Internet, television and other media. It became obvious that society as a whole is changing the way information is collected and stored. Although some still get their information from newspapers and books, which many have switched to, are available forms of data collection. One area where technology has caused a big shift is in the field of education. Considering the number of students inundated with smartphones, students make up a unit, those who do not use the Internet, music, videos on Facebook, Twitter and YouTube.

This increase can be a major challenge for educators to keep up with various forms of media that are interesting to students while still allowing undiluted material to be conveyed. Using new educational technologies such as smart whiteboards becoming a daily product in the classroom, it has become necessary for educators not only to be proficient with this new

technology, but more importantly to be able to navigate and manipulate this technology to best suit their needs. the needs of their students.

Key words: *innovative methods, textbooks, speech teaching, discussions, diological, monologue, word-formation, lexical and grammatical structures, didactic principles.*

Технологии распространены повсеместно, затрагивая практически каждую часть нашей жизни, наших сообществ, наших домов, тем не менее, большинство ВУЗов отстают, когда дело доходит до интеграции технологий в обучение в аудитории. Многие вузы только начинают изучать истинный потенциал технологий, которые могут предложить учить и учиться. Технология, при правильном использовании, поможет студентам приобрести навыки им необходимо выжить в сложной высокотехнологичной экономике, основанной на знаниях. Применения технологии в обучении в аудитории - это больше, чем просто обучение базовым компьютерным навыкам и программы в отдельный компьютерная аудитория. Эффективная технологическая применения может быть достигнута, когда использование технологий рутинно и прозрачно и когда технологии поддерживают цели учебных программ. В современном обществе мгновенного информационного удовлетворения люди начали получать знания через Интернет, телевидение и другие средства массовой информации. Стало очевидно, что общество в целом меняет способы сбора и хранения информации. Хотя некоторые до сих пор получают информацию из газет и книг, на которые многие перешли, доступные формы сбора данных. Одна из областей, где технологии вызвали большой сдвиг, - это область образования. Учитывая количество студентов, заваленных смартфонами, студенты составляют единицу, те которые не используют Интернет, музыку, видео на Facebook, Twitter и YouTube. Это увеличение может стать серьезной проблемой для преподавателей, чтобы не отставать от различных форм СМИ, которые интересно для студентов, но при этом позволяет передавать не разбавленный материал. Благодаря новым образовательным технологиям, таким как смарт-доски, которые становятся повседневным продуктом в аудитории стало необходимо, чтобы преподаватели не только владели этой новой технологией, но и что еще более важно иметь возможность перемещаться по этой технологии и манипулировать ею, чтобы наилучшим образом соответствовать потребности своих студентов. Если преподаватели не чувствуют себя подготовленными к этой задаче, образовательные администраторы должны обеспечить успех всех преподавателей, как молодых, так и старых, и предоставить им возможности профессионального развития. Чан Лин утверждает: «Существует консенсус среди педагогов и различных социальных сообществ, которые необходимо подготовить студентов к процветанию в постоянно меняющемся технологическом обществе» [1: 45]. Это означает, то чтобы студенты были успешными в глобальной экономике, основанной на растущем информационном технологий, для студентов становится все более и более важным знакомство с различными типами СМИ. Трудности, с которыми сталкиваются преподаватели при внедрении технологий, создают еще одну препятствие; как преподаватели могут повлиять на то, как студенты воспринимают технологии на своих занятиях? Может ли мнение преподаватели о том, как следует использовать технологии на уроках, измениться по мере того, как они узнают что-то новое? Меняет ли предвзятое мнение, что эффективность преподавателя можно судить в использовании различных технологий? Эти вопросы чрезвычайно важны, потому что все технологии в мире не помогут в обучении студентов, если преподаватели необразованные в использовании технологий или нежелание использовать предоставленные им технологии. Эдмундс утверждает: «Сторонники компьютерных технологий в аудитории давно утверждали, что использование технологий может иметь преобразующую силу в обучении и языкознании» [8: 417]. Это означает, что в большинстве образовательных учреждений компьютеры стали неотъемлемой части учебного процесса. Это обычное дело, однако все еще существует множество препятствий, стоящих перед внедрением технологий. Одна из таких проблем, с которыми сталкивается использование технологий, - это способность преподавателей получить доступ к типы ресурсов, необходимых для эффективного внедрения этих технологий. Внешний или первый уровень препятствия - это наиболее распространенные препятствия, мешающие успешному использованию технологий в аудитории. Эти факторы

включают отсутствие доступа к компьютерам, программному обеспечению, время планирования и административные поддержка. Эти внешние проблемы часто легче всего исправить. «Через увеличение финансирования и возможность получения как государственных, так и частных грантов; отсутствие адекватного количества ресурсов можно преодолеть» [6:92]. Очевидно, без правильного количества ресурсов, преподавателям будет сложно эффективно реализовать и использовать технологии в педагогике. Чан Лин заявляет: «Это полностью согласуется с большинством преподавателей, которые из экологических проблем, аппаратное и программное обеспечение являются основными элементами» [5: 45]. Другими словами, первый способ обеспечить интеграцию технологий - это вооружить преподавателей и вузы с необходимыми ресурсами в виде технологий и программного обеспечения, необходимого для достижения своих технологических и учебных целей. Вторая сфера, в которой передача информации и коммуникаций технологии (ИКТ) нуждаются в улучшении в сфере административной поддержки. С созданием и использованием новых технологий возникает трудность научиться создавать новые формы учебных занятий. Берретт утверждает: «Большинство преподавателей не знают о многих возможности, которые могут дать технологии обучения » [2: 95]. Чан Лин утверждает: «Содействие изменениям в обучении и преподавании требует экологическая, социальная и учебная поддержка» [2: 45]. Чем больше у вас поддержки, тем будет лучше. То же самое можно сказать и об освоении технологий в повседневной жизни. По словам Кима, преподавателей-первокурсников «часто поощряют использовать технологии при небольшом представлении или поддержке профильных экспертов. В таких контекстах новые технологии, применяемые для изучения языка, часто не оправдывают ожиданий » [7: 48]. Сотрудники которые могут оказывать поддержку в форме технического администратора несут ответственность за помощь преподавателям и другим администраторам в повседневном использовании СМИ в аудитории. Чтобы преподаватели достигли тех уровней технологической реализации, которые эксперты и конструктивисты хотели бы, они сначала могли беспрепятственно интегрировать технологию в учебные программы. Бесперебойное внедрение технологий также является проблемой для преподавателей, которые используют новые формы технологий, которые в остальном им чужды. [6: 128] Преподаватели не чувствуя себя подготовленным к использованию технологии в аудитории, больше нуждаются в профессиональном развитии. Профессиональное развитие всегда было важным инструментом для преподавателей, и никогда раньше это было более необходимо, чем в области образовательных технологий. Введение технологий изменило облик компьютерных классов, благодаря появлению всех новых типов медиа влияя как на общество, так и на сферу образования. Профессиональное развитие стало определяющим фактором успеха преподавателей в отношении использования технологий. Не только преподаватели сталкиваются с трудностями при создании уроков с использованием различных средств массовой информации, но они должны осваивать программы, подобные тем, которые отвечают за выставление оценок и посещаемость. Все эти инструменты можно сложно изучить, и это одна из причин, по которой периоды планирования и административная поддержка в отношении технологий так важны. Другими словами, профессиональное развитие персонала просто работает, и в результате студенты выполняют лучше. Наряду с повышением квалификации преподавателей идет наставничество новых педагогов. Наставничество состоит из множества факторов, некоторые из которых включают учебный план, образовательные ресурсы, такие как книги, рабочие листы, планы уроков и видео, которые помогают в обучении студентов. Наставники также могут быть довольно мощным инструментом в моделировании того, как учить и как справляться с потенциальными проблемами с управлением аудиторией. Другими словами наставники могут быть источником информации для новых преподавателей. Технологии не исключение. Ким заявил: «Мы должны предоставить преподавателям языка возможность наблюдать за сверстниками, которые имеют опыт использования технологий в своих занятиях, а не заставлять их работать с персоналом компьютерной поддержки, не имеющий опыта преподавания языков» [9: 85]. Пока это цитата зависит от дисциплины, общий вид ясен; преподаватели должны изучать технологии от преподавателей в их собственных областях обучения. Обучение у преподавателей в конкретной области очень важно, потому что, хотя ранее было сказано, что технические специалисты являются

замечательным инструментом, с помощью которого можно получить много информации; показывать конкретную тему наставники могут лучше понимать, как можно эффективно использовать программное обеспечение в своих индивидуальных дисциплинах. Эдмундс указывает, что «информация обычно объединяет студентов и преподавателей на основе информации и данные, которые они уже знают. Чтобы студенты имели возможность понять новое информации, они должны сначала иметь возможность связать или вспомнить информацию, которая связана с предметом обсуждаемый.» [5: 85] Преподаватели ВУЗов Таджикистана сейчас завалены новыми и часто иностранные информационными технологиями, которые бросают вызов методам обучения. Новый толчок к интерактивными способамы передачи данных привели к созданию новых образовательных стандартов в вузах. Еще одна проблема, с которой сталкиваются преподаватели, - это отсутствие программ обучения, с помощью которых можно было бы создавать и передавать данные таким образом, чтобы обучение могло быть ориентировано на студентов. Коппола Ф. утверждает: «Машины общего назначения, доступные сегодня, и программное обеспечение, разработанное специально для потребности этих машин не хватает понимания процесса обучения или ВУЗовской обстановки» [9: 73]. Многие эксперты в области образования считают, что для того, чтобы студенты усвоили больше право собственности на своих личных исследованиях, они должны сначала иметь возможность усвоить информацию собственного понимания изучаемого материала. Связь со студентами - вот что многие мультимедийных приложений не имеют. Однако у технологий в аудитории есть много положительных моментов; для одного они позволяют студентам, чтобы иметь различные визуальные эффекты. Вилен-Даугенти рассказывает о том, как из PowerPoint и видео, музыку и изображения можно улучшить за счет использования технологий в аудитории. [6: 92] Бауле утверждает: «Исследования показали, что чем дольше студент занимается заданием, тем больше у него шансов научиться » [2: 201] Для того, чтобы студенты учились, они должны быть заинтересованы в предмете изучения и быть вовлечены в него. Технологии, безусловно, могут помочь преподавателям держать своих студентов в курсе дела и вовлекать их. Технологии также могут быть прекрасным инструментом для оценки знаний, которыми обладают студенты в определенной сфере образования. Одним из таких инструментов является адаптированное тестирование: Бауле утверждает, что, в адаптивном тесте компьютер действительно выяснит, на каком уровне находится подготовка студента. Если студент получает неправильный ответ, адаптивное программное обеспечение может представить следующий вопрос для достижения той же цели обучения, но на уровне навыков ниже предыдущего вопроса [6: 92]. Этот тип программного обеспечения может быть очень полезным для преподавателей в оценке того, какой материал нужно изучать. Этот тип компьютера основанный на тестировании также позволяет преподавателю мгновенно получать обратную связь, что может быть бесценным для преподавателя с ограничениями по времени. Согласно Эдиберн, другие ресурсы, доступные для преподавателей, включают: веб-сайты, которые анализируют новые продукты, комментарии в социальных сетях о технологических тенденциях и опросы, которые предлагают основанные на данных свидетельства об изменениях и тенденциях в современных технологиях, а также сайты предназначены исключительно для того, чтобы предупреждать читателей о новинках и ранняя оценка сильных и слабых сторон продукции. [9: 12] Благодаря таким ресурсам преподаватели могут идти в ногу с текущими технологическими тенденциями, которые могут помочь им интегрировать новые виды медиа в их педагогику. Проблема с использованием технологий заключается в том, что технологии всегда изменяются и обновляются. Но с использованием таких ресурсов преподаватели и администраторы могут сами осведомлены о возможных новых программах, доступных для использования в будущем. Вместе с этими новыми технологиями приходит поддержка, которую преподаватели должны получить, чтобы включить эти ресурсы [8: 84]. Через профессиональное развитие, административной поддержки, программы наставничества и ресурсы, основанные на Интернете и технологиях; преподаватели могут иметь лучшее понимание того, что можно использовать в рамках учебной программы в вузе. К сожалению, типы технологий, используемых в аудитории, - не единственное препятствие для использования актуальных технологий; на самом деле самым большим фактором

является индивидуальным педагог, участвующий в реализации методов, используемых для создания изменений в своих областях.

ЛИТЕРАТУРА

1. Андронкина, Н. М. Проблемы обучения иноязычному общению в преподавании английского языка как специальности // Обучение иностранным языкам в школе и вузе. СПб., 2001. С. 150-160
2. Алексеева, И. С. Профессиональный тренинг переводчика: Учебное пособие по устному и письменному переводу для переводчиков и преподавателей. СПб.: Союз, 2001. 278 с.
3. Гуль, Н. В. Подготовка студентов к чтению неадаптированной литературы // Лингводидактические проблемы обучения английскому языку. СПб., 2001. С.151-155.
4. Дмитриева, Ю. М. и др. Немецкий язык: совершенствуем технику перевода. М.: Компания «Евразийский регион», 1997. 90 с.
5. Комарова, Э. П. Структурно-композиционные характеристики научного текста // Новейшие методы преподавания английского языка студентам неязыковых специальностей вузов / М.: МГУ, 1991. С. 15
6. Комиссаров, В. Н. Современное переводоведение. Учебное пособие. М.: ЭТС, 2001. 422 с.
7. Мильяр-Белоручев, Р.К. Теория и методика перевода. М.: Московский лицей, 1996. 208 с.
8. Полат, Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: учеб.пособие / Е.С. Полат, М. Ю. Бухаркина. – М.: Академия, 2001. – 230 с.
9. Kontakt Deutsch. Langenscheidt Verlag, 2000
10. Unternehmen Deutsch. Langenscheidt Verlag, 2000. Для подготовки данной работы были использованы материалы с сайта <http://www.yspu.yar.ru>

ФАРҲАНГИ ҲУҚУҚӢ ҲАМЧУН КАТЕГОРИЯИ ИҶТИМОӢ

КАРИМЗОДА Мирзобадал – доктори илмҳои педагогӣ, саркоотиби илми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Айни, 126. **E-mail:** takmil-bbk@mail.ru, **тел.:** +(992)900 85 35 35

САТОРОВА Мавлуда Қаҳоровна – унвонҷӯи Пажӯҳишигоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Айни, 126. **E-mail:** Ominajon-76@yandex.com, **тел.:** +(992)93 949 40 49

Дар мақола фарҳанги ҳуқуқӣ ҳамчун категорияи иҷтимоӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Ба андешаи муаллиф, дарки амиқу ҳаматарафаи фарҳанги ҳуқуқӣ баррасии на танҳо мафҳуму сохтору мазмун, балки мақому нақши онро ҳамчун падидаи иҷтимоӣ дар низоми дигар падидаҳои иҷтимоӣ пешбинӣ менамояд.

Муайян намудани нақши иҷтимоии фарҳанги ҳуқуқӣ дар ҳаёти ҷомеа дар маҷмӯъ бевосита ба муайян намудани хусусияти робитаҳои он бо ҷомеа ва ҳар як аъзои алоҳидаи он алоқаманд аст, аз ҷумла ба сатҳи омӯзиши мавзӯи ҳуқуқӣ ва риояи тартиботи ҳуқуқӣ, муайян намудани самтҳои ташаккулу тақомули фарҳанги ҳуқуқӣ, шаклу усулҳои таъсиррасонии он ба муҳити иҷтимоӣ, муайян намудани ҳадафҳои иҷтимоӣ маънавии фарҳанги ҳуқуқӣ ва ҳалли вазифаҳои дар назди он гузошташуда.

Вобаста ба ин дар адабиёти илмӣ дуруст дарҷ шудааст, ки фарҳанги ҳуқуқӣ ҳамеша аз тарафи давлат ва ҷомеа ба ташаккулу тақомули шуури ҳуқуқию сиёсии одамон, тамоюлҳои арзишию меъёрӣ ва рафтору фаъолияти онҳо дар соҳаи ҳуқуқ равона карда мешавад. Чунин таъсиррасонӣ бо роҳҳои гуногун сурат мегирад, аз ҷумла бо роҳи устуворгардонии ақидаҳои муайяни ҳуқуқӣ, арзишҳои маънавий, тамоюлҳои гуногуни ҳуқуқӣ, ташаккулу тағири мазмуни идеологияи ҳуқуқӣ ва шуури ҳуқуқӣ, бо роҳи ба шуури шахс, гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва аҳли ҷомеа ворид кардани ақидаҳои нав, арзишҳои

ҳуқуқӣ, инчунин бо роҳи бартараф намудани одаду ақидаҳои кӯҳна ва арзишҳои нодаркори ҳуқуқӣ.

Вожаҳои асосӣ: фарҳанги ҳуқуқӣ, шуури ҳуқуқӣ, маърифати ҳуқуқӣ, тафаккури ҳуқуқӣ, педагогика, шартҳои педагогӣ, мактаб, синфҳои болоӣ, тарбияи ҳуқуқӣ, донишҳои ҳуқуқӣ, фарҳанги иҷтимоӣ, нигилизми ҳуқуқӣ.

ПРАВОВАЯ КУЛЬТУРА КАК СОЦИАЛЬНАЯ КАТЕГОРИЯ

КАРИМЗОДА Мирзобадал – доктор педагогических наук, главный научный секретарь Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. Айни, 126. **E-mail:** takmil-bbk@mail.ru, **тел.:** +(992)900 85 35 35

САТОРОВА Мавлуда Кахоровна – соискатель Института развития образования имени Абдурахмана Джамии Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. Айни, 126. **E-mail:** Ominajon-76@yandex.com, **тел.:** +(992)93 949 40 49

В статье правовая культура рассматривается как социальная категория. По мнению автора, глубокое и всестороннее понимание правовой культуры предполагает рассмотрение не только понятия и структуры, но и ее статуса и роли как социального явления в системе других социальных явлений.

Определение социальной роли правовой культуры в жизни общества в целом непосредственно связано с определением характера его отношений с обществом и каждым его отдельным членом, в том числе с уровнем изученности правовых вопросов и соблюдения правопорядка, направленностью формирования и развития правовой культуры, формами и методами ее воздействия на социальную среду, определением социальных и духовных целей правовой культуры и решением ее задач.

В связи с этим в научной литературе справедливо утверждается, что правовая культура всегда направлена государством и обществом на формирование и развитие правового и политического сознания людей, ценностно-нормативных тенденций и их поведения в сфере права. Такое влияние достигается разными путями, в том числе путем закрепления тех или иных правовых идей, нравственных ценностей, различных правовых тенденций, формирования и изменения содержания правовой идеологии и правосознания, путем внедрения новых идей и правовых ценностей в сознание отдельных лиц, социальных групп и общества, а также путем устранения стереотипов и лишних правовых ценностей.

Ключевые слова: правовая культура, правовое сознание, правовое просвещение, правовое мышление, педагогика, педагогические условия, школа, старшеклассник, правовое воспитание, правовые знания, социальная культура, правовой нигилизм.

LEGAL CULTURE AS A SOCIAL CATEGORY

KARIMZODA Mirzobadal - Doctor of Pedagogic Sciences, Chief Scientific Secretaries Academy of Education Tajikistan, Dushanbe, Aney Str., 126. **E-mail:** takmil-bbk@mail.ru, **Phone:** +(992)900 85 35 35

SATOROVA Mavluda Kahorovna – applicant of the Institute of Education Development named after A.Jami Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, 126, Aini street,. **E-mail:** Ominajon-76@yandex.com, **Phone:** +(992)93 949 40 49

The article considers legal culture as a social category. According to the author, a deep and comprehensive understanding of legal culture involves considering not only the concept and structure, but also its status and role as a social phenomenon in the system of other social phenomena.

Determining the social role of legal culture in the life of society as a whole is directly related to determining the nature of its relations with society and each of its individual members,

including the level of knowledge of legal issues and compliance with the rule of law, the direction of the formation and development of legal culture, the forms and methods of its impact on social environment, defining the social and spiritual goals of legal culture and solving its problems.

In this regard, the scientific literature rightly states that the legal culture is always directed by the state and society to the formation and development of the legal and political consciousness of people, value-normative tendencies and their behavior in the field of law. Such influence is achieved in different ways, including by fixing certain legal ideas, moral values, various legal trends, forming and changing the content of legal ideology and legal consciousness, by introducing new ideas and legal values into the minds of individuals, social groups and society, and by eliminating stereotypes and superfluous legal values.

Keywords: *legal culture, legal awareness, legal education, legal thinking, pedagogy, pedagogical conditions, school, high school student, legal education, legal knowledge, social culture, legal nihilism.*

Дарки амику хаматарафаи фарҳанги ҳуқуқӣ баррасии на танҳо мафҳуми сохтору мазмун, балки мақому нақши онро ҳамчун падидаи иҷтимоӣ дар низоми дигар падидаҳои иҷтимоӣ пешбинӣ менамояд.

Муайян намудани нақши иҷтимоии фарҳанги ҳуқуқӣ дар ҳаёти ҷомеа дар маҷмӯъ бевосита ба муайян намудани хусусияти робитаҳои он бо ҷомеа ва ҳар як аъзои алоҳидаи он алоқаманд аст, аз ҷумла ба сатҳи омӯзиши мавзӯи ҳуқуқӣ ва риояи тартиботи ҳуқуқӣ, муайян намудани самтҳои ташаккули тақомули фарҳанги ҳуқуқӣ, шакли усулҳои таъсиррасонии он ба муҳити иҷтимоӣ, муайян намудани ҳадафҳои иҷтимоӣ маънавии фарҳанги ҳуқуқӣ ва ҳалли вазифаҳои дар назди он гузошташуда.

Вобаста ба ин дар адабиёти илмӣ дуруст дарҷ шудааст, ки фарҳанги ҳуқуқӣ ҳамеша аз тарафи давлат ва ҷомеа ба ташаккули тақомули шуури ҳуқуқиро сиёсии одамон, тамоюлҳои арзишию меъёрӣ ва рафтору фаъолияти онҳо дар соҳаи ҳуқуқ равона карда мешавад. Чунин таъсиррасонӣ бо роҳҳои гуногун сурат мегирад, аз ҷумла бо роҳи устуворгардонии ақидаҳои муайяни ҳуқуқӣ, арзишҳои маънавий, тамоюлҳои гуногуни ҳуқуқӣ, ташаккули тағири мазмуни идеологияи ҳуқуқӣ ва шуури ҳуқуқӣ, бо роҳи ба шуури шахс, гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва аҳли ҷомеа ворид кардани ақидаҳои нав, арзишҳои ҳуқуқӣ, инчунин бо роҳи баргараф намудани одату ақидаҳои кӯҳна ва арзишҳои нодаркори ҳуқуқӣ [5, с.121].

Теъдод аз муҳаққиқон тамоюлҳои арзиши ҳуқуқиро ба ақидаҳои ҳуқуқии таркиби ҳадафҳои ҳуқуқии шахс муттаҳид намудаанд [4, с.37]. Дар тадқиқотҳои дигар ташаккули тамоюлҳои арзиши ҳуқуқӣ чун ҳамгироии донишҳои ҳуқуқӣ, ҳадафҳои ҳуқуқӣ ва арзишҳои ҳуқуқӣ тавсиф шудааст [11, с.10].

Фарҳанги ҳуқуқӣ бо ҷомеа робитаи зичу бевосита дошта, на танҳо ба кишрҳои алоҳидаи он, балки дар маҷмӯъ ба кулли сохтори ҷомеа ва ҳар як шахс таъсири мутақобила мерасонад. Фарҳанги ҳуқуқии шахс таҳти таъсири омилҳои объективии зерин ташаккул меёбад: иҷтимоӣ иқтисодӣ, фарҳангӣ, сиёсӣ ва ғ. Ҳамзамон дар ташаккули он фаъолияти мақсадноки тарбияи ҳуқуқӣ нақши муҳим мебозад [9, с.145].

Таъсири фарҳанги ҳуқуқӣ ба яклухтии муҳити иҷтимоии ҷомеа ё гурӯҳи муайяни иҷтимоӣ дар шаклҳои фаъол ва ғайрифавол сурат мегирад, ки ин ду шакл моҳиятан ба ҳам вобаста буда, ҳамдигарро тақмил медиҳанд.

Шакли ғайрифаволи таъсири фарҳанги ҳуқуқӣ ба муҳити иҷтимоӣ бо далели мавҷудият ва фаъолияти фарҳанги ҳуқуқӣ дар ҷомеае, ки аз тарафи давлат тавассути меъёрҳои ҳуқуқӣ ташкил ва танзим карда шудааст, муайян мегардад.

Фарҳанги ҳуқуқӣ бо намудҳои сиёсӣ ва дигар намудҳои фарҳанги умумӣ робитаи зич дошта, ба сифати ченаку нишондиҳандаи сатҳи инкишофи ҳуқуқӣ ва ҳолати ҳуқуқии ҷомеа, инчунин дараҷаи омодагии ҷомеа ва аъзоёни он ба инкишофи минбаъда, дарки амалу ақида ва маҳорату малақаҳои ҳуқуқӣ, ташаккули тақомули тамоюлҳои наву мутараққии ҳуқуқӣ зоҳир мешавад.

Аз ин ҷиҳат фарҳанги ҳуқуқӣ дар адабиёти илмӣ ҳамчун “хусусияту сатҳи муайяни фаъолияти аъзоёни ҷомеаи шахрвандӣ” ва “натиҷаи фаъолияти фарҳангӣ дар соҳаи ҳуқуқ”

тафсир карда мешавад, чунки “маҷмуи муайяни дараҷаҳои донишу маҳорат ва малакаҳои ҷомеаро дар бар мегирад” [10, с.145].

Дар баробари нишон додани сатҳи ҳолати ҳуқуқии ҷомеа ва муайян намудани дараҷаи омодагии ҷомеа ва аъзоёни он ба дарку ташаккули паиҳами ақидаҳои наву мутараккии ҳуқуқӣ, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва тамоюлҳои муайяни ҳуқуқӣ, фарҳанги ҳуқуқӣ бо мавҷудияту фаъолияти худ аз падидаҳои манфии дарак медиҳад, ки дар муҳити ҳуқуқии ҷомеаи муосир пайдо гашта, ташаккул меёбанд.

Инчӯ суҳан аз ҷумла дар бораи ниғилизми ҳуқуқӣ мееравад, ки он дар муносибати манфии шахс ё гурӯҳи шахсон ба ҳуқуқи амалкунанда, муносибати бепарвоянаи як шахс ба ҳуқуқи озодихоии шахси дигар ва бисёр вақт ба мақоми ҳуқуқии худ, яъне ба ҳуқуқи уҳдадорихоии худ ифода меёбад.

Хусусияти фарқкунандаи ниғилизми ҳуқуқӣ, ки на танҳо қишрҳои алоҳидаи иҷтимоӣ, балки кулли ҷомеаро фаро гирифта метавонад, ба таъкиди муҳаққиқон, “қатъияту шиддати инкор ва бартарии унсурҳои камсамару субъективӣ дар он аст” [7, с.52].

Бисёр вақт ниғилизми ҳуқуқӣ натиҷаи бесаводии ҳуқуқӣ буда, “аз ҷиҳати маънавӣ (зеҳнию ахлоқӣ) инкишоф наёфтган ва аз ақибмондагии шахс далолат медиҳад”. Бемуҳобот метавон гуфт, ки ниғилизми ҳуқуқӣ ва сатҳи пасти фарҳанги ҳуқуқӣ ба худбаҳодиҳию худэтиромкунии ҳар як шахси алоҳида, инчунин ба фаъолияти иҷтимоӣ, соҳибхитиёрӣ, талаботи иҷтимоӣ фарҳангӣ ва дарки имкониятҳои ташаккулу тақомули минбаъдаи ӯ таъсири манфӣ мерасонад.

Ба таъкиди муҳаққиқон, сабаби дар саросари ҷомеа ва давлат паҳн шудани ниғилизми ҳуқуқӣ дар он аст, ки мақомоти қонунгузорӣ ва дигар мақомотҳои давлатӣ ба имкониятҳои инкишофи танзими ҳуқуқии муносибатҳо кам аҳамият медиҳанд, яъне ба муносибатҳои, ки бо мақсади амалӣ намудани ҳуқуқи манфиатҳои қонунии шахрвандон ба вуҷуд меоянд [12, с.50].

Ба ғайр аз ниғилизми ҳуқуқӣ дар доираи ин ё он ҷомеа, фарҳанги ҳуқуқии гурӯҳи одамоне, ки таҳти таъсири фаъоли ҷараёнҳои байналмилалӣ ё глобалӣ қарор мегиранд, аз падидаҳои дигар низ осебпазир аст. Масалан, аз модели ҷомеаи гуногунфарҳанг, ки на танҳо фарҳанги умумии ҷомеаи муайян, балки намудҳои гуногуни фарҳанг, аз ҷумла фарҳанги ҳуқуқиро фаро мегирад. Инчунин оқибатҳои манфии ҷараёнҳои афзояндаи глобализатсияро барои фарҳанги миллӣ, аз ҷумла барои фарҳанги ҳуқуқӣ мисол овардан мумкин аст.

Дар ҳаёти рӯзмарраи ҷомеа ва давлат шакли ғайрифаволи фарҳанги ҳуқуқӣ, ки бо мавҷудият ва фаъолияти худ ба муҳити иҷтимоӣ таъсир мерасонад, моҳиятан бо шакли фаъоли фарҳанги ҳуқуқӣ, ки ба ҷомеа, давлат ва муҳити иҷтимоӣ таъсир мерасонад, мувофиқат пайдо мекунад.

Нақши фаъоли фарҳанги ҳуқуқӣ ва барои фаъолияти муътадили ҷомеа ва давлат аҳамияти зиёд доштани онро махсус таъкид карда, муҳаққиқон қайд менамоянд, ки имрӯз ҳалли бомуваффақияти масъалаҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва масъалаҳои дигар “бе баланд бардоштани фарҳанги иҷтимоии ҷомеа, тарбияи ҳар як шахрванд дар рӯҳияи эҳтироми амиқи қонун, ташаккули омодагии бевосита ба амалигардонии муқаррароти меъёрӣ дар ҳаёти рӯзмарра ва иштироқи фаъол дар ин ҷараён ғайриимкон аст” [1, с.42].

Илова бар ин, суҳан на танҳо дар бораи паҳлуҳои алоҳида ё сатҳҳои гуногуни ташаккули фарҳанги ҳуқуқӣ, балки дар бораи тақмили ин падида дар доираи ин ё он давлат ва ҷомеа мееравад, аз ҷумла дар бораи ташаккули сатҳи касбии фарҳанги ҳуқуқӣ, ки ба мутахассисони соҳибкасби соҳаи ҳуқуқ хос аст, ё сатҳи назариявӣ, ки дар он фарҳанги ҳуқуқӣ “донишҳои илмиро дар бораи моҳият, хусусият ва робитаи падидаҳои ҳуқуқӣ, инчунин дар бораи механизми танзими ҳуқуқӣ ва самтҳои алоҳидаи он дар бар мегирад” [14, с.515]. Илова бар ин, дар бораи ташаккулу тақомули сатҳи муқаррарии фарҳанги ҳуқуқӣ ва фаъолияти маҳдуди рӯзмарраи одамоне суҳан мееравад, ки ҳарчанд аз ҷиҳати касбӣ бо масъалаҳои ҳуқуқӣ сарикор надошта бошанд ҳам, вале фаъолияти доимии онҳо ба ҳуқуқ вобастагӣ дорад.

Хусусияти сатҳи муқаррарии фарҳанги ҳуқуқӣ, ба таъкиди муҳаққиқони соҳа, дар он аст, ки “он то сатҳи ҷамъбасти назариявӣ рафта намерасад ва танҳо дар сатҳи ақли солим зоҳир мешавад” ва аз тарафи одамоне дар ҳаёти рӯзмарраи онҳо хангоми иҷрои

ухдадориҳои ҳуқуқӣ ва истифодаи ҳуқуқҳои субъективӣ фаъолона истифода мегардад. Дар ин сатҳ фарҳанги ҳуқуқӣ “маҷмуи васеи рафтори рӯзмарраи фарҳангии одамонро” дар бар мегирад [3, с.51].

Илова бар ин, фарҳанги ҳуқуқӣ ҳамчун падидаи фаъоле, ки ба муҳити иҷтимоӣ таъсир мерасонад, функсияҳои ба моҳияту табиноти худ хосро иҷро мекунад.

Дар адабиёти илмӣ нуқтаи назари ягона ва тасаввуроти алоҳида дар бораи функсияҳои фарҳанги ҳуқуқӣ, намудҳо ва таснифоти онҳо мавҷуд нест. Зеро дар баъзе ҳолатҳо функсияҳои фарҳанги ҳуқуқӣ дар намуди “ҷамъбасти” тафсир карда мешаванд: “функсияҳои сатҳи олӣ”, ки ба фарҳанги ҳуқуқӣ ҳамчун натиҷаи яклухт тавсиф медиҳанд; “функсияҳои сатҳи асосӣ”, ки самтҳои асосии таъсири фарҳанги ҳуқуқиро ба муҳити иҷтимоӣ нишон медиҳанд; “функсияҳои таъминкунандаи сатҳи муайян”. Мутаносибан ба сатҳи яқум функсияи “интиқоли арзишҳои ҳуқуқӣ аз насл ба насл” тааллуқ дорад, ки он самти афзалиятноки таъсири фарҳанги ҳуқуқӣ ба шумор меравад. Ба сатҳи дуюм функсияи маърифатӣ табдилдиҳанда, функсияи баҳодихӣ, функсияи танзимӣ ва функсияи коммуникативӣ тарбиявӣ дохил мешавад. Ба сатҳи сеюм функсияҳои муҳофизатӣ ва пешгӯикунанда мансуб аст [13, с.23].

Дар ҳолатҳои дигар функсияҳои фарҳанги ҳуқуқӣ на дар намуди “ҷамъбасти”, балки дар алоҳидагӣ тафсир карда мешавад. Мутаносибан аз байни онҳо функсияҳои зерин ҷудо карда мешавад: танзими ҳуқуқӣ, меъёриро арзишӣ, маърифатӣ тағирдиҳанда, коммуникативӣ ва пешгӯикунанда [6, с.511].

Аммо танҳо ба таъсири функсияҳои фарҳанги ҳуқуқӣ аҳамият додан кофӣ нест, балки ба ин ҷиҳат ҳам диққат додан лозим аст, ки ин функсияҳо, яқум, ба моҳияту хусусияти падидаи баррасишаванда мутобиқ бошанд, дуюм, ба ҳадафу вазифаҳои гузошташуда пурра вобастагӣ дошта бошанд, сеюм, нақши иҷтимоӣ ва табиноти фарҳанги ҳуқуқиро комилан мутобиқ инъикос намоянд.

Таъсири фарҳанги ҳуқуқиро ба муҳити иҷтимоӣ дар заминаи самтҳо ва ҷанбаҳои гуногуни он амалан бо як самт ё ҷанба маҳдуд кардан басо душвор аст. Аз ин рӯ, муайян ва тасниф кардани функсияҳои фарҳанги ҳуқуқӣ хусусияти шартӣ дорад. Вале, бо вучуди ин, муайян ва тасниф кардани онҳо аз ҷиҳати назариявӣ бо мақсади дарки амиқу ҳаматарафаи мавзӯи таҳқиқшаванда ва аз ҷиҳати амалӣ дар ҷараёни ташаккули тақомули механизми таъсири фарҳанги ҳуқуқӣ ба шахси алоҳида, гурӯҳҳои муайян ва дар маҷмуъ ба муҳити иҷтимоӣ басо муҳим аст. Илова бар ин, функсияҳои фарҳанги ҳуқуқӣ тарзи муайяни ҳаёт ва амалро муқаррар намуда, дарки хусусияти ҳаёти ҳуқуқии ҷамъияти мушаххасро имконпазир мегардонанд [8, с.46].

Бешубҳа, ҳар як функсияи фарҳанги ҳуқуқӣ барои фаъолияти муътадили ҷомеа ва давлат аҳамияти назаррас дорад. Аммо аз ҷиҳати амалӣ сарбории асосӣ ба зиммаи функсияҳои зерин гузошта мешавад: функсияи тарбиявӣ, ки ба ташаккули сифатҳои устувори мусбати ҳуқуқии шахс равона шудааст ва ин сифатҳо асоси рафтори мутобиқи ҳуқуқии ўро ташкил медиҳанд; функсияи танзими ҳуқуқӣ, ки ба таъмини фаъолияти рӯзмарраи устувору самараноки ниҳодҳои гуногуни ҳуқуқӣ - унсурҳои сохтори низоми миллии ҳуқуқӣ равона шудааст; функсияи муҳофизатӣ, ки ба ҳимояи фаъоли арзишҳои муҳими иҷтимоӣ ва баргараф намудани падидаҳои хатарноку зиддиҳуқуқии иҷтимоӣ вобаста аст; функсияи коммуникативӣ, ки ба таъмини муоширати аъзоёни ин ё он ҷомеа дар соҳаи ҳуқуқ, фароҳам овардани имкониятҳо барои дарки комилан мутобиқ ва истифодаи иттилооти ҳуқуқӣ равона шудааст; функсияи пешгӯикунанда, ки ба пешбинии илмӣ ва муайян намудани тамоюлҳои асосии дурнамои инкишофи падидаҳои ҳуқуқӣ, масъалаҳои таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ, таъмини рафтори мутобиқи ҳуқуқии шаҳрвандон ва баланд бардоштани сатҳи фаъолнокии иҷтимоии онҳо вобаста аст. Барои ҳосил кардани тасаввуроти комил дар бораи фарҳанги ҳуқуқӣ баррасӣ намудани функсияҳои он муҳим ба шумор меравад, чунки мутахассисон ин функсияҳоро ҳамчун тарзҳои татбиқи таъсири иҷтимоии фарҳанги ҳуқуқӣ ба вазъияти ҳуқуқӣ тафсир мекунанд [2, с.64].

Дар баробари функсияҳои номбаршуда, инчунин дигар функсияҳои фарҳанги ҳуқуқӣ мавҷуданд, ки аҳамияти зиёди амалӣ доранд ва баррасии муфассали онҳо мавзӯи алоҳидаро дар бар мегирад.

АДАБИЁТ

1. Агапов, Д.А. Правовая культура как элемент гражданского общества // Правовая культура. 2001. № 1.
2. Бельский, К.Т. Социалистическое правосознание: Диалектика формирования и развития / К.Т. Бельский. Ярославль: Верхнее-Волжское кн. изд-во, 1979.
3. Бондарев, А.С. Современные формы, средства и методы воспитания правовой культуры россиян. Пермь, 2009.
4. Гурьянов, Н.Ю. Правовая культура: сущность структура, социальные функции: Дис...канд. филос. наук / Н.Ю. Гурьянов. Чебоксары, 2007.
5. Каминский, В.И., Раминов А.Р. Правовая культура и вопросы правового воспитания. М., 1914.
6. Кудрявцев, В.Н., Казимирчук В.П. Современная социология права. М., 1995.
7. Лукьянова, Е.Г. Теория права и государства. Введение в естественно-правовой курс: Учеб. пособие. М., 2011.
8. Муромцев, Г.И. Европейская правовая культура // Философия права: Курс лекций. Т. 2 / Отв. ред. М.Н. Марченко. М., 2011.
9. Муслумова, Т.В. Правовая культура подрастающего поколения: социально-философский анализ: Дис...докт. филос. наук / Муслимова Т.В. Уфа, 2004.
10. Назарзода, П. С. Правовая культура как элемент социокультурного пространства (на материалах Республики Таджикистан) / Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук. Душанбе, 2016.
11. Поленина, С.В., Скурко Е.В. Право, гендер и культура в условиях глобализации. М., 2009.
12. Попов, В.В. Некоторые формы правового нигилизма и пути его преодоления / В.В. Попов. // Юрист, 2002. № 1.
13. Петручак, Л.А. Правовая культура современной России: теоретико-правовое исследование: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. М., 2012.
14. Сальников, В.П. Правовая культура // Общая теория государства и права. Академический курс: В 3 т. / Отв. ред. М.Н. Марченко. М., 2001.

РУШДИ ДОНИШҶОИ ЗЕХНӢ ТАВВАСУТИ ФАЪОЛГАРДОНИИ ДОНИШЧӢӢН ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМИ ФОСИЛАВӢ

МИРЗОЕВ Абдулазиз Раҷабович – доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи умумидонишгоҳи педагогикаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17, **E-mail:** aziz69@mail.ru, **тел.:** + (992)918 63 6113

КАССИРОВ Шеравган Нуралиевич – аспиранти кафедраи педагогикаи умумидонишгоҳи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17, **E-mail:** shevragankas@gmail.com, **тел.:** + (992)935 08 04 06

Дар мақолаи мазкур, роҳу услҳои фаъолгардонии донишчӯёни таҳсилоти фосилавӣ ҳамчун воситаи инкишофи донишҳои зеҳнии донишчӯён оварда шудааст. Муаллифон, хусусиятҳои дурусти фаъолгардонии донишчӯёнро дар раванди таълими фосилавӣ бо далелҳои илми амалӣ натиҷагирӣ намуда, муҳиммияти онро ҳамчун омили асосии рушддиҳанда дар донишҳои зеҳнӣ шуморидаанд.

Муаллифон қайд намудаанд, ки асос дар системаи таълими фосилавӣ - ин табдили донишчӯ аз объект ба субъекти раванди таълим мебошад. Диққати асосӣ ба мустақилона ва фаъолна аз бар кардани донишҳои лозимӣ ва маҳорат, бо ёрии муассисаҳои таълимӣ ва омӯзгорони онҳо чудо карда мешавад.

Дар мақолаи мазкур баён гардидааст, ки дар натиҷаи истифодаи усулҳои фаъоли таълим дар донишчӯён фаъолияти маърифатии онҳо ташаккул ёфта, мустақилият пайдо карда, донишҳои зеҳнии онҳо ташаккул ва коркард шуда, таҷрибаи аввалияи фаъолияти

касбӣ пайдо мекунанд. Донишҷӯен низ дар бораи амалиёти зарурӣ, усулҳо, иҷрои пайдарпаи онҳо дониш мегиранд.

Вожаҳои асосӣ: рушд, дониш, зеҳн, фаъолият, таълими фосилавӣ, омӯзгор, донишҷӯ, машғулият, аҳамият, раванд, метод, шакл, маҳорат, интегратсия, аттестатсия, восита, эҳтимолият, машғулият, алгоритм, талқин.

РАЗВИТИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ ЗНАНИЙ ПОСРЕДСТВОМ АКТИВАЦИИ СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ

МИРЗОЕВ Абдулазиз Раджабович – доктор педагогических наук, профессор общеуниверситетской кафедры педагогики Таджикского национального университета, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17, **E-mail:** aziz69@mail.ru, **тел.:** + (992)918 63 6113

КАССИРОВ Шеравган Нуралиевич – аспирант общеуниверситетской кафедры педагогики Таджикского национального университета, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17, **E-mail:** shevavankas@gmail.com, **тел.:** +(992)935 08 04 06

В данной статье представлены пути и методы активизации студентов дистанционного образования, как способ развития интеллектуальных знаний студентов. Авторы, суммируя правильные особенности активизации учащихся в процессе дистанционного обучения с фактами прикладной науки, считали его важным и основным факторами развития в интеллектуальных знаниях.

Авторы отмечают, что в основе системы дистанционного образования лежит переход обучающегося от объекта к субъекту образовательного процесса. Акцент делается на самостоятельном и активном приобретении необходимых знаний и навыков с помощью учебных заведений и их преподавателей.

В данной статье освещены результаты использования активных методов обучения у студентов, формируется самостоятельность их познавательной деятельности и развиваются их интеллектуальные знания, появляется первый опыт профессиональной деятельности. Студенты также получают знания о необходимых действиях, методах выполнения их последовательности.

Ключевые слова: развитие, знания, мышление, деятельность, дистанционное обучение, учитель, студент, хобби, важность, процесс, метод, форма, умение, интеграция, аттестация, инструменты, потенциал, занятие, алгоритм.

THE DEVELOPMENT OF INTELLECTUAL KNOWLEDGE THROUGH THE ACTIVATION OF STUDENTS IN THE PROCESS OF DISTANCE LEARNING

MIRZOEV Abdulaziz Rajabovich – doctor of Pedagogical sciences, professor of the All, University Department of Pedagogy of the Tajik National University, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17, **E-mail:** aziz69@mail.ru, **тел.:** + (992)918 63 6113

KASSIROV Sheravgan Nuralievich - PhD student of the University-wide Department of Pedagogy of the Tajik National University, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17, **E-mail:** shevavankas@gmail.com, **тел.:** +(992)935 08 04 06

This article presents the ways and methods of activating distance education students as a way to develop students' intellectual knowledge. The authors, summing up the correct features of the activation of students in the process of distance learning with the facts of applied science, considered it an important factor as the main factor in the development of intellectual knowledge.

The authors note that the system of distance education is based on the transition of the student from the object to the subject of the educational process. The emphasis is on the

independent and active acquisition of the necessary knowledge and skills with the help of educational institutions and their teachers.

This article shows that as a result of using active teaching methods, students develop independence of their cognitive activity, their intellectual knowledge is formed and developed, and the first experience of professional activity appears. Students also gain knowledge about the necessary actions, methods for performing their sequence.

Key words: *Development, knowledge, thinking, activity, distance learning, teacher, student, hobby, importance, process, method, form, skill, integration, certification, tools, potential, occupation, algorithm.*

Зарурияти ба вучуд овардани системаи таълими фосилавӣ бо талаботи мардум нисбат ба шакли нави мазмун ва технологияи таълим мебошад. Ҷомеаи муосир ҳарчи бештар ба фаҳмиши он меояд, ки тараққиёти асосҳои демократӣ - иҷтимоию иқтисодии он бо андозаи муайян аз сатҳи саводнокии шаҳрвандон вобаста аст. Лекин системаи таълими мавҷудбуда имкони додани хизматҳои саводнокшавии онҳоеро, ки ба он эҳтиёҷ доранд, дода наметавонад.

Барои ҳалли вазифаи дар пеш гузошташуда ба таълими фосилавӣ ҳамчун системаи таълими муосир, самаранокӣи баланд дошта ва дастрас ҳарчи бештар талабот мушоҳида мешавад. Ин система бояд тавонад, ки принсипи инсондӯстонае, ки педагоги машҳур Я.А. Каменский пеш гузоштааст, яъне «Ҳамаро бо ҳама чиз омӯзондан» - ро амалӣ созад [3, с.203-206].

Чизи асосӣ дар системаи таълими фосилавӣ - ин табдили донишҷӯ аз объект ба субъекти раванди таълим мебошад. Дикқати асосӣ ба мустақилона ва фаъолона аз бар кардани донишҳои лозимӣ ва маҳорат, бо ёрии муассисаҳои таълимӣ ва омӯзгорони онҳо чундо карда мешавад.

Вазифаи асосии омӯзгорон на хондани лексияҳо ва гузаронидани дарсҳои гурӯҳӣ, балки ба донишҷӯён бо роҳи ба онҳо тартиб додани барномаҳои таълимӣ, нақшаҳо, васоити таълимӣ, тестҳо, гузаронидани лексия - машваратҳо, имтиҳонот ва санҷишҳо, ки фаъолнокии онҳоро ба миён гузошта, иқтидори донишҳои зехнии донишҷӯёнро рушд медиҳад, мебошад.

Зарурияти таълими фосилавӣ бо сабабҳои зерин муайян карда мешавад.

- таъмини талаботи кадрӣ бо мутахассисони зинаи миёна дар мамлакат;
- талаботи мантиқии тараққиёти маълумоти касбӣ ва дар маҷмӯъ ҷомеа, ҷое, ки талаботи ҳар як шахси алоҳидаро муайян мекунад;
- муҳимияти ба дастдарории дараҷаи нави дастрасии маълумоти миёнаи касбиро бо шартҳои нигоҳдорӣ сифати он.

Ҷустуҷӯи роҳҳои баландбардории самаранокӣ, таъсирбахшӣ ва сифати омодагии мутахассисон, муассисаҳои таълимиро маҷбур месозанд, ки ҳам мазмуни таълим ва ҳам раванди технологияи таълимиро аз нав дида бароянд.

Технологияи таълим - ин воситаи амалигардонии мазмуни таълиме, ки аз рӯи барномаи омӯзишӣ пешбинӣ шуда, дар худ системаи шаклҳо, усулҳо ва воситаҳои таълим, ки бо воситаи онҳо мақсадҳои нисбатан таъсирбахши бадастовардаи ин ё он ҳадафҳо дар худ инъикос мекунанд, мебошад.

Қорқарди технологияи таълим аз ҷониби муаллим - ин раванди эҷодӣ буда, ки дар таҳлили ҳадафҳо, имконотҳо ва интиҳоби шаклҳо, усулҳо ва воситаҳои таълим, ки амалигардонии ҳадафҳо ва имкониятҳо таъмин мекунанд, ба шумор меравад.

Моҳияти технологияҳои навгонӣ ба он оварда мерасонад, ки муайянкунандаи пурзурӣ мақсадҳои таълим (чаро ва барои чӣ?) бояд ба интиҳоб ва балоихадарори мазмун (чӣ?), ташкил ва идоракунии раванди таълим (чӣ хел?), усулҳо ва воситаҳои таълим (бо кӯмаки чӣ?), бо дарназардошти дараҷаи зарурии тахассусии муаллим (ки?), усулҳои баҳодихӣ ба натиҷаи таълим (магар ҳамин хел мешавад?) бояд мутобиқат кунад.

Маълум аст, ки самаранокӣ ва сифати баланди таълим он гоҳ ноил гардонда мешавад, ки донишҷӯён ба дониш ва раванди бадастоварии он бо шидат ва ё фаъол муносибат мекунанд. Дар ҷунин шароит омӯзиши муваффақонаи фанҳо на танҳо аз

мундариҷа ва коршоямии он вобаста аст, инчунин аз ташкили раванди таълимӣ ва таъминоти методи он вобастагӣ дорад.

Барои ҳамин зарурияти пеш меояд, ки донишҷӯёнро бо чунин маводи таълимӣ - методӣ бояд таъмин намуд, ки бо истифодаи онҳо эшон на танҳо фанҳоро дар байни сессияҳо, дар лексияҳои обзори муқаррарӣ меомӯзанд, инчунин ташкили мустақилият, ки пешгузарандаи азхудкунии маводи нав ҳангоми сарфи ками вақт мебошад, ба роҳ монда шавад.

Яке аз технологияҳои, ки самаранокии раванди фаъолгардони донишҷӯёнро дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ташкил менамояд ин технологияи пешгузарандаи таълимӣ бо таърифи мустақилона мебошад. Чуноне ки К.Д. Ушинский баён месозад “Фикрҳои мустақилонаи донишҷӯ-пояи ягона ва устувори донишазхудкунии ӯ мебошад”, яъне мустақилона ба даст овардани дониш дар ҳофизаи донишҷӯ пойдор боки мемонад, агар чанде омӯзгор роҳбалади намояд[8, с.346-356].

Масоили мустақилияти донишҷӯ дар доираи назарияи тараққиқунандаи таълим зери роҳбарии Л.В. Занков қарор дода баромада шудааст. Ин системаи таълим бо принципҳои зерини дидактикӣ таърифи мекунад:

- таълим дар сатҳи баланди мушқилот;
- суръати тез дар омӯзиши мавод;

- қисми системанок ва самтдор оид ба тараққиёти ҳама хонандагон, ҳатто заифон[2, с.115-120].

Барномаи тараққиёти таълими фосолави дар системаи маълумоти миёнаи касбӣ – ҳуҷҷати асоснокшуда буда, таълими фосолавиро ҳамчун таълими масофавӣ муайян мекунад, ки дар он машғулиятҳои рӯзона бо омӯзгор қарор дода шуда ё тамоман барҳам дода шудаанд. Дар асоси ин муайянқунандагӣ таълими фосолави ҳамчун аз рӯи афзолияти таълими мустақилона (худомӯзӣ) фаҳмида шуда, дар тафовут аз худомӯзӣ ҳамчун алоқаи тарафайн бо муаллим ва муассисаи таълимӣ таъминқунанда буданро дар бар мегирад.

Ҳамчунин, А. Дистерверг низ қайд менамояд, ки инкишоф ва маълумот барои ягон нафар наодо ва на интиқол қарор мешавад. Маълуман, ҳар нафаре мехоҳад, ки маълумот ва ё рушдро ба даст оварад, бояд худ мустақилона бо қувваи худ қидду чаҳд намояд. Албатта, таълими фосолави донишҷӯро водор месозад, ки омӯзишро дар фосола худомӯзӣ намуда, методи худтарбияқунӣ, худназоратқунӣ ва худбаҳодиҳиро мустақилона амалӣ намуда, донишҳои зехнии хешро ташаққул диҳад[1.,348с].

Дар дидактика якҷанд таснифоти гуногуни шакл ва методҳои омӯзиш мавҷуд мебошад. Лекин дидактикаи афкори муосир ба фаҳмиши он чӣ пухта расидааст, то набояд қўшиши онро қарор, ки номинклатураи ягона ва тағйирнаёбандаи методҳоро истифода намуд. Таълим – раванди фавақуллода қунбишноқ ва диалектикӣ мебошад. Системаи методҳо бояд нерӯманд бошад, то ки ин қунбишноқиро инъикос қарор тавонад, тағйирёбири, ки доимо дар амалияи истифодабарии методҳо ба вучуд меояд, ба ҳисоб гирад. Дар қода омӯгор мақоми хосса дорад. Қунқи маҳорати омӯзгор аз таҷриба, истифодаи донишҳо, ваъзият, эҷодиёт, банақшагири, ташкили вақт, назорат намудан ва қордонии ӯ ташаққул меёбад ва дар он зоҳир мешавад, ки фаъолияти фикрии донишҷӯёнро бедор ва роҳнамоӣ намуда, чаҳонбинӣ ва донишҳои зехнии онҳоро васеътар намояд[5, с.126-128.].

Қангоми таълими фосолави имқонияти ба вучуд овардани ташкили раванди муосири таълим бо тамоми омилҳояш раванди мазқурро ҳамчун раванди таълимӣ характерноқ меқардонад;

- имқони фаҳмондадиҳӣ, қобачоғузори маводи таълим аз қониби устод қангоми зарурат;

- имқони муоширати донишҷӯён бо муаллим ва байни худ дар давраи тамоми хониш;

- гузаронидани муҳоқимарониҳо;

- гузаронидани санҷишҳои байнифосолави ва ниҳой;

- имқони иҷрои супоришҳо, аз қумла ҳусусияти тадқиқотӣ ва эҷодидошта ва ғайра.

Таълимоти фосолави ҳамқунин ҳама омилҳоро, ки муайянқунандаи раванди таълимот ҳамқун хониш пешбинӣ мекунад;

- имқони ташкили фаъолияти фаъолноқи маърифати ҳар як хонанда;

- таъмини алокаи тарафайн, интерактивӣ;
- таъмини фардикунонӣ ва ҷудокунандаи раванди таълим;
- ташаккули ҷамоҳангии устувори фаъолияти таълимӣ-маърифатӣ.

Дар тафовут аз шакли анъанавии таълими ғойбона, шакли муосири таълимоти фосилавӣ, ҳамчун қоида ба воситаҳои алоқаҳои компютерӣ (модемҳо, барномаҳои видеоии таълим, тестҳо ва ғайра) хизмат расонида мешавад.

Имрӯзо таълимоти фосилавӣ – ин роҳи нисбатан арзон барои баланд бардории нерӯи зехнии ҷомеа мебошад.

Феълан дипломи донишгоҳҳои Америка, Англия ва ё Канадаро «аз хона набаромада» гирифтани мумкин аст.

Дар таълими фосилавӣ барномаҳои таълимӣ васеъ истифода карда мешаванд. Намудҳои гуногуни барномаҳо, ба барномадорории машинавӣ ва ғайримашинавӣ таълим ҳамчун воситаи умумигардонӣ, ба системадорорӣ, мустаҳкам кардани донишҳо истифода бурда мешаванд. Бо ёрии онҳо масъалаи алоқаи мутақобил дар раванди омӯзиши фанҳо муваффақона ҳалли худро меёбанд, ки ин дар таълими рӯзона дар чорҷӯбаи фанни хониш маҳдуд карда шудааст. Истифодаи матнҳои гуногун имкон медиҳад, ки дар андак вақт санҷиши ҷамаҷиҳатаи донишхоро оид ба ҳазми муайяни маводи таълимӣ амалӣ гардонда шавад ва ба меҳнати фардӣ ва самараноки таълимӣ мусоидат кунад.

Ҳангоми интиҳоби усулҳои таълим баҳо додан ба он ки то кадом дараҷа онҳо азхуднамудани маводро таъмин мекунанд, хело муҳим аст. Ин ҷо донишҷӯи системаи усулҳои таълим ба дарк намудан, фикр карда баромадан, такрор карда баромадан, мустаҳкамкунии донишҳо, маҳорати истифодаи онҳо дар амалия мусоидат мекунанд. Вобаста ба хусусиятҳои хоси фанни дарс меодоғӣ, зарур аст, ба методҳои рӯ овард, ки ба мазмун мундариҷаи фанни додасуда аз рӯи воситаи фаъолият, нисбатан мувофиқ бошад. Равиши кори муаллим бисёр вақт, ба методи асосии вай муайян карда мешавад, ҳар чанд, бешубҳа, дигар методҳо ҳам истифода мешаванд. Ҳамин тавр, методҳои ҳолатҳои мушкилнок, бозиҳои корҳои амалӣ, аломатҳои истинодӣ, дафтарҳои корӣ, ки ба барномаҳои таълимӣ дароварда шудаанд ва дигарҳо, ба вучуд омадаанд.

Дар натиҷаи истифодаи усулҳои фаъоли таълим дар донишҷӯён фаъолияти маърифатии онҳо ташаккул ёфта, мустақилият пайдо карда, донишҳои зехнии онҳо ташаккул ва коркард шуда, таҷрибаи аввалияи фаъолияти касбӣ пайдо мекунанд. Феълан байни муаллимони ММК пайравони В. Ф. Шаталов зиёданд. Аломатҳои тақдор дар шакли нақшаҳо, канспектҳои асосӣ, нақшаи канспектҳо дар таълими фанҳои умумитехникӣ (электротехникӣ, механикаи техникӣ) ва дар таълими фанҳои махсуси силсиладор (кишоварзӣ, сохтмонӣ ва дигарон) васеъ истифода бурда мешаванд. Бо вучуди камии вақте ки донишҷӯён доранд, канспектҳои тақвият хеле заруранд. Онҳо такрори бисёркарата, мустаҳкам ва ба системадорории донишхоро таъмин мекунанд. Камбудихои ин усул, ки дар системаи мактабӣ қайд гардидааст, дар таълими калонсолон ба воситаи таҷрибаи ҳаётии хонандагон, дараҷаи нисбатан баланди маҳорати онҳо барои ба системадорорӣ ва умумигардонӣ ҷуброн карда мешавад.

Усули аломатҳои тақдор ба воситаи хусусиятҳои фан ва фардияти ҳар як муаллим тағйир дода мешавад ва бо мақсади рушди донишҳои зехнӣ таввасути фаъолгардонии донишҷӯён дар раванди таълими фосилавӣ метавон як қатор принципҳоро баён сохт:

1. Принципи дастрасӣ. Ин принцип ба сатҳи ҷавобгӯи тараққиёти хонандагон муносибат дорад, яъне ташаккули сифатҳои шахсияти онҳо. Аз ҷониби муаллимон манфиатҳо, хусусиятҳои синнусолӣ ва равонии хонандагон ҳангоми муайян намудани мақсадҳо, коркарди мазмун ва ташкили таълими методӣ ба ҳисоб гирифта мешавад.

2. Принципи компютерӣ намудани таълим ҳамчун принципи асосӣ дида баромада мешавад, ки дар шароити муқаммалӣ раванди тайёрии касбии мутахассисон амалӣ мегардад. Онро ба назар гирифта, ки дар дурнамои таълими компютерӣ дар назарияи умумӣ ва амалияи педагогӣ ва инчунин, раванди истеҳсолӣ, дар муасисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ҷойи асосиро ишғол намуда, ин принцип на танҳо мустақилона, инчунин ба воситаи усулҳои хусусиятнок, ки фаъолияти объективии зерсистемаҳои омӯзиши компютериро таъмин мекунанд, амалӣ мегардад, аз ҷумла, ба лоиҳа даровардани ҳадафҳо, мазмуни таъмини методӣ – барномавии омӯзиши компютерӣ, ба вучуд овардани воситаҳои

педагогии барномавӣ, амалигардонии педагогӣ, техникӣ ва равонию ҷисмонӣ дар раванди таълим мебошанд.

3. Алоқаҳои комплекси байнифаннӣ. Шаклҳои нисбатан муҳими амалигардонии алоқаҳои байнифаннӣ истифодаи усулҳои ҷамъулҷамъии методӣ ва усулҳои омӯзиш мебошанд, аз ҷумла, гузаронидани корҳои курсӣ ва амалии дорои мазмуни байнифаннӣ, гузаронидани экскурсияҳо, конфронсҳои омӯзишӣ, ҷорӣ намудани системаи лексионӣ – амалӣ (семинарӣ) дар дарсҳои фанҳои махсус ва монанди инҳо.

Бояд қайд намуд, ки методҳои фаъоли таълим дар тамоми давраҳои раванди таълим истифода бурда шуда метавонанд: ҳангоми аз худ кардани донишҳо, мустақкам намудан ва тақомул додани донишҳо, ташаккули маҳорат ва малака ва монанди инҳо.

Моҳияти фаъоли усулҳо, ки ба ташаккулёбии маҳорату малака равона карда шудаанд, аз он иборат аст, ки иҷрои корҳои, ки аз ҷониби донишҷӯён иҷро карда мешаванд, дар раванди ҳалли онҳо эшон воситаи фаъолияти онро донанд.

Усулҳои хониш дар раванди таълими фосилавӣ бояд омилҳои омодагӣ ба худомӯзиро дар худ дошта бошад. Ҳангоми таълими ғоибона амалигардонии муносибати фардӣ ва ҷудоғонаи хониш кофӣ нест. Масоҳати дорои донишҳои хусусиятҳои фардидошта хеле васеъ мебошад: синну сол, сатҳи омодагии таълимоти умумидошта, дараҷаҳои мувофиқати фаъолияти касбӣ, ки аз таҳассус гирифтааст, устувории вазҳи таълим, иқтидор захираи ахлоқӣ ва дигарон, амалигардонии муносибатҳои фардӣ, ҷудоғонаро душвор гардонда, ҳамзамон зарурати онро қайд мекунад.

Усулҳои таълимро ҳамчун воситаи фаъолияти муаллим ва донишҷӯ муайян намуда, ки бо ёрии онҳо донишзаҳидкунии хонандагон, амалӣ мегардонанд, маҳорату малака пайдо намуда, ҷаҳонбинии онҳо ташаккул ёфта, қобилият тараққӣ намуда, аз рӯи нишонаҳои фаъолияти устоду шогирд методҳоро таснифот намуда, усулҳои гурӯҳи умумиэътирофёфта, анъанавиро ҷудо кардан мумкин аст: лексия, сӯҳбат, нақл, ҳикоят, намоиши таҷрибаи санҷишӣ машқҳо, ҳалли супоришҳо бо китоб кор кардан ва ғайра. Аз усулҳои анъанавӣ дар таълими ғоибона лексия, баҳс роҳнамоӣ ба ин ё он кор, кор бо китоб, барномаҳои омӯзишӣ нисбатан серистифодаанд.

Ҳангоми гузаронидани машғулиятҳои назариявӣ бо донишҷӯёни таълими фосилавӣ лексия зиёдтар афзалият дорад. Дар шумор бо нақл, сӯҳбат, вай бо намоиши таҷрибаи санҷишӣ гузаронида шуда, роҳнамоии корҳоро доро буда, эҳтимолияти ниҳии фаъолияти маърифатнокии хонандагонро меафзояд.

Вазифаи асосии дидактикӣ лексияҳо - умумигардонӣ ва басистемадарории маводи таълимӣ аз рӯи ҳаҷм, кушодани моҳияти мафҳумҳои омӯзишӣ ва қонуниятҳо дар асоси таҳлили маводи мавҷуд буда, мебошанд. Барои он ки фаъолияти маърифатнокии фаъол гардонда шавад, бояд ҳангоми лексияҳо зарурият, аҳамияти амалии он барои меҳнати касбӣ асоснок карда шуда, масъалаҳои баҳсталаб гузошта, хонандагонро бо нақшаи маводи мегузоштагӣ шинос намуд. Раванди дарк намудани мавод ҳангоми лексия бо маҳорати диққатро ба як самт равона кардан аз ҷониби донишҷӯён зич алоқаманд буда, бояд чунин ҳолатеро ба вучуд овард, ки фикрҳои, ки бо нақшаи таълимӣ алоқа надоранд, дар ҷои дуҷум бошанд [7, с.24].

Ҳангоми таҳсилфосилавӣ дастурдиҳӣ васеъ истифода бурда мешавад. Дар раванди омӯзиши ҳар як фан диққати муайяне ба воситаҳо ва усулҳои меҳнати мустақилонаи таълимӣ дода мешавад.

Донишҷӯён дар бораи амалиёти зарурӣ, усулҳо, иҷрои пайдарпаи онҳо дониш мегиранд.

Дастурамалдиҳӣ (ё дастурдиҳӣ) вазифаҳои иттилоотӣ, ташкилотчигӣ ва дастурӣ - методиро иҷро мекунад. Вай на танҳо дар таълими воситаҳои фаъолият, инчунин барои ба даст овардани донишҳои нав, истифодаи онҳо дар амалия ба кор бурда мешавад. Аҳамияти он ҳангоми гузаронидани корҳои амалӣ махсусан бузург аст.

Дар амалияи таълими фосилавӣ шинос намудани донишҷӯён ба алгоритми амал дар давраи тайёрии хониш ва ҳангоми амалигардонии он паҳншавии васеъ дорад. Дар қори мустақилонаи алгоритмҳо ба азхуд намудани малақаҳои ҳалли навҳои муайяни вазифаҳо, амалигардонии худназоратӣ мусоидат мекунад.

Таҳлили таҷрибаи таълими ватанӣ ва хориҷии фосилавӣ имкони ҷудо намудани истифодаи самтҳои асосии технологияҳои иттилоотиро медиҳад, ки он дар расми 1 тасвир гардидааст: [2.1; 2.2].

Технологияҳои асосии таълими фосилавӣ

Пешниҳоди маводи хониш	Баҳамтаъсиррасони интерактивӣ	Кори мустақилона	Аттестатсия
-маводи чопшуда: -видео-филмҳо: -китобҳои электронӣ; -телевизион; -почтаи электронӣ, интернет; -лексияҳои радиой; -лексияҳои аудиой дар кассетаҳо	- почтаи электронӣ ва интернет; - почтаи муқаррарӣ; - лексияи видеоӣ бо алоқаи баракс; - лексияи радиой бо алоқаи баръакс; - почтаи овозӣ	- омӯзиши маводичопӣ: - тамошои видеофилмҳо: - кор дар интернет; - тамошои лексияҳо дар телевизион; - гӯш кардани лексияҳо дар радио; - гӯш кардани лексияҳои аудиой;	Сессияи имтиҳоноти сафарӣ; - корҳои курсӣ, рефератҳо; - тестгирии масофавӣ дар бланкаҳо; - тестгирии масофавии компютерӣ; - имтиҳоноти хаттии масофавӣ

Таълими фосилавӣ (ТФ) аз аввал талқин мекунад, ки донишҷӯ мустақилона бо ҳадди ақали ҳамкорӣ бо муаллим таълим мегирад. Барои ҳамин хониши муваффақонаи донишҷӯёни таълими фосилавӣ бе нағзтар тайёр намудани васоити таълимӣ номумкин аст. Ин васоити таълим на танҳо бо ифодаи шаффофияти худ маводи айёният ва мушаххасоти умумӣ фарқ мекунад, инчунин вазоифи методи идоракунии таълим, яъне моҳиятан, васоити таълимӣ - методӣ (ВТМ) бошад.

Таҳлили сарчашмаҳои адабӣ оид ба таълими шакли ғоибона ва фосилавӣ нишон медиҳанд, ки маҷмӯи таълимӣ - методи барои омӯзиши мустақилонаи фан пешбинӣ шудааст, дар айни ҳол «Таҳлили фаъолияти молиявӣ - хочагидорӣ» бояд аз воситаҳои зерини дидактикӣ таркиб ёфтааст:

1. Барномаи корӣ - таълимии фан;
2. Нишондодҳои методӣ оид ба омӯзиши мустақилонаи фан;
3. Васоити таълимӣ - методӣ барои омӯзиши мазмуну мундариҷаи курси фанӣ.
4. Мисолҳои ҳалли ҳолатҳои истехсолӣ.
5. Корҳои амалӣ барои мустақкам намудани маводи омӯхташуда.
6. Вазифаҳои амалӣ барои коркарди малакаву маҳорат.
7. Тестҳо, супоришҳо барои назорати фосилавӣ ва натиҷавии азхудкунии мавод.
8. Ҷавобҳо оид ба супоришҳо ва тестҳо.
9. Супоришҳо барои иҷрои корҳои курсӣ.
10. Рӯйхати адабиёт.

Маҷмӯи воситаҳои, ки аз ҷониби мо пешниҳод карда мешавад, барои амалӣ намудани технологияи пешгузарандаи таълим метавонад одат кунад ва ҳангоми таълими фосилавӣ истифода бурда шавад, чунки вай оммаи асосии воситаҳои пешниҳодшудагии дидактикиро дар бар гирифта, метавонад фаъолгардонии донишҷӯёни таълими фосилавиرو ба миён гузошта, дар рушди донишҳои зехнӣ гардад.

АДАБИЁТ

1. Дистерверг, А. Избранные педагогические провидения / А. Дистерверг – Уч. Пед., 1969. -348с.
2. Занков, Л.В. Дидактика и жизнь / Л.В. Занков, - М.: Просвещение, 1968.-174 с.
3. Коменский, Я. А. «Великая дидактика» / Я. А. Коменский. - М.:Просвещение, 1988. – 240 с.

4. Лутфуллозода, М. Таълимгоҳҳои типи нав ва дурнамои онҳо // М. Лутфуллозода -Маърифат., 1996 -№5-6.,-С. 43-46.
5. Маҳмадмуродов, А., Маҳмадмуродов, М.А., Маҳмадмуродова, Ф.А. Рушди тафаккури таҳлилии донишҷӯён ҳамчун омили баланд бардории таълим // А. Маҳмадмуродов, М.А.Маҳмадмуродов, - Таҳқиқи таълими тафриқа (маҷмӯаи мақолаҳо) // Душанбе, “Ирфон”., 2019.- С.126-128.
6. Раҳимов, Х., Нуров, А., Педагогика / Х. Раҳимов, А. Нуров - Душанбе, – “Маориф ва фарҳанг”, 2007.С-108с
7. Саидов, М.В. Педагогические основы составления и применения программированных конспектов лекций в высших учебных заведениях / М.В. Саидов, авторе.канд. пед. наук. – Душанбе, 2005. - 24 с
8. Ушинский, К.Д. Избранные педагогические произведения / К.Д.Ушинский – М.: “Просвещение”, 1968. – 556 с.
9. Шаталов, В.Ф. Эксперимент продолжается / В.Ф. Шаталов, - М.: Педагогика, 1989. 156 с.

ТАҲСИЛОТИ ИНКЛЮЗИВИИ (ФАРОГИР) КЎДАКONI НОРАСОИҲОИ ШУНАВОИДОШТА – МУШКИЛИҲО ВА РОҲҲОИ АМАЛИСОЗИИ ОН

ШОДМОНОВ Шодмонкул Саидҷафарович – унвонҷӯйи Пажӯҳишигоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, муовини директори мактаб-интернати ҷумҳуриявии кӯдакони шунавоияшон сушт ва деркаришудаи ноҳияи Рӯдакӣ, ноҳияи Рӯдакӣ, шаҳраки Сомониён, кӯчаи Рӯдакӣ, 42. **E-mail:** shodmon75@mail.ru, **тел.:** +(992) 98 726 50 75

Дар мақолаи мазкур дар бораи таҳсилоти фарогир, ё худ инклюзивии кӯдакони норасоиҳои шунавоидошта дар шароити муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, мушкилиҳо ва роҳҳо амалисозии он маълумот дода шудааст.

Муаллиф дар асоси тадқиқоти олимон, таҷрибаи кишварҳои ҷаҳон, вазъи таҳсилоти фарогири кӯдакони норасоиҳои дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таҷрибаи қори худ кӯшиш намудааст, ки зарурият ва мушкилиҳои амалисозии таҳсилоти фарогири кӯдакони норасоиҳои шунавоидоштаро таҳлил намуда, баҳри амалисозии таҳсилоти фарогир дар шароити муассисаҳои таҳсилоти умумии ҷумҳурӣ барои ин гуруҳи кӯдакон фикру ақидаҳои худро пешниҳод намудааст.

Вожаҳои асосӣ: таҳсилоти инклюзивӣ, фарогирӣ, кӯдакони норасоиҳои шунавоидошта, қар, шунавоияшон сушт, сурдопедагогика, ислоҳи шунавоӣ ва нутқ, ҳолати нутқ, рушди нутқ, базаи моддио техникаӣ, кадрӣ, таъбиз, таҳаммул, қабулсозӣ.

ИНКЛЮЗИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ ДЕТЕЙ С НАРУШЕНИЯМИ СЛУХА – ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ ЕГО РЕАЛИЗАЦИИ

ШОДМОНОВ Шодмонкул Саидҷафарович – соискатель Института развития образования им. А. Джами Академии образования Таджикистана, заместитель директора Республиканской школы-интерната слабослышащих и позднооглохших детей района Рудаки, район Рудаки, пос. Сомониён, ул. Рудаки 42. **E-mail:** shodmon75@mail.ru, **тел.:** +(992) 98 726 50 75.

В данной статье даны сведения об инклюзивном образовании детей с нарушениями слуха в условиях общеобразовательных учреждениях, проблемы и пути его реализации.

Автор статьи, опираясь на научные исследования ученых и опыта зарубежных стран, состояния инклюзивного образования в Республики Таджикистан, а также своего опыта работы, анализирует необходимость и проблемы реализации инклюзивного образования детей с нарушениями слуха и предлагает свои рекомендации для благополучной

реализации инклюзивного образования данной категории детей в условиях общеобразовательных учреждений республики.

Ключевые слова: инклюзивное образование, интеграция, дети с нарушениями слуха, глухие, слабослышащие, сурдопедагогика, коррекция слуха и речи, речь, развития речи, материально-техническая база, дискриминация, терпимость, толерантность.

INTEGRATED EDUCATION OF CHILDREN WITH HEARING IMPAIRMENTS - PROBLEMS AND WAYS OF ITS IMPLEMENTATION

SHODMONOV SHodmonqul Saidjafarovich – postgraduate of Institute of Development of Education named after A. Jomi Academy of Education of Tajikistan, Deputy Director of the Republican Boarding School for Hearing Impaired and Late Deaf Children of the Rudaki District, Rudaki area, pos. Somoniyon, st. Roodaki 42. **E-mail:** shodmon75@mail.ru, **Phone:** + (992) 98 726 50 75,

This article provides information about the inclusive (integrated) education of children with hearing impairments in general educational institutions, problems and ways of its implementation.

The author of the article, relying on scientific research by scientists and the experience of foreign countries, the state of inclusive education in the Republic of Tajikistan, as well as his own work experience, tries to analyze the need and problems of implementing inclusive education for children with hearing impairments and offers his recommendations for the successful implementation of inclusive education for this category of children in the conditions of educational institutions of the republic.

Keywords: inclusive education, integration, children with hearing impairments, deaf, hard of hearing, deaf pedagogy, hearing and speech correction, speech, speech development, material and technical base, personnel, discrimination, tolerance.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фарогирии кӯдакони норасоихои шунавоидошта (кархо ва сустшунавоён)-ро ба муассисаҳои таҳсилоти умумӣ “Концепсияи миллии таҳсилоти фарогир барои кӯдакони имкониятхояшон маҳдуд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2016”, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 30 апрели соли 2011 (№228) тасдиқ гардидааст, танзим мекунад. Ин концепсия бо номи таҳсилоти фарогир (инклюзивӣ, интерактивӣ) маълум аст. Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф”, ки дар таҳрири нав соли 2013 ба тасвиб расидааст, аввалин бор истилоҳи “таҳсилоти фарогир” ворид гардидааст.

Бо дастгирии ташкилоту созмонҳои байналмиллалӣ, ба монанди Институти ҷомеаи кушод – Бунёди мадад, ЮНИСЕФ ва ғ. лоихаҳои зиёде доир ба ҷанбаҳои мухталифи таҳсилоти фарогир таҳия ва татбиқ гардиданд, конференсияҳои байналмиллалӣ гузаронида шуданд, дастурҳои методӣ таҳия гардида, ба таъб расиданд. Аммо ҷӣ хеле олими тоҷик А.Байзоев таъкид менамояд менамояд, “...ин барои ба даст овардани ҳадафҳои наҷиби таҳсилоти фарогир ҳанӯз кофӣ нест. Таҳсилоти фарогир дар ҷумҳурии мо қадамҳои аввалини худро мегузорад ва хеле муҳим аст, ки ин қадамҳо мустаҳкам дуруст бошанд” [6, саҳ.15-16], ки дар ин маврид ман бо А.Байзоев ҳамакида мебошам.

Ақидаҳо нисбат ба таҳсилоти фарогири кӯдакони дорои норасоии шунавоӣ ба мактабҳои оммавӣ барвақт таваҷҷуҳи олимони ва сурдопедагогҳоро ҷалб намуда буд. Ҷунин амал ҳанӯз дар асри XIX дар Фаронса аз ҷониби сурдопедагог А. Бланш таҷриба шудааст. Ӯ соли 1850 дар шаҳри Париж дар назди мактабҳои ноҳиявӣ барои кӯдакони кар синфҳо кушода, кӯдакони сустшунавро дар синфҳои муқаррарӣ бо кӯдакони шунаво ҷой намуда буд.

Бо вучуди аз ҷониби сурдопедагогҳо баҳои мусбӣ гирифтанд, ин таҷриба, бинобар сабаби аз ҷиҳати назариявӣ ва методӣ асоснок нагардидани ба ғӯшаи фаромӯшӣ афтод. Ақидаҳои А.Бланшро сурдопедагоги рус Я.Т.Спешнев дар сатҳи назариявӣ дастгирӣ

намуда, асари ӯ – “Дастур барои омӯзгорон доир ба таълими кару гунгҳо дар мактабҳои мардумӣ”-ро (1865) ба забони русӣ тарҷума намуда буд [4, сах.99].

Ақидаи таълими кӯдакони норасоии шунавоидошта дар мактабҳои оммавӣ бо таъсири ҳаракатҳои васеи иҷтимоиву педагогӣ барои ҳуқуқҳои баробар доштани ҳамаи кӯдакон, новобаста аз нуқсноки дар кишварҳои Амрикову Аврупо дар нимаи дуҷуми асри XX аз нав эҳё гардид. Албатта, ҳамаи ин дар асоси арҷгузорӣ ба арзишҳои ҷамъиятӣ, ки хусусияти демократӣ дошта, ҳама гуна ҷудосозиҳоро нодуруст мешумориданд, сурат мегирифт. Дар яққоягӣ бо кӯдакони солим ба таълиму тарбия фаро гирифтани кӯдакони дар инкишоф норасоидошта яке аз чунин арзишҳо буд. Ин шиорҳои зиддитабъизӣ чунин арзишҳоро, ба монанди баробарӣ, сабру таҳаммул, қабулсозӣ талқин намуда, онро асоси иҷтимоиву сиёсӣ барои таҳсили фарогири кӯдакони ношунаво бо шунавоён медонистанд.

Мутахассисон ва волидайнӣ кӯдакони норасоӣҳои шунавоидошта ин тарзи таҳсилро пешбинӣ намуда, ҳамчунин бартарии дидактикиву иҷтимоии онро чунин маънидод мекарданд:

- тарбияи кӯдаки кар дар оила;
- ташкили талабот ба нутқи шифохӣ дар ҷараёни иштироки мунтазам дар муҳити табиӣи нутқии ҳамсолони шунаво;
- аз худ намудани таҷрибаи гапзанӣ дар ҳудуди васеътар (нисбат ба муҳити пӯшидаи интернат);
- иҷтимоишавии табиӣ дар ҷомеаи ҳамсолон ва калонсолони шунаво.

Шурӯъ аз 1975 дар низомии маорифи баъзе кишварҳо ин тарзи таҳсилот мақом пайдо кард. Тибқи маълумотҳои Г.Л.Зайтсева ва М.И.Никитина, соли 1995 фарогирии кӯдакони норасоии шунавоидошта дар мактабҳои таҳсилоти умумии Финландия 24%, Белгия 25%, Канада 87%, Фаронса 37%, Ирландия 68%, Шведсия 55% ва ИМА 80%-ро ташкил дода буд [3, 60].

Таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ нишон дод, ки барои ташкил намудани таҳсилоти фарогир муассисаҳои таҳсилоти умумӣ бояд баъзи пуриктидори моддиву техникӣ, методӣ ва кадрӣ дошта бошад. Дар ин гуна мактабҳо нисбат ба дигар мактабҳо бояд 30-40% зиёдтар мутахассисон ҷалб карда шаванд. Дар ин ҳол хароҷоти муассиса бояд 40-60% афзун гардад [5, с. 176].

Ҳамин тавр, таҷрибаи воқеӣ нишон дод, ки таҳсилоти фарогири кӯдакони ношунаво чандон натиҷаҳои назаррас надорад. Натиҷаи тадқиқот дар мактабҳои ИМА, Шветсия, Итолиё ва дигар кишварҳо гувоҳи он буд, ки амалишавии интизориҳои иҷтимоӣ (ғайр аз тарбия дар оила) имкон надорад. Кӯдакони дорои норасоии шунавоиро ҳамсолони шунавоёшон ба коллективи худ қабул накарданд; муошират бо ҳамсолон дар сатҳи паст ва бо ишораҳои табиӣи ба худ хос (кӯчагӣ) сурат гирифт. Тадқиқоти иҷтимоӣ 215 хонандаи суштшунави мактабҳои умумӣ дар Шветсия нишон дод, ки 25% мактаббачагони хурдсол ва 47% наврасон тамоман аз ҳамсолони худ ҷудо гардидаанд, зеро аз воситаи муошират бо ҳамсолони шунавои худ маҳруманд. Инкишофи нутқии нокифоя ва ҷудогардӣ (изолятсия) аз ҳамсолон ба он оварда расонид, ки ин кӯдакон тамоман гап намезаданд. Дар шароити изолятсионӣ ва рақобати нобаробар бо имкониятҳои таълимии ҳамсолони шунаво дараҷаи худбаҳодихӣ кӯдакони ношунаво тамоман паст гардидааст. Дар ҷараёни таълим низ ҳол чунин аст, яъне барои он ки хонандагони норасоии шунавоидошта, аз ҷумла карҳо омӯзгорро фаҳмида тавонанд, барои онҳо тарҷумон даъват карда мешавад ва дар натиҷа, таълим на дар асоси нутқи шифохӣ, балки мисли методи муоширати умумӣ (тоталӣ) сурат мегирад [3, с. 54].

Соли 1988 дар қарори Конгресси умумичаҳони Федератсияи карҳо ба таҳсилоти фарогири карҳо баҳои манфӣ дода шуд: “Таҳсилоти фарогир барои ҳама кӯдакони имкониятҳояшон маҳдуд, ба истиснои карҳо қобили қабул аст, зеро карҳо ба гуруҳи кӯдаконе дохил мешаванд, ки забони махсуси муошират, субмаданият ва анъанаҳои ҳоси худро доранд. Поймол намудани ҳуқуқи онҳо бояд ҳамчун поймол намудани ҳуқуқи инсон пазируфта шавад” дар мактабҳои мардумӣ”-ро (1865) ба забони русӣ тарҷума намуда буд.

Бо вучуди чунин нобарорихо ва аз ҷониби ҷомеаи карҳо баҳои паст гирифтани таҳсилоти фарогир, аксар сурдопедагогҳо чунин меҳисобанд, ки ин намуди таҳсилотро аз эътибор соқит намудан нодуруст аст, яъне агар онро дар сатҳи комил ташкил карда, як

қатор шароитҳои педагогиро риоя намоем, воқеан фароғирӣ иқтидори баланди тарбияи иҷтимоиро соҳиб мешавад (Конгресс оид ба таҳсилоти карҳо дар Исроил, соли 1995) [4, сах.101].

Ба шаклҳои фароғирии кӯдакони аз шунавоӣ маҳрум, ки нисбатан қобили қабул мебошанд, инҳо дохил мешаванд:

- фароғирии муваққатӣ - вақте кӯдакони кар дар синфҳои махсуси мактабҳои таҳсилоти умумӣ таҳсил менамоянд; хонандагони ин синф бо хонандагони шунаво барои гузаронидани чорабиниҳои тарбиявии беруназсинфӣ бо ҳам мутаххид мешаванд; ҳамчунин имкони якҷоя дарс гирифтани хангоми таълими фанҳои, ки сарбории ками нутқӣ доранд, ба монанди санъати тасвирӣ, меҳнат ва тарбияи ҷисмонӣ;

- фароғирии омехта - вақте 1-2 кӯдаки ношунаво дар синфи оммавӣ таҳсил менамояд ва ба ӯ мутахассис-дефектолог машғулиятҳои ислоҳии инфиродӣ ва ё гуруҳӣ мегузаронад;

- фароғирии пурра - барои кӯдакони шунавоияшон суфт ва деркаршуда, ки дараҷаи баланди инкишофи ақливу ҷисмонӣ доранд; таълими тахминии 1-2 нафар хонандаи суфтшунав дар синфи умумӣ бо машваратҳои доимии мутахассис-дефектолог барои ислоҳи нутқи онҳо.

Дар замони муосир ба таҳсилоти фароғири ношунавоён муносибати эҳтиёткорона доранд. Онро нисбат ба мактаб-интернатҳо ҳамчун шакли алтернативии анъанавӣ ва тафриқавии таълим ҳисобидан нодуруст аст, балки онро ҳамчун шакли иловагии таълим, ки барои кӯдакони қисман шунавоияшонро гум карда ва деркаршудагон, инчунин дар баъзе ҳолатҳо барои кӯдакони кар, ки дараҷаи баланди инкишофи ақливу ҷисмонӣ, фикрӣ доранд, бо назардошти синну соли онҳо ба назар гирифтани лозим меояд.

Албатта, фароғирии кӯдакони ношунаво ба таври бояду шояд ва худ аз худ амалӣ намешавад. Барои ба даст овардани бартариҳои таҳсилоти фароғир ҳадди ақал бояд ду талабот ба назар гирифта шавад:

- хусусияти маҷбурӣ надоштани он, яъне ба волидайн, омӯзгорон ва хонандагон вогузор намудани ҳуқуқи интиҳоб, аз ҷумла интиҳоби методу усулҳои таълимӣ;

- саъю кӯшишҳои фаъолонаи методӣ ва техникаии омӯзгорон баҳри ворид намудани кӯдакони ношунаво ба ҷомеаи кӯдакони шунаво.

Тибқи хулосаҳои Г.А. Карпова ҷиҳатҳои мусбӣ ва манфии таҳсилоти интерактивӣ ё худ инклюзивӣ аз инҳо иборатанд: [4, сах.97]

А) ҷиҳатҳои мусбӣ:

- тарбияи пурраи оилавӣ (кӯдакро аз оила ҷудо накардан);

- наздикии макони таҳсил ба ҷои истиқомат;

- дар ҳолати ташкил намудани шароитҳои махсуси педагогӣ тарбияи иҷтимоии муштарак сатҳи баланди иҷтимоишавӣ ва соҳибхитиёрии коммуникативиро таъмин хоҳад кард;

- ҷудосозӣ аз ҷомеа, аз мушқилиҳо, қоидаҳо ва талаботҳои олами берун бартараф хоҳад шуд;

- дар ҳолати ташкил намудани шароитҳои махсуси педагогӣ муҳити нутқии атроф (табӣ) инкишофи нутқи даҳонии кӯдаки ношунаворро ҳавасманд менамояд.

Б) ҷиҳатҳои манфӣ:

- на ба ҳама гуруҳи кӯдакони норасогиҳои шунавоидошта мувофиқ аст;

- агар шароитҳои махсуси педагогӣ ташкил нашуда бошад, пас кӯдакони кар аз ҳамсолони шунавои худ дар ҳолати изолятсия иҷтимоӣ қарор хоҳанд гирифт;

- агар кӯдак инкишофи кифояи нутқӣ надошта бошад, пас ӯ бо ҳамсолони худ аз ишораҳои соддалаҳвона ва пантомимикӣ сурат хоҳад гирифт;

- сарбории баланди таълимӣ вобаста ба машғулиятҳои иловагии ислоҳӣ;

- сатҳи нобаробари рақобат бо кӯдакони шунаво дараҷаи худбаҳодиҳиашонро паст менамояд ва изтиробии мактабиро ба вучуд меорад;

- хароҷоти иловагии муассисаи таълимӣ барои таҷҳизотҳои махсуси техникаӣ, тайёр намудани кадрҳо, ворид намудани вазифаи сурдомутахассисон, ки хароҷотҳои таҳсилоти умумиро ба андозаи 40-60% зиёд менамояд;

- сарбории иловагӣ ба омӯзгорон (яъне зиёд шудани ҳаҷми кори омӯзгорон).

Айни ҳол дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳсилоти фарогири кӯдакони норасоии шунавоидошта хусусияти озмоишӣ дорад. Бо сарпарастии ташкилотҳои байналмилалӣ ва дастгирии ташкилотҳои ғайридавлатӣ кӯшишҳои таҳсилоти фарогири кӯдакони имкониятҳояшон маҳдуд, аз ҷумла кӯдакони норасоии шунавоидошта солҳост, ки амалӣ гардида истодааст. Аз ҷумла, чанд муддат мактабҳои таҳсилоти умумии №3 ва №24 ноҳияи Фирдавсии шаҳри Душанбе ба тариқи интерактивӣ (инклюзивӣ, фарогир) фаъолият намуданд. Ман худ солҳои 2008-2010 ҳамчун сурдопедагог бо ин мактабҳо ҳамкорӣ доштам.

Иқдоми ташкилкунандагони ин навъи таҳсилот, яъне фарогирии кӯдакони имкониятҳояшон маҳдуд ба мактабҳои таҳсилоти умумӣ қобили дастгирист, зеро имкониятҳо ва дастрасии кӯдакони дорои норасоии гуногуни ақливу ҷисмонӣ ба таҳсил зиёд мегардад. Албатта, натиҷаҳои назаррас дар таълиму тарбияи кӯдакони имкониятҳояшон маҳдуд қобили қайд аст ва боз ҳам ба истиснои кӯдаконе, ки норасоии шунавоӣ доштанд.

Таҷриба нишон дод, ки хонандагони дорои норасоии шунавоӣ дар давоми таҳсили худ дар ин мактабҳо малакаи нутқашон чандон инкишоф наёфта, нисбат ба ҳамсолони шунавоӣ худ дар изолятсияи иҷтимоӣ қарор доранд. Воситаи асосии муоширати онҳо низ нутқи инкишофнаёфта ва ишораҳои соддалаҳвона боқӣ мондааст. Албатта, ин натиҷаи сатҳи пасти имкониятҳои махсуси педагогӣ буд. Омӯзгорон хусусиятҳои ақливу ҷисмонӣ, методҳои таълим, воситаҳои коммуникативии кӯдакони дорои норасоии шунавоӣ ва нутқи ишораву дастиро наметонистанд (тарҷумонҳо низ даъват намегардиданд), яъне бо кадом роҳ ба зеҳни хонандагон расонидани иттилоот – мазмуни барномаҳои таълимиро сарфаҳм намерафтанд. Базаи моддиву техникаи ин мактабҳо барои таълими кӯдакони норасоии шунавоидошта мувофиқат намекард. Дар ин мактабҳо ҳамон замон ҳамагӣ 3 нафар кӯдаки норасоии шунавоидошта Х.Р., М.Р. ва С.С. таҳсил менамуданд.

Масалан, хонандаи синфи 3 Х. Р. вазнингуши дараҷаи III, нутқи инкишофнаёфтаи дараҷаи 1-2 дошт. Дар давоми се соли таҳсил дар ин мактаб, ғайр аз нутқи инкишофнаёфтаи гуфтугуии ба таври табиӣ бавучудодама, ки бисёр маҳдуд ва дағал буд ва ғайр аз якчанд овозҳои нутқро дуруст талаффуз карда метавонист, дигар ягон таҷрибаи нутқӣ дида намешуд. Захираи луғавиаш ҳам тамоман маҳдуд буда, ҳатто таркиби овозии калимаҳои нутқи худро наметонист. Аз сабаби хеле маҳдуд будани воситаи муошират аз ҳамсолони худ ҷудо буд. Оқибат дар соли 2011 волидонаш маҷбур шуданд, ки ӯро барои давом донаи таҳсил ба мактаб-интернати ҷумҳуриявии кӯдакони шунавоияшон суфт ва деркаршудаи ноҳияи Рӯдакӣ баранд. Ӯ таҳсили худро дар ин мактаб-интернат аз синфи 4-ум оғоз намуд ва дар давоми нимсоли таҳсил дар инкишофи тафаккур, муошират, нутқи шифоҳӣ, захираи луғавӣ ва малақаҳои талаффузи ӯ пешравиҳо назаррас буданд. Соли 2018 мактаб-интернатро бомуваффақият хатм кард.

Талабаи дигар М. Р., вазнингуши дараҷаи III-IV, дар давоми 8 соли таҳсил дар мактаби инклюзивии №3 ш. Душанбе ғайр аз рӯйбардор кардан (бо ҳусни хати бад) дигар ҳеч чизро (ғайр аз фанҳои ба нутқ вобастанабуда) аз худ накардааст. Моҳи сентябри соли 2015 ноилоҷ волидайнаш ӯро ба мактаб-интернати ҷумҳуриявии кӯдакони шунавоияшон суфт ва деркаршудаи ноҳияи Рӯдакӣ оварданд ва ба синфи 9-ум қабулкарда шуд. Аз сабаби надоштани донишҳои ибтидоӣ ӯ дар мактаб-интернат таҳсил карда натавонист, дар муносибатҳои таълими нисбати дигар хонандагон доимо дар ҳиҷолат буд ва оқибат пас аз як соли таҳсил бо хоҳиши падару модар мактаб-интернатро тарк кард.

Хулоса, дар замони ҳозира масъалаи таълиму тарбияи кӯдакони норасоии шунавоидошта ҳар чӣ бештар мубран гашта истодааст. Кӯдакони норасоии шунавоидошта аз ҷиҳати имконияти равониву ҷисмонӣ гуногун буда, ба худ методу усулҳо ва шаклҳои гуногуни таълиму тарбиявиро талаб менамоянд.

Айни замон раванди интегратсионии таълиму тарбияи кӯдакони норасоии шунавоидошта дар муассисаҳои таҳсилоти умумии оммавӣ таҷриба шуда истодааст. Қорҳои ислоҳии психологию педагогӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ бо кӯдакони суфтшунав ва қар бо назардошти он мушкилиҳое бояд амалӣ шаванд, ки дар натиҷаи осеби шунавоӣ ба вучуд омадааст.

Омӯзгор-дефектолог (сурдопедагог) дар ташкили корҳои ислоҳӣ мутахассиси асосӣ ба ҳисоб меравад, зеро ӯ нисбатан оиди гуруҳи кӯдакони мазкур маълумоти бештар дорад ва методу усулҳои таъсиррасонӣ ба ин гуна кӯдаконро хубтар медонад. Ғайр аз ин, ташаккули дарки шунавоии кӯдакони норасоӣҳои шунавоидоштае, ки дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ таҳсил мекунанд, барои бомуваффақият таҳсил намудани онҳо нақши муҳимро мебозад.

Омӯзгор-дефектолог (сурдопедагог) бо мақсади таҳсили босамари хонандагони иллати шунавоидошта дар қатори ҳамсолони шунавоияшон бо волидайн, омӯзгорон ва дигар мутахассисони муассисаи таълимӣ дар самтҳои ташкил, ташхис, ислоҳ, маслиҳатдиҳӣ, иттилоотӣ ва методӣ ҳамкорӣ менамояд.

Хусусияти асосии фарқкунандаи таълими кӯдакони норасоӣҳои шунавоидошта аз он иборат аст, ки методу усулҳои таълимӣ бояд ба ташаккули нутқ ва омӯзиши забон равона шуда бошанд. Ташаккули нутқи ин гуруҳи кӯдакон вобаста ба мушкилиҳои дарки шунавоияшон хусусиятҳои ба худ хосро дорад.

Чӣ хеле пештар қайд намудем, таҳсилоти фарогир дар асоси арҷгузорӣ ба арзишҳои ҷамъиятӣ, ки ҳар гуна чудосозиро нодуруст мешуморад, ба вучуд омадааст ва чунин мешуморам, ки бо вучуди барои кӯдакони норасоӣҳои шунавоидошта натиҷаҳои дилхоҳ надоштаниш, мадди назар кардани он нодуруст мебошад.

Чӣ хеле имрӯз мебинем, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зери таъсири ташкилотҳои байналхалқӣ, бо мадди назар намудани фикру ақидаҳои олимон ва мутахассисон, кӯшиши ба таври бояду шояд ҷорӣ намудани таҳсилоти фарогир ба мушоҳида мерасад. Яъне ҳангоми ҷорӣ намудани таҳсилоти фарогир бо мутахассисон (дефектологҳо, сурдопедагогҳо, логпедҳо ва ғ.) таъмин намудани муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ва мустақкам кардани базаи моддию техникаи онҳоро чандон зарур намешуморанд, ки ин умуман қобили қабул нест ва чӣ хеле таҷриба нишон медиҳад, барои таълими кӯдакони норасоӣҳои шунавоидошта натиҷа нахоҳад дод.

Ҳамчунин, таҳсилоти фарогирӣ кӯдакони норасоӣҳои шунавоидошта нисбат ба таҳсилоти махсус (яъне мактабҳо ва мактаб-интернатҳои махсус)-и кӯдакони ҳамчун шакли алтернативӣ ва тафриқавии таълим бояд ба ҳисоб гирифта нашавад. Он бояд ҳамчун як намуди шакли иловагии таълим барои кӯдаконе, ки қисман шунавоияшонро гум кардаанд (яъне сусунавоён) ҷорӣ гардад. Яъне таҳсилоти фарогир бояд дар қатори таҳсилоти махсус амалӣ шавад, то ки барқарорӣ худро дар амал собит карда тавонад ва волидайн ҳуқуқи интихоби ин шаклҳои таълимро барои фарзандони худ дошта бошанд.

Мактабҳо (мактаб-интернатҳо)-и махсус метавонанд барои муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, ки таҳсилоти фарогирро ҷорӣ намудаанд, ҳамчун як маркази ёрии методӣ хизмат кунанд. Агар таҳсилоти фарогир бар ивази мактабҳо (мактаб-интернатҳо)-и махсус ҷорӣ карда шавад, пас дар ҷумҳуриамон бо аз байн рафтани мактабҳо (мактаб-интернатҳо)-и махсус ва собит нагардидани таҳсилоти фарогирӣ кӯдакони норасоӣҳои шунавоидошта, ин як талафоте мегардад, ки барқарор намудани он ғайриимкон мешавад. Яъне барқарор намудани чунин марказҳои тадқиқотиву методӣ ва таълимӣ барои чунин кӯдакон амрест маҳол. Барои ҳамин ҳам, чӣ хеле пештар қайд намудем, дар бисёр кишварҳои ҷаҳон, аз ҷумла Аврупову Руссия, Ҷопон ва ғ. мактабҳои махсус дар қатори таҳсилоти фарогир баробар амал карда истодаанд.

Масалан, тибқи маълумоти А.Байзоев дар Ҷопон мактабҳои талаботи махсуси таҳсилотӣ дошта ҳамчун марказӣ захиравӣ дар самтҳои зерин фаъолият мекунанд:

- таъмини дастгирии омӯзгорони мактабҳои маъмулӣ;
- таъмини иттилоотии мактабҳои маъмулӣ;
- таъмини муқаррарот ва дастгирии кӯдакони имконияташон маҳдуд дар мактабҳои маъмулӣ;
- таъмини такмили ихтисос ва бозомӯзии омӯзгорони мактабҳои маъмулӣ;
- таъмини таҷҳизот ва иншоот барои кӯдакони имконияташон маҳдуд, ки дар мактабҳои маъмулӣ таҳсил мекунанд;
- танзими фаъолиятҳои миёни ташкилотҳои дахлдор (таъмини иҷтимоӣ, кумаки тиббӣ, кор ва ғ.) [6, саҳ.47].

Барои ташкил ва амалӣ намудани таҳсилоти фарогири кӯдакони дорой иллати шунавоӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ якҷанд талаботҳоро иҷро намудан лозим меояд, ки бе иҷро намудани онҳо амалисозии таҳсилоти фарогир куркура на ва бенатиҷа хоҳад буд:

- ба кӯдакони норасоӣҳои шунавоидошта, дар давраи барвакти кӯдакӣ баҳри ҳар чӣ барвақттар муайян намудани ҳолати шунавоияшон кӯшиш намуда, аз паси ислоҳу рушди шунавоӣ ва нутқи онҳо шудан лозим аст;

- тибқи таълимоти Э.И.Леонгард барои дар шароити муассисаҳои таҳсилоти умумӣ қабул намудани кӯдакони норасоӣҳои шунавоидошта, онҳо бояд ёрии бардавоми махсусгардонидашудаи педагогӣ бархӯрдор бошанд, он баҳри баргараф намудани оқибатҳои осеби шунавоӣ равона шуда бошад ва он бояд ҳар чӣ барвақтар оғоз карда шавад, яъне дар давраи барвакти кӯдакӣ [1, саҳ.250-251];

- шартҳои асосии самаранокии таълиму тарбияи кӯдакони норасоӣҳои шунавоидошта бояд ба ҳисоб гирифта шаванд: ташҳиси барвақт (дар рӯзҳо ва ҳафтаҳои аввали ҳаёти кӯдак) ва протези шунавоии барвақт (яъне пас аз муайян шудани ташҳис) ба воситаи дуруст интиҳоб намудани асбоби шунавоӣ, омӯзонидаи истифодаи дурусти он;

- тарбияи дурусти мақсадноки оилавӣ бо ҷалби васеи волидайн ва бо кумаки мутахассисон баҳри баргараф намудани оқибатҳои иллати шунавоӣ дар синни барвакти кӯдакӣ;

- таълиму тарбияи махсуси томактабӣ баҳри ташаккули шунавоӣ ва рушди нутқи кӯдакони норасоӣҳои шунавоидошта;

- муассисаҳои таҳсилоти умумӣ барои фарогирии кӯдакони норасоӣҳои шунавоидошта бояд базаи пуриктидори моддиву техникӣ, методӣ ва кадрӣ дошта бошанд, яъне барои баргараф намудани маҳдудияти иттилоотӣ, ки садди роҳи таълими кӯдакони дорой иллати шунавоӣ мегардад, дар ин муассисаҳо кадрҳои омӯзгорӣ аз ҳисоби мутахассисон (дефектологҳо, сурдопедагогҳо, сурдотарҷумонҳо ва ғ.) ба андозаи 30-40% зиёд бояд бошанд. Ҳамчунин, таъмини таҷҳизотҳои садоқувватдиханда ва ислоҳи шунавоию нутқ зарур буда, шумораи зиёди маводҳои аёниву дидактикиро талаб мекунад, ки ин албатта хароҷотҳои муассисаро ба андозаи 40-60% зиёд мекунад;

- омода намудани кадрҳои баландсифатии соҳавӣ (сурдопедагогҳо) дар муассисаҳои олиии кишвар, зеро таҷриба нишон дод, ки сатҳи дониши хатмкунандагони ихтисосҳои мазкури муассисаҳои олиии кишвар айни замон дар дараҷаи хеле паст қарор дорад;

- фарогирии муваққатӣ - вақте кӯдакони қаре, ки дар синфҳои махсуси мактабҳои таҳсилоти умумӣ таҳсил менамоянд; хонандагони ин синф бо хонандагони шунаво барои гузаронидани чорабиниҳои тарбиявии беруназсинфӣ бояд бо ҳам мутаххид шаванд; ҳамчунин имкони якҷоя дарс гирифтани хангоми таълими фанҳое, ки сарбории ками нутқӣ доранд, ба монанди санъати тасвирӣ, меҳнат ва тарбияи ҷисмонӣ;

- фарогирии омехта - вақте 1-2 кӯдаки ношунаво дар синфи оммавӣ таҳсил менамояд, ба ӯ мутахассис-дефектолог машғулиятҳои ислоҳии инфиродӣ ва ё гуруҳӣ мегузаронад;

- фарогирии пурра - барои кӯдакони шунавоияшон суст ва деркаршуда, ки дараҷаи баланди инкишофи ақливу ҷисмонӣ доранд; таълими тахминии 1-2 нафар хонандаи сустшунав дар синфи умумӣ бо машваратҳои доимии мутахассис-дефектолог барои ислоҳи нутқи онҳо.

- хусусияти маҷбури надоштани он, яъне ба волидайн, омӯзгорон ва хонандагон воғузур намудани ҳуқуқи интиҳоб, аз ҷумла интиҳоби методу усулҳои таълимӣ;

- саъю кӯшишҳои фаъолонаи методӣ ва техникаи омӯзгорон баҳри ворид намудани кӯдакони ношунаво ба ҷомеаи кӯдакони шунаво.

Дар шароити кунуни дар ҷумҳуриамон масъалаи ёрии аввали педагогӣ-ислоҳӣ дар синни барвакти кӯдакӣ ва таълиму тарбияи томактабӣ дар дараҷаи бениҳоят паст қарор дорад. Падару модарон низ ба ин масъала кам тавачҷуҳ доранд. Ҳамчунин, муассисаҳои таҳсилоти умумӣ низ аз ҷиҳати таъминоти базаи моддиву техникӣ ва кадрӣ ба қабули ин гуруҳи кӯдакон умуман омода нестанд гӯем ҳам, хато нахоҳем кард.

Аз ин лиҳоз, ба мақомоти салоҳиятдор лозим аст, ки ҳангоми амалӣ намудани таҳсилоти фароғи кӯдакони дорои иллати шунавоӣ талаботҳои мазкурро ба инобат мегирифтан, зеро бо мадди назар кардани ин талабот таълиму тарбияи кӯдакони норасоҳои шунавоидошта дар шароити муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ягон натиҷае нахоҳад дод.

АДАБИЁТ

1. Андреева, Л.В. Сурдопедагогика. М. ИЦ "Академия", 2005.
2. Боксис, Р.М. Учителю о детях с нарушениями слуха. Москва, "Просвещение", 1988.
3. Зайцева, Г.Л. Современные научные подходы к образованию детей с недостатками слуха: основные идеи и перспективы [Текст] / Г.Л.Зайцева //Дефектология.-1995. №3;.
4. Карпова, Г.А. Основы сурдопедагогика, Екатеринбург, 2008.
5. Шаповал, И.А. Специальная психология [Текст] / И.А. Шаповал –М.: ТЦ Сфера, 2005.
6. Байзоев, А. Таҳсилоти фароғи: Раҳёфти маҷмӯӣ ба ҳалли мушкилот дар заминаи таҷрибаи пешқадам. Душанбе, ҶДММ "Донишварон", 2017.
7. Шодмонов, Ш.С. Роҳнамои омӯзгор – Дар бораи кор бо кӯдакони норасоҳои шунавоидошта. Душанбе, МН "Студент", соли 2017.
8. <https://www.obrazov.org/info/articles/inklyuzivnoe-obrazovanie-v-rossii-intervyu-s-emiliey-ivanovnoy-leongard/>

ВАТАН, ТАРБИЯИ ВАТАНДҶУСТӢ, ВАЗИФА ВА МАЗМУНИ ОН ДАР МАКТАБИ МУОСИР

СУРИЕВА Шакармоҳ Чоршанбиевна – ходими калони илмӣи Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомӣ Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Айни, 126, тел.: +(992) 93 001 0353

Дар мақола андешаву хулосаҳо оид ба мафҳуми Ватан, тарбияи ватандӯстӣ, вазифа ва мазмуни он дар мактаби муосир баён шуда, пешниҳоду тавсияҳо ба масъулони мактаб ҷиҳати тарбияи ватандӯстию ватанпарварии хонандагон, ба наврасону ҷавонон худро ҷиҳати соҳиби кишвар доништан, вориси он шуморидан ва Ватанро муҳофизат кардан манзур шудааст, ки баёнгари ҷаҳону ҳикмати тарбия мебошад.

Вожаҳои асосӣ: Ватан, ватанпарастӣ, ҳудуди, ҳеҷтаншиносӣ, Меҳан, эҳтирому гиромидошти муқаддасоти миллӣ, шаъну шарафи инсон, қадру қимат ва арзишҳои миллӣ, марз, бум, ормонҳои воқеӣ миллӣ, ҷавҳар, тарбия, хидмати содиқонаи судманд ба манфиати миллату ватан.

РОДИНА. ВОСПИТАНИЕ ПАТРИОТИЗМА, МИССИЯ И СОДЕРЖАНИЕ В СОВРЕМЕННОЙ ШКОЛЕ

СУРИЕВА Шакармоҳ Чоршанбиевна - старший научный сотрудник Института развития образования имени Абдурахмана Джемши Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. С. Айни, 126, тел.: +(992) 93 001 0353

В статье собраны высказывания о понятии Родина, задачи патриотического воспитания и его содержания в современной школе, предложение и рекомендации учителей о патриотическом воспитании учащихся: как считать себя хозяеном своей Родины, его правопреемником и защитником являющееся вражениии мира воспитания.

Ключевые слова: Родина, любовь к родине, самоспособность, самоотверженность, уважение и содержанности, национальнй ценности, гордость человечество, национальнйе устремления, правозащитники нации.

HOMELAND, EDUCATION OF PATRIOTISM, MISSION AND MAINTENANCE IN A MODERN SCHOOL

SURIEVA Shakarmoh – senior researcher of the Institute for the development of Education named after Abdurahman Dzhami of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, 126 Ayni Str., **Phone:** +(992) 93 001 0353

The article contains thoughts and ideas, a conclusion about the concept of the Motherland, the task of patriotic education and its content in a modern school, the proposal and recommendations of the responsible persons of the school on the patriotic education of students, how to consider yourself the master of the country of the Motherland, its successors and defenders, which is the enemy of the world of education.

Keywords: motherland, love for the motherland, self-sacrifice, selflessness, respect and contentment, national values, pride of humanity, national aspirations, human rights defenders of the nation and the motherland.

Ватан қибла, хонаи умед ва имрӯзу фардои миллат аст.

Э. Раҳмон

«Ватан» чист? – Чаро мо онро дӯст медорем?

«Ватан» - чашмасорони мусаффо, боғҳои шукуфон, марғзорони сабзу хуррам, гулу буттаҳои рангоранг, биноҳои баландошёнаву иншоотҳои азим, дарёву кӯлҳо, кӯхҳои сарбафалаккашида, паррандагони дар осмони кабуд парвозкунанда, наботот билохира, сарзамини муқаддас - Тоҷикистони бихиштосо.

«ВАТАН» - ифтихори мо.

«ВАТАН» - падар, модар, бародар-такагоҳи мо.

«ВАТАН» - хонаи осудаю умеди мо.

Педагоги машҳур В. А. Сухомлинский «ВАТАН» - ро чунин маънидод кардаву баҳо додааст:

«ВАТАН» - инсон.

«ВАТАН» - оила.

«ВАТАН» - маънои зиндагӣ.

«ВАТАН» - забони модарӣ.

«ВАТАН» - муҳаббат.

«ВАТАН» - садоқат.

«ВАТАН» - муҳити зист.

«ВАТАН» - меҳнат [2].

«Ватан!...Шахсоне ҳастанд, ки ин сухан дар забонашон муътамад садо медиҳад ва эшон дар хеш нақутарин сифатҳои онро таҷассум мекунанд».

Академик Ф. Шарифзода Ватан - модарро тавбаам шуморида, чунин менависад: «Ватан сарфарозию сарбаландӣ, бахту иқбол ва орзую умеди инсон аст. Ватан ва модар ҳамрадиқанд. Он тавр ки инсон як модар дорад, ҳамин тавр як Ватан дорад. Аз ин лиҳоз «ВАТАН – МОДАР» ё «МОДАР – ВАТАН»[8].

Халқи мо аз қабилӣ халқхост, ки диёр, ватани худро аз дилу ҷон дӯст медоранд ва барои саодати он сина сипар мекунанд. Дар ҳамин радиқ шоир

Лоик Шерали Ватанро чунин васф намудааст:

Ёрон ҳама ҷо, вале Ватан дар як ҷост,

Ҳар санги Ватан мисоли ҳайкал зебост.

Олам ҳама ҷо азиз, лекин бар ман,

Модар яктоист, Тоҷикистон яктоист.

Ватан аз модаре ибтидо мегирад, киморо зодаву хӯрондааст, аз одамоне сар мешавад, ки поре аз рухашонро баҳри офариниши исони дигар бахшидаанд.

Ватан чоест, ки инсон ҳамроҳи халқумиллатба камол мерасад ва маконе, ки ба дунё омадааст, яънезодгоҳи ӯ буда, барояш бояд азизу гиромӣ бошад.

Сайидои Насафӣ чудой аз Ватани хешро чунин ба қалам додааст:

Ҳамраҳон рафтанду ман по дар Ватан дорам ханӯз

Тақя чун сурат ба девори бадан дорам ханӯз.

Истиқлолияти давлатӣ гоӣ муҳаббати Ватанро саршори маънии нав кард, бо ҳадафҳои нав- мубориза баҳри пешрафту шуқуфӣ, баҳри таҳким ва рушди чомаи миллии моро руҳбаланд намуд. Ватани мо Ҷумҳурии Тоҷикистон пушту паноҳи ҳар яки мост. Аз ин рӯ, маънӣ ва моҳияти зиндагии ҳар яки мо, яъне ҳар як шаҳрвандбояд қарзи Ватан бошад. Ватан барои ҳар яки мо ҳама чиз шинохта шуда, шодиву нишот ва ғаму мусибати он шодиву нишот ва ғаму мусибати ҳар яки мо доништа мешавад. Ва инчо бояд муҳаббати Ватан чавҳари ҳаряки мо бошад. Зеро ин чавҳар ба эҳсосу таассуроти мо рабт дорад, чаро ки мо чаҳонро на фақат бо ақл мешиносем, балки бо дил низ мешиносем. Зеро дил аз некӣ, зебоии маънавӣ ва ростӣ руҳ мегирад ва аз тантанаи некиву зебоӣ ва ростӣ мо хушбахт мешавем. Вобаста ба ин моро зарур аст, ки ҳамин хушбахтиро ба маъноӣ томаш сидқан дарк намоем. Ва ҳамин мешавад садоқат ба Ватан.

То замоне ки Ватан, қудрату бузургӣ ва шӯҳрати он чун чеҳраи модари меҳрубону падари ғамхор, чун олами зебоӣ шинохта нашавад, мо ба қадри Ватан намерасем. Шинохти Ватан ва рушди шуури ватандӯстӣ равандест мураккаб ва гуногунҷабҳа. Ватан дар назари мо боғҳои шуқуфон, марғзорони сабзу хуррам, олами рустаниву наботот, селаипарандагон, дарахтон ва амсоли ин, вале нерумандтарин чизе, кисаросари умр дар дили ватанпарвар нақш мебандад ва дар худ Ватанро таҷассум мекунад, одамонанд, ки ба шарофати онҳо номи миллат, қудрат ва шӯҳрати ӯ шинохта шудаду оламгир мешавад.

Мо, тоҷикон аз он бояд ифтихор кунем, ки миллати мо шахсиятҳоеро ба дунё овард ва ба камол расонид, хизматҳояшон мояи ифтихори ҳар як шаҳрванди ин кишвари маҳбуб аст. Аз ҷумла, Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ, Ҳофизи Шерозӣ, Абулқосими Фирдавсӣ, Абдурахмони Чомӣ, Саъдии Шерозӣ, Закариёи Розӣ, Хусрави Дехлавӣ, Ҳусайн Воизи Кошифӣ, Мирсаид Алии Ҳамадонӣ, Садриддин Айнӣ, Бобоҷон Ғафуров, Нусратулло Махсум ва Шириншоҳ Шохтемур, ки ақидаву афкор ва осорашон саршори одаму одамгарой, инсону инсонпарварӣ, ғамхорию меҳрубонӣ, бародарию баробарӣ, адлу инсоф, шафқат, эҳтироми шаъну шарафи инсон, қадру қимат ва арзишҳои инсонӣ, милливу умумибашарӣ ва Ватану ватандорӣ, меҳанпарастӣ буда, башариятро ба саодат раҳнамун месозад.

Аммо набояд фаромӯш кард, ки афкори педагогии шоирону нависандагони муосирамон аз ҷумла, Муъмин Қаноат, Лоик Шералӣ, Муҳаммад Ғоиб, Камол Насрулло низ шоистаи таҳсин аст. Мисоли барҷастаи ин эҷодиёти Назар Халил мебошад. Ватан барои ӯ шиори оддӣ набуда, нури имон, ба ҷон баробар, нанг асту номус, «мисли модар асту аз ҷон болотар, хуршеди мунаввар асту мушқу анбар.»

Ватан бар ҷон баробар ҳаст моро,
Ва аз ҷон, балки бартар ҳаст моро.
Ба бар бигрифта моро тарбият кард,
Аз ин рӯ ҳамчун модар ҳаст моро.
Ватан бо нури имон ҳаст тавбам,
Ватанбезор кофар ҳаст моро.
Дили мо бар Ватан чун шед гарм аст,
Ҷу хуршеди мунаввар ҳаст моро...
Наҳоҳам рафт бар дӯкони аттор,
Ватан худ мушқу анбар ҳаст моро.

Ифодаи садоқат ба Ватан бо хидмати амалии ҳар шахс дар чома рӯи қор меояд. Илҳомбахши ин масъулият ҳам омӯзгор мебошад. Омӯзгор андак – андак майли шогирдро ба меҳнат мепайвандад ва ӯро водор мекунад, ки ба муҳити атроф некбинона назар андозад. Ба қадри заҳмати дигарон расидан ва аз паи ин шева пайравӣ намуданро дар ниҳоди шогирдон парвариш медиҳад. Дар оғози ҳар дарси тарбиявӣ ва ҷаласаҳои ба масъалаҳои ахлоқӣ бахшидашуда қорбасти намудани ба

ҳамин монанд лавҳаҳои ёдмон ва пуртаъсир ба тарбияи ватандӯстии мактабиён нақши баарзиштарро адо менамояд. Бояд иқрор шуд, ки доир ба ин мавзӯ дар ҳамаи барномаҳои тарбиявӣ мавзӯҳои алоҳида ҷудо карда шудаанд, ки ба шогирдон бо тамоми паҳлӯҳояш меёриҳои ахлоқии ин мавзӯро мавриди таҳлилу таҷзия ва баррасӣ қарор додан пурманфиат хоҳад буд.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон вазифа ва мазмуни тарбияи ватандӯстиро хеле равшан ба таври зерин ифода карданд: «Имрӯз аз он ифтихор дорем, ки таърих ва илму фарҳанги бои халқу миллатамон асрҳо боз тавачҷӯҳи олимону таҳқиқотчиёни соҳаи педагогикаю психология, фалсафаю мантиқ, забоншиносию адабиёт, тиббу ҳикмат ва математикаю астрономияи ҷӣ машриқзамину ҷӣ мағрибзаминро ба худ ҷалб карда меоянд. Ҷамчунин аз он ифтихор дорем, ки бисёр панду ҳикматҳои бузургонамон имрӯз натавонанд арзишҳои миллии моро ташкил медиҳанд, инчунин ба ганҷинаи арзишҳои умумибашарӣ ворид шуда, онро ганҷи гардониданд» [4].

Тарбияи ватандӯстӣ бояд ба ҳадафи хидмати содиқонаи судманд ба манфиати миллату ватан устувор бошад ва хоҳиши ҳарчи бештар нақӯкорӣ карданро дар дилу рӯҳи шогирдон тарбият диҳад.

Масъалаи тарбияи ватандӯстӣ ва ифтихори миллий дар каломии Президент нуктаҳои мушаххас дорад, ки иборатанд аз:

- бозгашт ба асли хеш ва асолатҳои фарҳангии суннатӣ;
- эҳёи фарҳанги миллий;
- эҳёи забон;
- эҳёи маънавият дар ҷомеа;
- тавачҷӯҳ ба мероси гузашта ва нашру омӯзиши он;
- таъмини истиқлоли миллий бо таъмини истиқлоли фарҳангӣ.

Ин ҷо омӯзгорону масъулони соҳаро мебоянд тавре амал намуд, ки ақидаву осори ниёгон ва афкори педагогии шоирону нависандагони муосирро аз овони кудакӣ то айёми балоғату пириӣ ҳақимонасармашқи зиндагӣ ва фаъолият қарор дода, ба ин васила руҳи хонандагонро илҳом бахшанд, дар ниҳоди онҳо маънавиёт ва ҳиссиёти ватану ватанпарвариро ташаккул диҳанд. Аз ин рӯ, сарчашмаи тарбияро бояд дониши амиқ дар бораи Ватани азизамон, Тоҷикистони маҳбӯб, гузаштаи пуршарафу пурифтихор, ҳозираи қаҳрамонӣ ва ояндаи неку муҳташами он ташкил диҳад. Зеро Ватанро танҳо касе бо ҷашми ватанпарварона дида метавонад, ки бо тамоми ҳастияш онро дӯст медорад, бо ранҷаш ранҷ мекашад, бо бемориаш бемор мешавад, аз пешрафташ шод мешавад, ифтихор мекунад ва худро узви ҷомеаю миллати хеш эҳсос мекунад.

Хонандагон Ватанро танҳо вақте дӯст дошта метавонанд, ки онро неку донанд ва аз он ифтихор кунанд.

Тарбияи эҳсоси ватандӯстӣ дар инсон дар дидани шодию нишот аз хидмати мардум ба вуқӯ мепаивандад. Эҳсоси мазкур дар кудакӣ реша гирифта, тадриҷан ташаккул меёбад. Масалан, вақте кикӯдак ҳаёти атрофро дарк мекунад, аввалин бор аз зебоии ҳаёти дарккардааш мутаассир шуда, гумон мекунад, ки аз ин зебоӣҳо барои волидону наздикон ва дӯстон ягон ҷӣ офарад ё тақдим кунад. Ва дар ҳамин ҷо мекушад, ки барои онҳо некие кунад, зебоие офарад. Вақте ин корро анҷом медиҳад, аз шодии некиву офаринишҳои худ баҳри наздикону пайвандон ва одамон илҳом гирифта, руҳаш ба диёри маҳбӯб мепаивандад, ба қадри худу дигарон расида, аз хидмати хеш ифтихор мекунад. Ин амал ва фаъолият ба нури бузурги тарбиявӣ дониш, дониш дар бораи Меҳан табдил шуда, марҳала ба марҳала ҷушу хуруш менамояд ва дили ӯро шод мегардонад. Шуури олии ватанхоҳиро дар ниҳоди ӯ мепарварад. Вазифаи мактаби муосир дар он аст, ки раванди фарогирии ҳамин донишу муносибатро дар ниҳоди хонандагон ташаккул дода, ба ин васила дар ҳаёти ҷамъиятӣ ҷун муборизи асил барои рушду нумӯи ҷомеаю кишвар тарбия шуданаш ҷораҳо андешад.

Олими шинохтаи илми педагогика В. А. Сухомлинский таъкид кардааст: “Меҳнат решаест, ки эҳсоси тавони муҳаббати диёри маҳбӯбро ғизо мебахшад” [7].

Эътиқод ва эътимод ба ватан дар кӯдак вақте устувор мешавад, ки ӯ бо дасти худ барои халқ ҷизи даркору судманд сохта, амали хешро дар зиёдшавии дороии Ватан эҳсос кунад. Ин ҷо омӯзгоронро мебоянд, ки дар дили кӯдак меҳнат кардану заҳмат кашиданро ҷой диҳанд, раванқ бахшанд, то ки ӯ натиҷаи меҳнату заҳматҳои ӯро ба

чаши худ бинад ва ифтихор аз зебоиҳои табиати зодгоҳ, Ватан ва зебоиҳои меҳнати хеш кунад. Дар ин маврид муҳаббат ба Ватан ба сифати омилиасосии ҷонбахши симои ахлоқии инсон хизмат мекунад.

Барои ҳар як инсон азизгарин чиз дар олам шараф, озодӣ, истиклол, ишқу муҳаббат ба Ватан ва шухрати он аст. Муҳаббати Ватан ончунон бузург аст, ки ҳатто Пайғамбари Ислому (с) ин муҳаббатро пинҳон накардааст ва дар ҳадисе онро зикр намудааст. Доир ба ин Ибни Аббос ривоят мекунад, ки: «Паёмбари Худо (с) ба сӯи Макка рӯварда гуфтааст: «Чикадар шаҳри нақӯву гуворой, чикадар туро дӯст медорам! Агар қавмам маро аз ту берун намесоҳтанд, сокини шаҳри дигар намешудам»[5].

Яъне ҳангоме ки дар Макка мезист, онро дӯст медошт ва аз он берун шуданро бад мидид, лекин вақте ки ба Мадина ҳиҷрат намуд ва онро Ватани худ қарор доду ба (зиндагии) он одат кард, аз Худованд илтиҷо намуд, ки муҳаббати Мадинаро дар дили ӯ(с) ҷой кунад. Ончунон ки дар «Саҳеҳайн» омадааст: «Худовандо, дӯст доштани Мадинаро ба мисли муҳаббатамон нисбат ба Макка ва зиёдтар аз он дар дилҳоямон ҷойгузин гардон»[6].

Дӯст доштани Ватан ва муҳаббат варзидан барои ҳар як инсон вочиб асту ҳифзаш аз он вочибтар. Касе ки Ватанро бо тамоми ҳастиаш дӯст медорад, ӯ лаззату ширинии Ватанро зиёдтар эҳсос мекунад.

Академик Файзулло Шарифзода ва муҳаққиқ Ҷумахон Файзалиевдар асарашон “Ҳикмати афкори педагогии ниёгон” - Душанбе “Ирфон”.-2012 ибораи “ҳубби ватан”-ро муҳаббати Ватан, меҳри Ватан маънидод карда, ҳуббулватан номидаанд. Ва дар ин радиф байте аз Саъдии Шерозиро ба таври зерин далел овардаанд:

Саъдиё, ҳубби Ватан гарчи ҳадисест саҳеҳ,
Натавон мурд ба саҳтӣ, ки ман ин ҷо зодам[8].

Меҳр ва муҳаббати Ватан бояд дар қалби инсон маъво гирад, на дар забон.

Ҳимоя ва ҳифзи Ватан ҷавҳарест, ки аз дурии дур, аз ниёгон ба мо мерос мондааст. Суоле ба миён меояд, ки муҳофизати Ватани азизро аз кӣ омӯзем? Барои дарёфти ҷавоб ба ин савол рӯ меорем ба гузаштаи дур, ба ривояту афсонаҳо, дostonҳои асотирӣ ва қаҳрамонӣ ва воқея, ки дар бораи қаҳрамонию қаҳрамонҳои сухан мравад, кихудро дар пайкор баҳри озодиву истиклол, баҳри шарафу обрӯи Ватан қурбон кардаанд, дар солҳои душвори озмоиш ва хатари марг бар синаро сипари Меҳани худ кардаанд ва беҳавфу ҳарос маргро пешвоз гирифтаанд, то халқ ббббемарг бошад. Ҳамин дostonҳо таъкид мекунанд, ки агар ватанро дӯст дорию онро ҳимоя кунӣ, ватанхоҳию муҳофизатро аз Рустам, Сиёвуш, Сатибарзан, Томириса, Заррина, Спитамен, Ғурак, Дивоштак, Абӯмуслим, Сумбоди Муғ, Муқаннаъ, Исмоили Сомонӣ, Темурмалик амсоли инҳо ва аз Саидқул Турдиев, Неъмат Қарабоев, Ҳодӣ Кенчаев, Ҳайдар Қосимов ва дигарон биомӯз.

Рухиватанхоҳӣ ва омодагии ин наслҳо ба мубориза баҳри ормонҳои волои миллӣ, ҷамъиятӣ бастаи он аст, ки наслҳои нави ба зиндагӣ воридшаванда чӣ сон ба хотираи қаҳрамонони гулгункафан муносибат хоҳанд кард. Ин ҷо вазифаи муассисаи таълимӣ аз он иборат аст, ки таърихи халқро дар зеҳну қалби шогирдон ҷой карда, корномаи ниёгонро сармашқи пайкор ҷиҳати шаъну шӯҳрат ва ободию осудагии имрӯзу фардои Меҳан кунад.

Ба андешаи олими шинохта ва педагоги маҳбуби тоҷик М. Лутфуллоев ҳимоя ва ҳифзи Ватан ҷавҳарест, ки ниёгон ба мо мерос гузошта, дар ин радиф панд додаанд: “Модом, ки худро соҳиби кишвар медонед, худро ворис мепиндоред, ватанро обод мекунед, хонаю фарзандро азиз мешуморед, пас онро муҳофизат кунед. Нагузоред, ки бегонагон, душманон мулкро хароб кунанд, молу мулк, маҳсули меҳнати шуморо ба яғмо баранд, худи шуморо ба ғуломӣ табдил диҳанд”[2].

Бо дар назардошти таҳаввулоти замони муосир ва авзои сиёсии ҷаҳон ҳимояи Ватан-Тоҷикистони азиз дар ҷойи аввал меистад. Зеро тавачҷуҳи душманони миллати тоҷик ба рабудани боигарӣ, сарватҳои зеризаминӣ ва маънавии он, ноором сохтани сулҳу суботи кишвар мебошад. Дар робита ба ин ҳамаи моро, пеш аз ҳама ҷавононро, лозим аст, ки ҳимояи Ватанро қарзи шаҳрвандии худ дониста, барои ҳифзи марзу бум таъриху фарҳанг ва сарватҳои миллӣ камар бубанданд. Боиси таассуф аст, ки бисёр вақтҳо меҳонему мешунавем, ки бисёр ҷавонон аз хизмати сарбозӣ саркашӣ мекунанд, мегурезанд, пинҳон мешаванд, ҳол он ки бе озодию истиклолият ягон кас наметавонад худро хушбахт ҳисобад.

Мақсаду вазифаҳои таҳсилот дар робита бо рушди соҳаи маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳуҷҷатҳои муҳими давлатӣ муайян гардидаанд, ки дар онҳо суннатҳо ва арзишҳои миллию таърихӣ ва умумибашарӣ ба назар гирифта шудаанд.

Дар мақсаду вазифаҳо ба он арзишҳои асосии таҳсилот афзалият дода мешавад, ки дар рушди шахс, дарки волои ватандӯстӣ, принсипи гуманистӣ, мафҳумҳои ваҳдат ва ифтихори миллӣ, баробархуқуқӣ, ҳамкорӣ, ҳамдигарфаҳмӣ, таҳаммул ва ҳусни тафохум ифода меёбад.

Академик Муҳаммад Лутфуллозода мақсади асосии таҳсилоти миёнаи умумиро дар омода намудани шахсияти дорой сифати рақобатпазир, шаҳрванди фаъол ва иҷтимоӣ дар ҳаёти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсии кишвар ба таври зерин мушаххас кардааст:

-«тарбияи ватандӯсти сокини Ватан-Тоҷикистони азиз»;

-дорой фарҳанги воло ва таҳаммул;

-эҳтироми ҳуқуқ ва озодиҳои инсон;

-ташаккули инсонии фаъол, иҷтимоӣ, масъулиятшинос, эҷодкор ва дорой салоҳият;

-шаҳрванде, ки ба ақл, дониш, нерӯ ва самаранокии фаъолияташ боварӣ дошта бошад;

-шахсе, ки тамоми умр барой омӯختану аз худ кардани илму дониш саъю кӯшиш намояд;

-ташаккули шахсияти иҷтимоию озодандеш, дорой ҷаҳонбинии тому яклухт ва арзишҳои устувору мақбул, қобилияти ба муҳокима пешниҳод намудани андешаю мулоҳизаҳои худ бо дигарон, дарки масъулияти аъмоли худ;

-шахси анҷомдиҳандаи имкон ва нақши иҷтимоии худ дар оила, ҷомеа, коллектив;

-шахси посдори ҳаёт ва муҳити солим»[2].

Хулоса, мо муайян кардем, ки Ватан дар худ арзишҳои таърихӣ, тарбиявӣ, зебоипарастӣ ва ахлоқи ҳамидаро таҷассум менамояд. Аз ин рӯ, Ватанро мебояд дӯст дошт, хифз намуд ва сарсупурдаи ӯ буд.

АДАБИЁТ

1.Б. Ғафуров,Н. Прохоров Тоҷикон ва талошҳои таърихии онҳо барой озодии Ватан.-Душанбе, 2012, «Адиб», 254 сах.

2. Концепсияи милли тарбия дар ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе 2018, 36 сах.

3. М. Лутфуллоев Педагогикаи милли халқи тоҷик.-Душанбе «Сифат». 2015, 704 сах.

4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомали Раҳмон ба МОҶТ–Душанбе 2017, 47 сах.

5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомали Раҳмон ба МОҶТ –Душанбе 2019, 47 сах.

6.«Саҳеҳ»-и Тирмизӣ, ҳадиси 3083, Алҳоким«Алмустадрок», ҳадиси 486.

7. «Саҳеҳ»-иБухорӣ, ҳадиси 99-4, «Саҳеҳ»-иМуслим, ҳадиси 1376.

8. В.А. Сухомлинский Ватан дар дил.- Душанбе «Маориф», 1986, 196 сах.

9.Ф. Шарифзода,Ҷ. Файзалиев “Ҳикмати афкори педагогии ниёгон ”- Душанбе “Ирфон”.-2012, 402 сах.

ОИД БА МАСЪАЛАҲОИ МУБРАМИ ХУДТАРБИЯКУНИИ СИФАТҲОИ АХЛОҚӢ-ИРОДАВИИ ВАРЗИШГАРОНИ НАВРАС ДАР МАКТАБҲОИ ВАРЗИШӢ

ҶОДИРОВ Зайдулло Кубурёевич – унвонҷӯи Пажӯҳишигоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Айни, 126, **Email:** Zaidulloosomon@mail.ru, **тел.:** +(992)918 51 46 31

Дар мақола муаллиф дар натиҷаи омӯзиш ва таҳлили маъхазҳои сарчашмаҳои илмию назариявӣ, инчунин фикру мулоҳизаи мураббӣни мактабҳои варзишӣ шакл ва усулҳои самараноки ташаккули сифатҳои ахлоқӣ-иродавии наврасонро дар мактабҳои варзишӣ тавсиф намудаанд. Муаллиф тасдиқ менамояд, ки маҳз дар ин мактабҳо дар наврасон сифатҳои зарурии ахлоқӣ-иродавие инкишоф меёбад, ки ба онҳо имкон медиҳанд

худро ба таъсири манфии кӯчаҳо, ба истилоҳ «шарикони бад»-и ҳамсоли худ муқобил гузошта, он ормонҳои ахлоқиро ҳифз кунанд, ки дар ҳама давраи замони мавҷудияти инсоният аҳамияти худро гум намекунанд. Ҳамзамон, муаллиф таъкид менамояд, ки дар натиҷаи ташаккул ёфтани сифатҳои ахлоқӣ-иродавӣ дар варзишгарони наврас сифатҳои ахлоқии муҳаббат ба Ватан ва ғамхорӣ нисбат ба наздикон, ҳударзишмандии шахсияти ҳар як инсон, кӯшиш ба меҳрубонӣ ва рад кардани зӯрварӣ нисбати дигарон ташаккул меёбад, ки дар замони муосир мубрам мебошанд. Ҳамзамон муаллифи мақола дар бораи мушкилот ва муҳолифатҳои мавҷудбуда дар ташаккули сифатҳои ахлоқӣ-иродавии наврасонро дар мактабҳои варзишӣ изҳориназар намудааст.

***Вожаҳои асосӣ:** худтарбиякунӣ, сифатҳои ахлоқӣ-иродавӣ, мураббӣни мактабҳои варзишӣ, варзишгарони оянда, рафтори ахлоқӣ.*

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ САМОВОСПИТАНИЯ НРАВСТВЕННО-ВОЛЕВЫХ КАЧЕСТВ СПОРТСМЕНОВ-ПОДРОСТКОВ В СПОРТИВНЫХ ШКОЛАХ

***КОДИРОВ Зайдулло Кубурёевич** – соискатель Института развития образования им. А. Джамии Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. Айни, 126, **Email:** Zaidullosomon@mail.ru, **тел.:** +(992)918 51 46 31*

В результате изучения и анализа научных источников и точки зрения тренеров спортивных школ, автор статьи характеризует пути и эффективные средства воспитания нравственно-волевых качеств подростков в спортивных школах. Автор утверждает, что именно в этих школах у подростков развиваются необходимые нравственно-волевые качества, которые им позволяют противостоять негативным влияниям улицы, так называемым «плохим друзьям» среди своих сверстников и защитить те нравственные идеалы, которые на весь период жизни человека не теряют своего значения. Также автор отмечает, что в результате развития нравственно-волевых качеств у спортсменов-подростков формируются такие нравственные качества, как любовь к родине, забота о своих близких, самооценка личности каждого человека, стремление к отзывчивости и отказ насилия к другим, которые на современном этапе являются актуальным. В то же время автор приводит свою точку зрения об имеющихся трудностях и противоречиях в формировании нравственно-волевых качеств подростков в юношеских спортивных школах.

***Ключевые слова:** самовоспитание, нравственно-волевые качества, тренера спортивных школ, будущие спортсмены, нравственные поступки.*

ABOUT ACTUAL PROBLEMS OF SELF-EDUCATION OF MORAL-VOLITIONAL QUALITIES OF ADOLESCENT ATHLETES IN SPORTS SCHOOLS

***KODIROV Zaydullo Kuburyoevich** – postgraduate of Institute of Development of Education named after A. Jomi Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, Ayni Str. 126, **Email:** Zaidullosomon@mail.ru, **Phone:** +(992)918 51 46 31*

As a result of studying and analyzing scientific sources and the point of view of sports school coaches, the author of the article characterizes the ways and effective means of educating the moral and volitional qualities of adolescents in sports schools. The author argues that it is in these schools that adolescents develop the necessary moral and volitional qualities that allow them to resist the negative influences of the street, the so-called "bad friends" among their peers and protect those moral ideals that do not lose their significance for the entire period of a person's life. The author also notes that as a result of the development of moral and volitional qualities, adolescent athletes develop such moral qualities as love for the motherland, caring for their loved ones, self-esteem of the personality of each person, the desire for responsiveness and the rejection of violence against others, which at the present stage are relevant. At the same time, the author

gives his point of view about the existing difficulties and contradictions in the formation of the moral and volitional qualities of adolescents in youth sports schools.

Key words: *self-education, moral and volitional qualities, coaches of sports schools, future athletes, moral deeds.*

Дар низоми тахсилоти иловагӣ мактабҳои варзишии кӯдакону наврасон мавқеи махсусро ишғол мекунад. Маҳз дар ин мактабҳо дар наврасон сифатҳои зарурии ахлоқӣ-иродавие инкишоф меёбад, ки ба онҳо имкон медиҳанд худро ба таъсири манфии кӯчаҳо, ба истилоҳ «шарикони бад»-и ҳамсоли худ муқобил гузошта, он ормонҳои ахлоқиро ҳифз кунанд, ки дар ҳама давру замони мавҷудияти инсоният аҳамияти худро гум намекунад. Дар натиҷаи ташаккул ёфтани сифатҳои ахлоқӣ-иродавӣ дар варзишгарони наврас сифатҳои ахлоқии муҳаббат ба Ватан ва ғамхорӣ нисбат ба наздикон, ҳударзишмандии шахсияти ҳар як инсон, кӯшиш ба меҳрубонӣ ва рад кардани зӯрварӣ нисбати дигарон ташаккул меёбад, ки дар замони муосир мубрам мебошанд.

Таҳлили таҳқиқотҳои илмии олимони оид ба фаъолияти педагогҳо-мураббӣни мактабҳои варзишии кӯдакону наврасон нишон дод, ки моҳияти мазмунии сифатҳои ахлоқӣ-иродавӣи шахсияти варзишгарон ва роҳҳои тарбияи онҳо яктарафагии муаррифӣ карда шудааст. Дар аксарияти ҳолатҳо онҳо танҳо дар робита бо дастовардҳои варзишии шахсият баррасӣ мешаванд. Дар ин зимн, ба башардӯстонасозии муносибатҳои мутақобилаи варзишгарон, ташкили шаклҳои гуногуни ҳамкорӣ байни кӯдакон, ки ба ташаккули малакаҳои ҳамкорӣ дастаҷамъӣ, рафъи муштараки мушкilot ва ҳисси шодмонӣ аз қори бомуваффақият анҷомёфта мусоидат мекунад, диққати кам дода мешавад. Чунин маҳдуд шудани доираи зухуроти сифатҳои ахлоқӣ-иродавӣ ва нодида гирифтани имкониятҳои фаъолияти тарбияи ҷисмонӣ ва варзишӣ ҳамчун васила ва омили ташаккул ва рушди шахсият имкониятҳои истифодаи самараноки раванди таълимро дар мактабҳои варзишии наврасон маҳдуд мекунад.

Омузиши адабиёти педагогӣ психологӣ нишон медиҳад, ки оид ба тарбия ва худтарбиякунии ахлоқӣ ва иродаи шахсият ба қадри кофӣ таҳқиқ нашудаанд. Мафҳуми сифатҳои ахлоқӣ-иродавӣ танҳо баён карда шуда, робитаи онҳо бошад, дар заминаи яқпорчагии шахсият баррасӣ намешавад. Чун қоида, онҳо ё ҳамчун сифатҳои иродавӣ, ё ҳамчун сифатҳои ахлоқӣ тавсиф карда мешаванд. Қисман ин бо он шарҳ меёбад, ки тавсифи мазмунии сифатҳои ахлоқӣ-иродавӣ ҳанӯз пурра муайян карда нашудааст. Масалан, чунин сифати ахлоқӣ-иродавӣ, ба монанди ҳадафмандӣ, дар як ҳолат ҳамчун хислати маънавии шахсият, дар ҳолати дигар, ҳамчун хислати иродавӣ баррасӣ мешавад ва худтарбиякунии сифатҳои ахлоқӣ-иродавӣ бошад, умуман баррасӣ намешавад ё танҳо дар ҳолатҳои алоҳида баррасӣ мешавад.

Худтарбиякунии наврасоне, ки касбан ба варзиш машғуланд, яке аз масъалаҳои муҳим ва назарраси раванди тахсилотии муосир дар мактабҳои варзишии кӯдакону наврасон маҳсуб меёбад. Тарбияи варзишгари дараҷаи олий ва шаҳрванди Ватан, ки қодир аст ҳадафмандона иродаро дар интиҳоби амалҳо ва фаъолияти худ зоҳир карда, дар ин зимнба анъанаҳо ва арзишҳои ҳаёти варзишии устодони барҷаста ва ходимони тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон самтгирӣ мекунад, танҳо дар шароити муносибатҳои низомии байни равандҳои тарбия ва худтарбиякунӣ имконпазир аст. Омӯзонидани варзишгарони оянда ба худтарбиякунии на танҳо сифатҳои ҷисмонӣ, балки ахлоқӣ-иродавӣ низ яке аз вазифаҳои асосии педагог қмураббӣ мебошад. Категорияҳои асосии худтарбиякунии ахлоқӣ-иродавӣ инҳоянд: ахлоқ, ирода, сифати ахлоқӣ-иродавӣ, худтарбиякунии сифатҳои ахлоқӣ-иродавӣ.

Худтарбия ҳамчун раванди ташаккул ва рушди шахсият масъалаи мубрами илм ва амалияи педагогӣ буд ва боқӣ мемонад.

Талабот ба худтарбиякунӣ шакли олитарини рушди шахсият мебошад. Ин талабот дар як вақт дар ҳамаи ҳолатҳои ҳамаҷони ҳамсол ба вучуд намеояд, алахусус агар шахсият барои қабули талаботи пешниҳодшаванда омода набошад. Зухури шадиди талабот ба худтарбиякунӣ дар синну соли наврасӣ ба амал меояд. Мақсаднокӣ, пурмазмунӣ ва устувории худтарбиякунӣ, пеш аз ҳама, аз идеалҳо, тамоюли варзишии фаъолият, ҳосиятҳои иродавии шахсият, аз онаҳамияте, ки он ба муҳити ҳамсолон медиҳад, вобаста мебошанд. Пешзаминаи муҳими бавучудӣ ва рушди талабот ба худтарбиякунӣ

ташаккули ҳудогоҳии варзишгарон мебошад. Пайдоиши қобилияти таҳлил ва воқеан арзёбӣ кардани сифатҳо ва кирдорҳои худ яке аз лаҳзаҳои муҳими худтарбиякунӣ мебошанд. Ҳар як шахс, алалхусус дар калонсолӣ, метавонад ба сатҳи баланди худтарткмилкунии ахлоқӣ ноил гардад, аммо барои ин раванди педагогиро тавре сохтан лозим аст, то ки тамоми низоми чорабиниҳои тарбиявӣ ба андӯхти таҷрибаи мусбатимуносибатҳо ва усулҳои ба онҳо мувофиқи рафтор мусоидат намоянд.

Бояд зикр намуд, ки дар муассисаҳои варзишии наврасон як хассосияти махсус ба раванди роҳнамоии педагогии рушди сифатҳои ахлоқӣ-иродавӣ мушоҳида карда мешавад, ки инро дар таҳқиқотҳои худ Л.И. Божович, Т.В. Драгунова, А.Г. Ковалёв, И.С. Кон, А.И. Кочетов, В.А. Крутетский, [40, 41, 38, 39, 75, 76, 103, 104,] ва дигарон қайд кардаанд. Дар ин таҳқиқотҳо хусусиятҳои психологӣ синну соли мазкур таъкид карда мешаванд, ки заминаро барои ташаккули мусоиди сифатҳои ахлоқӣ-иродавӣ дар наврасон фароҳам меоранд, зеро дар ин синну сол аллакай таҷрибаи қофӣ рафтори маънавӣ андӯхта шуда, талаботи ахлоқӣ ба худтарбиякунӣ бедор мешавад.

Дар педагогикаи муосир як қатор муҳаққиқон худтарбиякуниро ҳамчун таърифи шахс дар он чизе, ки мехост дар ҳоли ҳозир бошад ва дар оянда шавад, мешуморанд. Собит карда мешавад, ки интиҳоби ҳуди ҳадафи тарбиявӣ аз мавқеи шахс нисбат ба худ вобаста мебошанд. Ҳамин тавр, Е.П. Илин исбот мекунад, ки ноил шудан ба ҳадафи мушаххас танҳо дар сурате имконпазир аст, ки одам талаботи назаррасе дошта бошад, ки фаъолияти ҷустуҷӯӣ, маҳорати пешгӯӣ натиҷаҳо ва оқибатҳои амалҳои худ вобаста ба роҳи интиҳобшуда, нияти бошууронаро барои расидан ба ҳадаф таҳрик медиҳад [5].

Нуктаи назари мазкурро А.И. Кочетов низ ҷониборӣ намуда, зимнан, ӯ чанбаи синнусолии ҳадафи худтарбиякуниро мушаххас мекунад. Дар давраи ибтидоӣ он бо хоҳишимонанд шудан бакалонсолон ҳамчун ба намуна, сипас намуна бо идеал, идеал – бо ҳадафи ҳаёт, ва дар марҳилаи баландтарин бошад, ҳадафи худтарбиякунӣ бо ахлоқи шахс, бо он чизе, ки инсон дар ҳоли ҳозир дорад ва бо он ки “Ман”-и ӯро ба оянда ҷалб мекунад, иваз карда мешавад [8]. Ин муқарраротро С.Е. Шивринская низ дар диссертатсияи худ «Объективӣ кунонидани раванди худтарбиякунӣ наврас дар фаъолияти таълимӣ» ҳамчун асос қабул карда, онро бо талаботҳои Л.С. Виготский дар бораи зарурати тамаркуз ба «минтақаи рушди наздиктарин» дар раванди тарбия пурра мекунад [13]. Бо ин мавқеъҳо розӣ шудан мумкин аст, аммо дар робита ба амалияи варзишӣ ин қомилан дуруст нест. Агар наврасе, ки дар мактаби варзишӣ таҳсил мекунад, дар пеши худ ғояи равшани варзиширо бинад ё барои худ ғояи возеҳи варзиширо эҷод кунад, он гоҳ хоҳиши ӯ ба тақлиди пурраи он нигаронида хоҳад шуд: иҷро кардани маҳз он (ғоя), коркардҳои техникӣ-тактикӣ он, маҳз шаклҳо ва методҳои тамрини варзишӣ, маҳз усулҳои омодашавии он ба мусобиқаҳо ва рафтор дар онҳо, ки ба фардияти шахсияти варзишӣ қомилан муҳолиф мебошад.

Аз таҷрибаи мураббӣ пешқадами намудҳои гуногуни варзиш маълум мегардад, ки мавҷуд набудани шахсият ва фардият дар наврасоне, ки ба варзиш машғуланд, дар равандҳои таълимию тамринӣ натиҷаҳои мусбат намеорад. Он гоҳ чунин муносибат танҳо аз нигоҳи назариявӣ дуруст аст, аммо дар амал он эътибор надорад, ки барои қори мо қобили қабул намебошад.

Алоқамандии сифатҳои иродавӣ ва сифатҳои ахлоқӣ дар таҳқиқоти В.И. Селиванов [12] таъкид шудааст, ки сатҳи фаъолнокии ахлоқӣ-иродавӣ наврасонро баррасӣ менамояд ва ба вазифаи худтанзимкунии ирода, ки ба амалишавии ғояҳои пешқадам ва принсипҳои ахлоқӣ мусоидат менамояд, аҳамияти махсус медиҳад. А.В. Веденов қайд мекунад, ки «ҳама гуна тарбияи ирода худ аз худ дар алоҳидагӣ аз тарбияи ахлоқӣ ҳамеша ба тарбияи иродаи худписандӣ, ки барои инсон ғайритабӣ мебошад, оварда мерасонад» [2]. Муаллиф ба ташаккули сифатҳои иродавӣ аз тариқи муносибатҳои ахлоқӣ дар гурӯҳ таъкид мекунад. Дар асарҳои Н.И. Решетен [11], О.А. Черникова [14] ва дигар олимони зарурати омӯхтани масъалаи муносибатҳои мутақобила дар гурӯҳ дар раванди фаъолияти варзишӣ ҳамчун масъалаи меҳварии тарбия, ки рушди ахлоқии шахсияти варзишгари наврасро муайян мекунад, таъкид карда шудааст. Зеро ба ғайр аз олами ботинии гурӯҳ боз ангезаҳо ва омилҳои берунае ҳастанд, ки ба худшиносӣ таъсир мерасонанд, дар ҳоле ки ба ташаккули ахлоқ ва ирода таъсироти дигар, ва на танҳо гурӯҳ, дохил мебошанд.

Аз маҷмӯи мушоҳидаҳои мо оид ба тарбияи сифатҳои ахлоқӣ-иродавӣ варзишгарони наврасро дар раванди фаъолияти варзишӣ ҷудо кардан мумкин аст. Ин, пеш

аз ҳама, ташаккули мафҳумҳои ахлоқӣ дар наврасон, ташаккули шуури ахлоқӣ ва камолоти ахлоқӣ дар рафтор, ташаккули эътиқод ва ормонҳои устувори ахлоқӣ мебошад. Мо сифатҳои ахлоқӣ-иродавиро ҳамчун ташаккули мураккаби аз ҷиҳати иҷтимоӣ муайяншудаи шахсиятӣ бо ягонагии ба таври динамикӣ тағйирёбанда, зиддиятноки фикрҳо, ҳиссиёт, хоҳишҳо, амалҳо, яъне бо дарк ва эҳсоси муносибати маънавӣ ва иродавӣ, бо татбиқи он дар рафтори мувофиқ баррасӣ менамоем. Ҳамзамон, мо бар ин назарем, ки тарбияи ахлоқӣ-иродавӣ ҳамчун раванди марҳила ба марҳила аз ҷиҳати педагогӣ ташкил кардашуда баррасӣ карда мешавад, ки дар ҷараёни он устувори ҳавасмандӣ-рафторӣ, ҷамъбаस्तшуда ва мувофиқати ягонагии ҷузъҳои сифатҳои ахлоқӣ-иродавӣ ба вучуд омада, мақсаднокӣ, мавқеи шахсиятӣ ва субъект будани онҳо ташаккул меёбад.

Таҳлили адабиёт ва таҳқиқотҳо оид ба масъалаи худтарбиякунии сифатҳои ахлоқӣ-иродавӣ наврасон дар раванди машғулиятҳои варзишӣ нишон дод, ки мафҳуми сифатҳои ахлоқӣ-иродавӣ, ташҳиси возеҳи сатҳи рушди онҳо ба таври мукамал омехта нашуда, вобастагии рушди онҳо аз болоравии натиҷаҳои баланди варзишӣ ба дараҷаи даркорӣ пайгирӣ карда нашуда, муносибати байни худтарбиякунии ин сифатҳо ва низоми тарбия дар мактаби варзишӣ мукамал нишон дода нашуда, танҳо қисман роҳҳои ҳавасмандгардонии онҳо дар раванди суҳбатҳои инфиродӣ ва дар ҷараёни фаъолияти варзишӣ кушода дода шудаанд. Ҳамзамон, муқаррароти возеҳ ва далелҳои озмоишии он чиз ошкор карда нашудааст, ки маҷмӯи шароити иҷтимоӣ педагогии худтарбиякунии сифатҳои ахлоқӣ-иродавӣ шахсияти наврасо дар раванди машғулиятҳо дар мактабҳо ва сексияҳои варзишӣ таъмин намоянд. Ҳамин тариқ, дар таҳқиқи масъалаи худтарбиякунии сифатҳои ахлоқӣ-иродавӣ наврасон дар мактабҳои варзишии кӯдакону наврасон ихтилофот вучуд дорад, ки аз ҳалли онҳо тарбияи шахсияти варзишгарони наврас ба маҷрои муайян медарояд, яъне ихтилофҳо байни:

– зарурати фаро гирифтани наврасоне, ки дар мактаби варзишии кӯдакон-наврасон таҳсил мекунад, бо худтарбиякунии сифатҳои ахлоқӣ-иродавӣ ва коркарди нокифояи масъалаи мазкурдар назария ва амалияи илми педагогика;

– муҳимияти рушди ахлоқӣ-иродавӣ насли наврас ва мавҷуд набудани истифодаи илман асоснок кардашудаи воситаҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар идоракунии худтарбиякунии ин сифатҳо дар наврасон.

Таҳқиқот нишон медиҳад, ки сифатҳои ахлоқӣ-иродавӣ наврасе, ки дар мактаби варзишӣ таҳсил мекунад, маҷмӯи хусусиятҳои ҷаҳони ботинии ӯ ташкил медиҳад, ки муносибати инсонпарварона ба рақибӣ варзишӣ ва атрофиён, қобилияти интиҳоби дурусти амалҳо ва татбиқи онҳо ҳам дар мусобикаҳои варзишӣ, ҳам дар вазъиятҳои гуногуни ҳаёт, инчунин омодагиро ба нишон додани муқобилият ба таъсири манфии муҳити атроф муайян мекунад. Дар айни замон, ҳамчун сифатҳои низомташаккулдиҳандаи ахлоқӣ-иродавӣ мустақилият (интиҳоби намуди варзиш ва муносибати мақсадноки дастовардҳои варзишӣ ва ғайра), муташаккилӣ (мунтазамии тамринҳо, риояи қоидаҳои речаии низомӣ ва ғайра), масъулиятнокӣ (иҷрои қатъии талаботҳои низоми таҳсилоти мактаби варзишии кӯдакону наврасон, талабнокӣ ба худ ва ғайра) амал мекунад.

Худтарбиякунии сифатҳои ахлоқӣ-иродавӣ варзишгарони наврас раванди бошуурона ва мақсадноки кори наврасон аз болои худ бо мақсади ташаккули мустақилият, муташаккилӣ, масъулиятнокӣ ҳамчун сифатҳои низомташаккулдиҳанда мебошад, ки тарбияи қобилияти ҳалли вазифаҳои дар фаъолияти варзишӣ гузошташуда, паси сар намудани васвасаи пирӯзиҳои варзишӣ «ба ҳар қимате ки бошад» бартараф карда шуда, азхуд кардани малакаҳои худназораткунӣ ва худидоракунӣ дар худтакмилдиҳии такмили ҷисмонӣ ва маънавӣ таъмин карда мешавад.

Хусусиятҳои назариявии худтарбиякунии сифатҳои ахлоқӣ-иродавӣ наврасон дар раванди таҳсилоти мактаби варзишӣ инҳоро дар бар мегирад: муносибати ҳадафманд; омилҳои беруна (қоидаҳо ва талаботҳои мактаби варзишӣ ва мураббӣ, муҳити иҷтимоӣ ва ҷомеаи варзишӣ ва ғайра) ва дохилӣ (хислатҳои шахсиятӣ, самтгириҳои арзишӣ, сатҳи даъвоҳои варзишӣ ва ғайра) омилҳои худтарбиякунӣ; шароити педагогӣ ва марҳилаҳои раванди мазкур

Худтарбиякунии сифатҳои ахлоқӣ-иродавӣ варзишгарон дар мактаби варзишии кӯдакону наврасон дар якҷанд марҳила сурат мегирад. Марҳилаи омодагии ибтидоӣ, ки вазифаи он дар раванди ташаккули маҳоратҳо ва малакаҳои ибтидоии ҳаракатӣ дар соҳаи

якҳарбаҳо фароҳам овардани пешзаминаҳои зарурӣ барои худтарбиякунӣ (талаботҳои худшиносӣ, ошноӣ бо худтарбиякунӣ ҳамчун омил ва воситаи маҳорати варзишӣ) мебошад. Марҳилаи таълимӣ- тамринӣ маҷмӯи вазифаҳо дар бар мегирад, ки пешбарандаи он фаро гирифтани наврас бо худтарбиякунии маҳоратҳо ва амалҳои техникӣ- тактикӣ мебошад, ки дар ҷараёни он ташаккул ва рушди сифатҳои ахлоқӣ- иродавии сатҳи нав ба амал меояд. Марҳилаи такмили варзишӣ, ки дар он вазифаи ҳавасмандгардонӣ ва назорат аз болои раванди худтарбиякунии сифатҳои ахлоқӣ-родавӣ дар наврасони калонсол амалӣ татбиқ гардида, ҳударзбӣ ва ҳавасмандгардонӣ барои худтакмилдиҳии ҷисмонӣ ва ахлоқӣ-иродавӣ ташаккул меёбанд. Марҳилаи маҳорати олии варзишӣ, ки вазифаи ҳавасмандгардонӣ ва таҳкими раванди худтарбиякунии ҷисмонӣ ва ахлоқӣ-иродавиро ҳал мекунад, ки дар он худназораткунӣ ва худҳавасмандгардонӣ усулҳои пешбарандаи кори варзишгар аз болои худ мегарданд. Натиҷаи ҳалли вазифаҳои дар ҳар як марҳила гузошташуда зарурӣ ва сатҳи нави рушди худтарбиякунии сифатҳои ахлоқӣ- иродавии наврасон мебошад.

Шартҳои педагогии худтарбиякунии сифатҳои ахлоқӣ-иродавии наврасон дар раванди таҳсилоти мактаби варзишии кӯдакону наврасон инҳоянд:

- таҳияи барномаи таҳсилотие, ки ба фаро гирифтани наврас бо худтарбиякунии сифатҳои ахлоқӣ-иродавӣ дар раванди ташаккул додани қобилиятҳои ҷисмонӣ ва азхудкунии усулҳои маҳорати варзишӣ дар намуди интихобшудаи варзиш нигаронида шудааст;

- омодагии мураббӣ ба татбиқи раванди таҳсилотӣ, ки ба ҳавасмандгардонии худтарбиякунии сифатҳои ахлоқӣ-иродавӣ дар наврасон бо воситаҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш нигаронида шудааст; эҷоди микроҷома дар раванди таълимӣ-тамринӣ, ки дар он худтарбиякунии сифатҳои ахлоқӣ-иродавӣ бо воситаҳои тарбияи ҷисмонӣ дар шароити муносибатҳои субъектӣ – субъектӣ ва субъект – объектӣ ба вуқӯъ меояд: наврас – мураббӣ – ҷомаи варзишгарони навҷавон;

- иштироки наврасон дар фаъолияти ҷамъиятӣ дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш (ҷорабиниҳои варзишии оммавӣ, тарбияи ғояи тарзи ҳаёти солим дар муҳити наврасону ҷавонон ва ғайра);

- ҳамкориҳои омӯзгорони мактаби варзишии кӯдакону наврасон ва волидайнӣ варзишгарон дар ҳавасмандгардонии раванди худтарбиякунии сифатҳои ахлоқӣ-иродавӣ ва ҷисмонии наврасон (расонидани кумаки зарурӣ дар бораи аз болои худ кор кардан, ҳавасмандгардонии натиҷаҳои бадастомада, пешбиниҳои дурнамоҳои вазифаҳои минбаъда ва ғайра).

АДАБИЁТ

1. Божович, Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте [Текст] / Л.И. Божович. – М.: Просвещение, 1968. – 464 с.
2. Веденов, А.В. Воспитание воли у ребенка в семье [Текст]. – М.: АПН РСФСР, 1952. – 156 с.
3. Выготский, Л.С. Психология подростка [Текст]. - Л.: ЛГУ, 1939. –210 с.
4. Драгунова, Т.В. Проблема конфликта в подростковом возрасте [Текст] // Вопросы психологии. – 1972. – № 2. – С. 25 – 38.
5. Ильин, Е.П. Психология физического воспитания [Текст]: учеб, пособие для вузов. – М.: Просвещение, 1987. – 287 с.
6. Ковалев, А.Г. Самовоспитание школьников [Текст]. – М.: Просвещение, 1967. – 159 с.
7. Кон, И.С. Психология юношеского возраста [Текст]. – М. : Просвещение, 1972. – 175 с.
8. Кочетов, А.И. Организация самовоспитания [Текст]. – Минск, 1980. – 160 с.
9. Крутецкий, В.А. Основы педагогической психологии [Текст]. – М.: Просвещение, 1972. – 255 с.
10. Макаренко, А.С. Собрание сочинений в 7т. [Текст]. – М.: Педагогика, 1957 – 1958. – Т.1. – 1957. – 787 с.; Т.4. – 1957. – 504 с.; Т.5. – 1958. – 557 с.
11. Решетень, Н.И. Научно-педагогические основы физического воспитания школьников: дис. ... док. пед. наук [Текст]. – М., 1973.– 381 с.

12. Селиванов, В.И. Воспитание воли в условиях соединения обучения с производственным трудом [Текст]. – М.: Высшая школа, 1980. – 95 с.
13. Шивринская, С.Е. Объективизация процесса самовоспитания подростка в учебной деятельности [Текст]: дис.... канд. пед. наук. – Череповец, 2004. – 200 с.
14. Черникова, О.А. Соперничество, риск, самообладание в спорте [Текст]. – М.: Физкультура и спорт, 1980. – 96 с.

САЛОҲИЯТҲОИ КАЛИДӢ – ВОСИТАИ МУҲИМ ДАР ТАШККУЛИ ТАҶРИБАИ ШАҲСИИ ХОНАНДАГОН ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМ

***МАДАТЗОДА Манзура** – номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи педагогикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи Садрӣдин Айни, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121, тел: + (992) 98 792 22 00.*

Муаллифи мақола оид ба масъалаҳои мубрами низоми салоҳиятҳои калидӣ дар ташккули таҷрибаи шахсии хонандагон вобаста ба шароити имрӯза ибрози ақида намудааст. Аз ҷумла, дар мақола таъкид карда мешавад, ки имрӯз ҷомеаи муосир дар назди хонанда як қатор талаботҳои мушаххасро пешниҳод мекунад: амал кардан дар вазъиятҳои проблемавӣ ва ношинос; мустақилона эҷод кардан мувофиқи нерӯи зеҳнӣ; самтёбӣ дар ҷараёнҳои иттилоот; иртиботнок будан; устувор будан аз нуқтаи назари мавқеи муносибати босалоҳият ва ғайра. Вобаста ба ин, дар мақола сохтори таҷрибаи шахсии хонанда, ки аз чор навъҳои салоҳиятнокиҳои калидӣ иборат аст, зикр карда шудааст: ман метавонам – соҳаи маҳоратҳо; ман медонам – соҳаи донишҳо; ман эҷод мекунам – соҳаи эҷодкорӣ; ман сабӣ мекунам – соҳаи самтгирии шахсиятӣ-арзишӣ. Ҳамзамон дар мақола таъкид карда мешавад, ки ошкор кардани таҷрибаи шахсии хонанда вобаста ба салоҳиятнокиҳои калидӣ бояд мувофиқи талаботи шахсияти ӯ, талаботи ҷомеа ва асосҳои назариявӣ-илмӣ сохтани мазмуни таҳсилот сурат гирад.

***Вожаҳои асосӣ:** салоҳиятҳои калидӣ муносибати босалоҳият ба таълим, фаъолияти маърифатӣ, мазмуни таҳсилот, дониш, личный опыт учащихся.*

КЛЮЧЕВЫЕ КОМПЕТЕНЦИИ – ВАЖНОЕ СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ЛИЧНОГО ОПЫТА УЧАЩИХСЯ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ

***МАДАТЗОДА МАНЗУРА** – кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики Таджикского государственного педагогического университета имени Садрӣдина Айни, г. Душанбе, проспект Рӯдаки, 121, тел: + (992) 98 792 22 00.*

Автор статьи размышляет об актуальных проблемах ключевых компетенций в формировании личного опыта учащихся. Также, в данной статье указывается, что сегодня современное общество ставит ряд конкретных требований перед учащимися: действовать в проблемных и незнакомых ситуациях; самостоятельно создавать новые продукты деятельности; ориентироваться в процессе информации; быть коммуникативными; быть стойкими с точки зрения значимости компетентностного подхода.

В связи с этим указывается, что структура личного опыта учащихся состоит из четырёх видов ключевых компетенций: я умею – сфера умений; я знаю – сфера знаний; я создаю – сфера творчества; я стремлюсь – сфера эмоции и ценности. В то же время в статье подчёркивается, что при выявлении личного опыта учащихся, связанных с ключевыми компетенциями, следует учесть его личный опыт, соответственно с требованием общества и с учётом научно-теоретического создания содержания образования.

***Ключевые слова:** ключевые компетенции, компетентностный подход к обучению, познавательная деятельность, содержание образования, знания, личный опыт учащихся.*

KEY COMPETENCES ARE AN IMPORTANT TOOL FOR DEVELOPING PERSONAL EXPERIENCE OF STUDENTS IN THE LEARNING PROCESS

MADATZODA MANZURA - Candidate of Pedagogy, Associate Professor of the Department of Pedagogy, Tajik State Pedagogical University named after Sadriiddin Aini, Dushanbe, Rudaki Avenue, 121, mob: + (992) 98 792 22 00.

The author of the article reflects on the actual problems of key competencies in the formation of students' personal experience. Also, this article indicates that today the modern society sets a number of specific requirements for students: to act in problematic and unfamiliar situations; independently create new products of activity; navigate the process of information; be communicative, be persistent in terms of the significance of the competency-based approach.

In this regard, it is indicated that the structure of students' personal experience consists of four types of key competencies: I can - the sphere of skills; I know - the field of knowledge; I create - the sphere of creativity; I aspire - the sphere of emotion and value. At the same time, the article emphasizes that when identifying the personal experience of students related to key competencies, one should take into account his personal experience, in accordance with the requirements of society and taking into account the scientific and theoretical creation of the content of education.

Key words: *key competencies, competency-based approach to learning, cognitive activity, educational content, knowledge, personal experience of students.*

Имрӯз ҷомеаи муосир дар назди хонанда як қатор талаботҳои мушаххасро пешниҳод мекунад: амал кардан дар вазъиятҳои проблемавӣ ва ношинос; мустақилона эҷод кардан мувофиқи нерӯи зеҳнӣ; самтбӣ кардан дар ҷараёнҳои иттилоот; иртиботнок будан; устувор будан аз нуқтаи назари мавқеи муносибати босалоҳият ва ғайра.

Аз мавқеи муносибати босалоҳият дар муассисаи таҳсилоти умумӣ, илова ба вазифаҳои ба таври умумӣ қабулшуда, инчунин татбиқи вазифаҳои зерин имконпазир аст: маҳорати дар хонандагон рушд додани қобилиятҳои самарабахши дар вазъиятҳои проблемавӣ ношинос зимни фаъолияти таълимӣ ва ҳаёти воқеӣ; ташаккул ва рушди зеҳни хонандагон, талабот ба фаъолияти таълимӣ-маърифатӣ дар донишандӯзӣ; оmodасозии назариявӣ-амалӣ барои истифодаи донишҳо; ташаккули ҳавасмандии таълимӣ-маърифатӣ, аксуламал ба ин ё он ҳолату вазъияти руҳдода, хоҳиши зарурати рафъи мушкилоти маърифатӣ, эҷодӣ, мушкилоти ҳангоми ба ҳаҷон омадан; фаҳмидан ва аз худ кардани намунаҳо ва усулҳои фаъолияти маърифатӣ, рушди нерӯи эҷодӣ, ташаккули қобилияти эҷоди маҳсули нав; азхудкунии усулҳои интиқоли амалҳо ба маводи нав; муносибат ба худшиносӣ; ташаккули муносибати мусбат ба таҳсил, маҳоратҳои баён кардани эҳсосоти худ ба тарзи созанда ва ғайра.

Бод зикр намуд, ки таълим дар асоси муносибати босалоҳият ба яке аз тамоюлҳои ҷаҳонии таҳсилоти муосир табдил ёфта истодааст. Аз ин рӯ «Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон» гузаришро ба мазмуни шахсият-меҳвари фаъолияти пешбинӣ менамояд, ки ба ташаккули усулҳои васеи аз худ кардани олам (яъне, салоҳиятнокиҳои калидӣ) асос ёфтааст. Дар Стратегия таъкид карда мешавад, ки бояд барномаи муосири таълим дар таҳсилоти умумӣ, ки ба муносибати босалоҳият асос ёфтааст, ҷорӣ карда шавад. Рушди таъминоти илмӣ, таълимию методии ҷараёни таълим, ки ба истифодаи самараноки нерӯи тарбиявии дарсҳои омӯзишӣ ва ба даст овардани натиҷаҳои шахсии таҳсилотӣ аз ҷониби хонандагон мусоидат мекунад (маводи дидактикӣ ва ташхисӣ, дастурамалҳо оид ба истифодаи онҳо дар раванди таълим) таъмин карда шавад [10, 39].

Ёдовар мешавем, ки ошкор кардани таҷрибаи шахсии хонанда, салоҳиятнокиҳои калидии ӯ бояд мувофиқи талаботи шахсияти ӯ, талаботи ҷомеа ва асосҳои назариявии сохтани мазмуни таҳсилот сурат гирад. Мувофиқи ин назария, мазмуни таҳсилот – ин таҷрибаи аз ҷиҳати педагогӣ мутобиқ гардонидашудаи иҷтимоии инсоният буда, аз ҷорӣ насури сохторӣ иборат аст: таҷрибаи фаъолияти маърифатӣ (донишҳо), таҷрибаи амалисозии усулҳои маълуми фаъолият (маҳоратҳои амал кардан аз рӯи намуна), таҷрибаи фаъолияти эҷодӣ (маҳоратҳои қабули қарорҳои муассир дар вазъиятҳои

проблемавӣ), таҷрибаи амалисозии маҷмӯи муносибатҳои маъноӣ-арзишии шахсӣ (самтгирии шахсиятӣ) [11]. Ин самти муҳимми таҷрибаи инсониро бо ҷаҳор феъл ҷамъбаст кардан мумкин аст: «донистан», «тавонистан», «эҷод кардан», «саъй кардан». Азҳудкунии унсурҳои номбаршудаи таҷрибаи иҷтимоӣ, ба ақидаи В.В. Краевский [5, с. 3 – 10], имкон медиҳад, ки дар хонандагон қобилиятҳои амалӣ кардани намудҳои мураккаби фарҳангмувофиқии фаъолият амалӣ карда шаванд, ки маҳз онҳо номи салоҳиятнокиҳои калидии таҳсилоти ба даст овардаанд. Низомии салоҳиятнокиҳои калидӣ таҷрибаи шахсии хонандаро ташкил дода, бо роҳи аз худ кардани таҷрибаи иҷтимоӣ, ки дар мазмуни таҳсилот ниҳода шудааст, ташаккул меёбад.

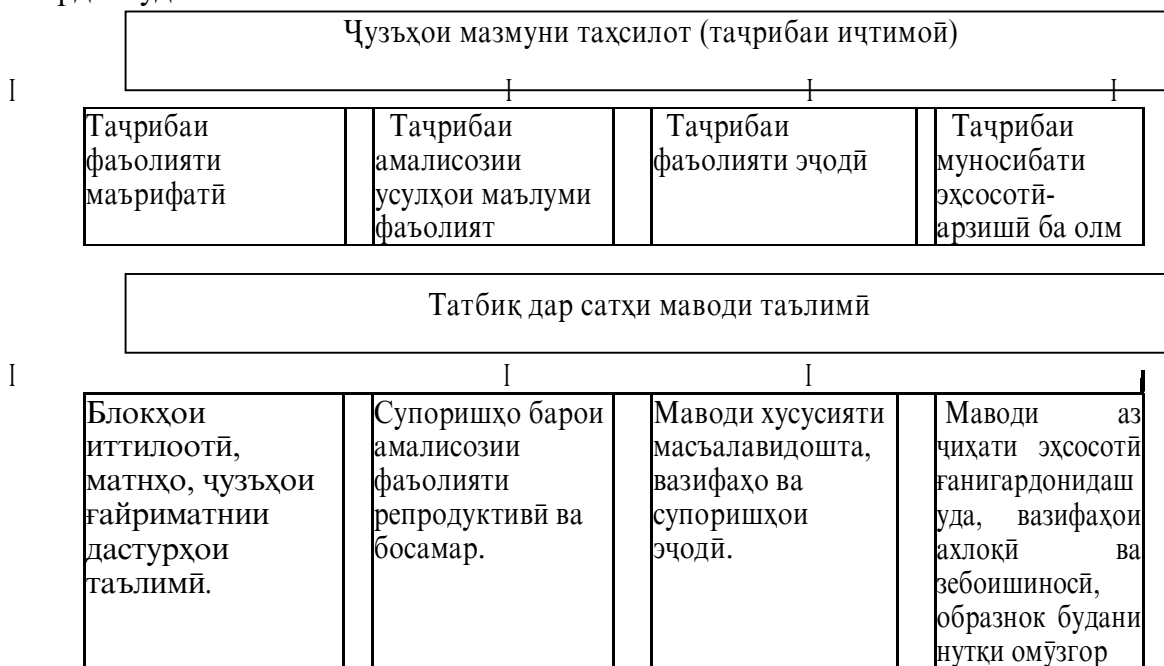
Таркиби таҷрибаи шахсии хонанда, ки аз чор навъҳои салоҳиятнокиҳои калидӣ иборат аст, зеринҳо мебошанд:

1. Ман метавонам – соҳаи маҳоратҳо.
2. Ман медонам – соҳаи донишҳо
3. Ман эҷод мекунам – соҳаи эҷодкорӣ
4. Ман саъй мекунам – соҳаи самтгирии шахсиятӣ-арзишӣ

Ҳамин тариқ, низомии салоҳиятнокиҳои калидии хонандагонро дар ҷунин соҳаҳои таҷрибаи иҷтимоӣ, аз қабилӣ донишҳо, маҳоратҳо ва малакаҳо, эҷодкорӣ, ҳиссиёти арзишноқ нисбат ба азҳудкунии дониш бо роҳи азҳудкунии ҷузъҳои дахлдори мазмуни таҳсилот ташаккул додан мумкин аст, вале бо дарназардошти он, ки салоҳиятнокиҳои калидӣ пеш аз ҳама бо татбиқи васеъ будан ва барои ташаккули амалҳои таълимӣ тавсиф меёбанд. Дар ин ҷо зерӣ донишҳо ҳам донишҳои фанӣ, ҳам муташаккилии дараҷаи аз худ кардани маҳоратҳои омӯзиши фанҳои таълимӣ фаҳмида мешаванд. Эҷодкорӣ ва ҷанбаи самтгирии шахсиятӣ-арзишии шахсият низ, бешак ба таври муташаккилона аз худ кардани маводи таълимӣ мебошанд.

Салоҳиятнокиҳои калидӣ дорои хусусияти ҳамгирӣ буда, татбиқи васеъ будани таҳсилотро таъмин намуда, ба хонанда имкон медиҳад, ки на танҳо донишҳо, маҳоратҳо ва малакаҳо, ки дар шароити ба таври сунӣ фароҳамовардашудаи раванди таълимӣ ба даст оварда шудаанд, такрор кунад, балки онҳоро дар вазъияти ношинос, дар шароити воқеӣ эҷодкорона истифода барад. Муносибати босалоҳият азҳудкунии на донишҳо ва маҳоратҳои алоҳидаро аз ҷониби хонанда, балки азҳудкунии тартиби маҷмӯиро пешбинӣ менамояд, ки дар он барои ҳар як самт маҷмӯи дахлдори ҷузъҳои таҳсилотие мавҷуданд, ки дорои хусусияти шахсиятӣ-фаъолиятӣ мебошанд.

Дар расми 3 нақшаи ташаккули таҷрибаи шахсии хонанда бо роҳи азҳудкунии таҷрибаи аз ҷиҳати педагогӣ мутобиқ гардонидашудаи иҷтимоӣ дар мазмуни таҳсилот оварда шудааст.

Азхудкунии донишҳо. Дарк, фаҳмиш, ҳифзкунӣ, истифода, чамбасткунӣ, низомбанд	Иҷрои супоришҳо ва машқҳо бо дараҷаи гуногуни мураккабӣ ва мустақилият.	Иҷрои супоришҳо ва машқҳои хусусияти эҷодидошта дар вазъиятҳои тағйирёбанда	Азхудкунии меъёрҳо ва арзишҳои ахлоқӣ ва зебоишиносӣ
--	---	---	--

Ташаккули низоми салоҳиятҳои калидӣ

Соҳаи донишҳои фанӣ ва фавқифанӣ	Соҳаи маҳоратҳои фанӣ ва фавқифанӣ	Соҳаи эҷодкорӣ	Соҳаи эҳсосот ва арзишҳо
1. Фанӣ.	1. Фанӣ.	Фавқифанӣ:	
2. Фавқифанӣ: арзёбикунанда; байнифанӣ, ҳамгиросшуда; антиқӣ ва методологӣ; фалсафӣ; таърихӣ- илмӣ; иҷтимоӣ-фарҳангӣ.	2. Умумифанӣ: захнӣ – маърифатӣ; нутқӣ; иттилоотӣ; иртиботӣ; ташкилӣ.	Интиқоли мустақилонаи донишҳо ва маҳоратҳои азхуд кардашуда; ошкор кардани масъалаи нав; дидани вазифаи нави объект; эҷоди маҳсулоти нави фаъолият ва ғайра.	чанбаи арзишӣ – маъноӣ; чанбаҳои умумифарҳангӣ ва ахлоқӣ; чанбаи иҷтимоӣ; – чанбаи худтакмилдиҳии шахсиятӣ.

Натиҷаи азхудкунии мазмуни таҳсилот (таҷрибаи субъективӣ)

Ман медонам...	Ман метавонам...	Ман эҷод мекунам...	Ман сабъ мекунам...
----------------	------------------	---------------------	---------------------

Расми 3. Ташаккули таҷрибаи шахсии хонанда.

Дар чадвали 5 мувофиқати таҷрибаи шахсият ба вазифаҳои муассисаи таҳсилоти умумӣ аз мавқеъҳои назари салоҳиятнок, инчунин талаботи ҷомеа ба хонандаи муосир нишон дода шудааст.

Таҷрибаи субъективии хонандаи синфи ибтидоӣ	Вазифаҳои муносибати салоҳиятнок дар мактаби ибтидоӣ
1. Салоҳиятнокиҳои калидӣ дар соҳаи донишҳои фанӣ ва фавқифанӣ.	– оmodасозии назариявӣ-амалӣ барои истифодаи донишҳо; – рушди зеҳнӣ
2. Салоҳиятнокиҳои калидӣ дар соҳаи маҳоратҳои фанӣ ва умумифанӣ.	– фаҳмидан ва азхудкунии намунаҳо ва усулҳои фаъолияти маърифатӣ; – азхудкунии усулҳои интиқоли амалҳо ба маводи нав;
3. Салоҳиятнокиҳои калидӣ дар соҳаи эҷодкорӣ.	– рушди қобилияти амали самаранок дар вазъиятҳои масъалавӣ ва ва ношинос; – ташаккули қобилияти эҷоди маҳсулоти нав;

<p>4. Салоҳиятнокии калидӣ дар соҳаи эҳсосот ва арзишҳо.</p>	<ul style="list-style-type: none"> – ташаккули майлу рағбати таълимӣ – маърифатӣ, ҳавасмандӣ; – муносибат ба худшиносӣ, азхудкунии намунаҳои зуҳури эҳсосоти худ, ташаккули муносибати мусбат ба таҳсил, маҳорати баён кардани эҳсосоти худ бо усулҳои созанда; – ташаккули талабот ба донишҳо; – инкишофи хоҳиши ба бартараф кардани мушкилот; – ташаккули талабот ба фаъолияти таълимӣ-маърифатӣ; – рушди эҷодкорӣ; – ташаккули устувории эҳсосотӣ; – муносибат ба қаноатмандӣ аз бартараф намудани мушкилоти маърифатӣ, эҷодӣ, эҳсосотӣ.
--	---

Ҳамин тариқ, ташаккули салоҳиятнокиҳои калидӣ дар соҳаҳои зикргардидаи таҷрибаи шахсии хонанда ба татбиқи вазифаҳои муносибати босалоҳият дар муассисаи таҳсилоти умумӣ мусоидат мекунад. Дар зер тавсифи муфассали салоҳиятнокиҳои калидии хонанда, мавқеи онҳо дар таркиби таҷрибаи шахсият ва инъикоси он дар мазмуни таҳсилот оварда шудааст.

1. Салоҳиятнокиҳои калидӣ дар соҳаи донишҳои фаннӣ ва малакаҳои умумифаннӣ.

Салоҳиятноки дар робита ба донишҳои фаннӣ дар хонанда дар омодагӣ ба истифодаи донишҳои бадастомада дар амал ва дар шароити нав, ношинос зоҳир гардида, дар муносибат ба дониш ҳамчун арзиш, ҳамчун ба воситаи маърифат ва табдилдиҳии олами атроф ифода меёбад. Ҳамзамон, хонанда дарк мекунад, ки маъно ва ҳадафи таълими ӯ на танҳо доштани як навъ дониш (омӯхтани қоида, аз ёд кардани матн), балки қобилияти дар оянда самаранок ва муфид истифода бурдани он дар амал мебошад. Маҷмуи донишҳои умумифаннӣ метавонад ба ҳар гуна мазмуни фаннӣ, ҳама гуна фаъолият, ки шартӣ зарурӣ барои азхудкунии донишҳои фаннӣ ва истифодаи онҳо мебошанд, хизмат мекунад. Донишҳои умумифаннӣ, ки яке аз василаҳои азхудкунии донишҳои фаннӣ мебошанд, ҳамзамон барои рушд ва тарбияи хонандагон арзиши бузурги маърифатӣ дошта, нуқтаи истинод барои дарки донишҳои фаннӣ ва василаи ҳавасмандгардонии соҳаи самтгирӣ- ҳавасмандкунии хонанда шуморида мешавад (ҷадвали 6).

Ҷадвали 6, навъҳои донишҳои фавқифаннӣ дар мазмуни таълим

Намудҳои донишҳои фавқифаннӣ	Вазифаҳои донишҳои фавқифаннӣ	Инъикос дар мазмуни омӯзиш (интихоби мавод)
1. Арзёбикунанда	Амалисозии самтнокии тарбиявии мазмуни таҳсилот, дарк ва арзёбии воқеият	Мафҳумҳои ҷаҳонбинона (шаклҳои универсалии дониш, ки усулҳои шинохти олам ва муносибатро ба он ифода мекунад); донишҳо дар бораи меъёрҳои муносибати арзишӣ ба ҳаёт, низоми идеалҳои чома (муносибати арзишӣ ба олами атроф, ба саломатӣ, забони модарӣ, низоми тасаввуроти ахлоқӣ)
2. Байнифаннӣ ва ҳамгиро кардашуда	Инкишофи қобилиятҳои зеҳнӣ ва эҷодӣ, тафаккури низомӣ	Маводи дорои хусусияти ҳамгиро кардашуда, донишҳои низомӣ; вазъиятҳои масъалавӣ; вазифаҳои байнифаннӣ.
3. Мантиқӣ	Инкишофи тафаккури мантиқӣ	Тасаввурот дар бораи унсурҳои мантиқ (мафҳум, ҳукм, ҳулоса, исбот, таъриф), дар бораи сохтори мантиқии назари илмӣ (далел, натиҷа), усулҳои мантиқии гирифтани иттилоот бо кумаки забонҳои рамзии илм, мафҳумҳо оид ба мантики баҳси илмӣ,

		муколама, ҳалли вазифаи таълимӣ, донишҳо дар бораи методҳо ва усулҳои тафаккур, дарки олами атроф; донишҳое, ки ба рушди рефлексия, фаҳмиш ва ғайра мусоидат мекунанд
4. Методологӣ	Азхудкунии пурарзиши донишҳои илмӣ	Донишҳо дар бораи усулҳои тағйир додани воқеият, донишҳои илмӣ дар бораи сохтани фаъолияти самаранок
5. Фалсафӣ	Ташаккули ҷаҳонбинӣ, пешзамина ва натиҷаи азхудкунии донишҳо.	Донишҳо дар бораи қонунҳои табиат, ҷомеа, марифат дар асоси ҷамъбасти донишҳои мушаххас–фаннӣ ва фалсафӣ; донишҳо дар бораи робитаи илм ва фалсафа, ахлоқ, санъат, дин, экология ва ғайра; мавқеи инсон дар олам, дарки ваҳдати табиӣ ва иҷтимоӣ дар инсон, гуногунавъии ҳаёт дар рӯи замин; донишҳо дар бораи категорияҳои диалектика: ҷузъ ва бутун, мазмун ва шакл, падида ва моҳият, миқдор ва сифат, унсур ва низом ва ғайра, дарки баъзе категорияҳои фалсафӣ: вақт, фазо ва ғайра.
6. Таърихӣ	Ташаккули ҷаҳонбинӣ, тафаккури илмӣ ва эҷодӣ, тарбиявӣ самтнокии тарбиявӣ	Таърихи рушди мафҳумҳо, ғояҳо, усулҳои фаъолият, таърихи кашфиётҳо, таърихи офаридани асарҳои бадеӣ ва ғайра.
7. Иҷтимоӣ-фарҳангӣ	Инкишофи соҳаи самтгирӣ-арзишии шахсият	Донишҳо ва мафҳумҳои дорои хусусияти умумифарҳангӣ (огоҳӣ аз фарҳанги миллий ва умумибашарӣ, донишҳои одоб, анъанаҳо, қоидаҳои рафтор, асосҳои таҳаммулпазирӣ), хислати иртиботнок (донишҳои меъёрҳо ва усулҳои ҳамкорӣ ва муошират), мафҳумҳои гуногун дар соҳаҳои шахрвандӣ, ҳуқуқӣ, оилавӣ, меҳнатӣ, иқтисодӣ ва дигари фаъолият.

2. Салоҳиятнокиҳои калидӣ дар соҳаи маҳоратҳо ва малакаҳои фаннӣ ва умумифаннӣ.

Салоҳиятнокии хонандагон дар соҳаи маҳорат ва малакаҳои умумифаннӣ тавассути азхудкунии усулҳои маълуми фаъолият ташаккул ёфта, омодагиро ба риояи меъёрҳои муқарраршуда, қоидаҳои фаъолият, низомии маҳоратҳо ва малакаҳои умумӣ: зоҳирӣ (амалӣ) ва ботинӣ (зеҳнӣ) дар бар мегирад. Ба туфайли ташаккули маҳорат ва малакаҳои умумифаннӣ азхудкунии самаранок мазмуни таҳсилот аз ҷониби хонандагон таъмин карда шуда, барои худруштдиҳии онҳо дар замони ҳозира ва оянда шароит фароҳам оварда мешавад.

Муаллифони гуногун азхудкунии дониш, маҳорат ва малакаҳоро бо ташаккули салоҳиятнокиҳои гуногун алоқаманд мекунанд. А.В. Хуторской аз маҷмӯи расмӣ салоҳиятнокиҳои калидии таҳсилотӣ, ки аз ҷониби ӯ таҳия шудааст, инҳоро ҷудо мекунанд: таълимӣ-аърифатӣ (фаъолияти мустақилонаи маърифатӣ: дониш ва маҳоратҳои ташкили мақсадгузорӣ, банақшагирӣ, таҳлил, ҳударзёбии фаъолияти маърифатӣ) ва иттилоотӣ (маҳорати мустақилона ҷустуҷӯ кардан, таҳлил кардан, интиҳоб кардан, табдил додан, нигоҳ доштан ва интиқол додани иттилоот) [12]. И.А. Зимняя салоҳиятнокии ҳамгирӣ, фаъолияти маърифатӣ, салоҳиятнокии технологияҳои иттилоотӣ ва ғайраҳоро ҷудо мекунанд [4].

3. Салоҳиятнокиҳои калидӣ дар соҳаи салоҳиятнокии эҷодӣ.

Хонанда дар шароити имрӯза дар воқеияти таълимӣ на танҳо вазифаҳои такроршаванда, балки масъалаҳои бавучудояндаи навро, ки бе онҳо рушди шахсияти ӯ ғайриимкон мебуд, ҳал мекунад. Дар раванди ҳалли чунин масъалаҳо аз ҷониби ҷомеа таҷрибаи интиқоли усулҳои фаъолият, табдил додани онҳо мутобиқи вазъияти нав, яъне таҷрибаи фаъолияти эҷодӣ андӯхта шудааст, ки мувофиқи талаботи муосир бояд омодагии хонандаро ба ҷустуҷӯи роҳҳои ҳалли масъалаҳои нав, ба табдилдиҳии эҷодии воқеият таъмин намояд [8, с. 59].

Баъзеҳо эҷодкориро аз рӯйи навгонии маҳсулот, дигарон аз рӯйи ҳислатҳои одамони эҷодкор, сеюмиҳо аз рӯйи усулҳои таълим ё аз рӯйи намуди фаъолият, чорумиҳо аз рӯйи хусусиятҳои маҷмуи фаъолиятҳо тавсиф мекунанд. Ҳамин тавр, чунин хусусиятҳои тафаккури эҷодӣ, аз қабилӣ: асолати фикр, суръатнокии бавучудоии алоқаҳои ба ҳам пайваст, қобилияти пайдо кардани вазифаҳои нави ғайриоддӣ объект ва ғайраҳоро ҷудо кардан мумкин аст. Инчунин ба хусусиятҳои тафаккури эҷодӣ маҳорати тағйир додани усулҳои амал, ба таври гуногун тағйир додани усулҳои амал мутобиқи вазифа, тобӣ кардани самти ҷустуҷӯҳо ба вазифаи гузошташуда, ба қанор гузоштани «ҳаракатҳои фикрӣ»-и қабулшударо нисбат додан мумкин аст.

Ба ақидаи И.Я. Лернер, эҷодкорӣ раванди эҷоди чизи аз ҷиҳати объективӣ ва субъективӣ сифатан нав мебошад, ки дар раванди он шахсият қобилиятҳои худро татбиқ намуда, худ низ инкишоф меёбад. Ба андешаи ӯ, танҳо як роҳи омӯзонидани инсон ба эҷодкорӣ, бо ёд додани тартибот эҷодӣ ба ӯ, ки маҳз онҳо моҳияти фаъолияти эҷодиро ташкил медиҳанд, вучуд дорад. Дар рисолаи «Таълими проблемавӣ» [8, с. 12], муаллиф тартиботи эҷодӣ (хусусиятҳои субъективӣ шахсияти эҷодкор)-ро нишон дода, таъкид кардааст, ки эҷодкорӣ аз рӯи табиати худ асолат, маҳорати даст кашиданро аз қолибҳои фаъолияти донишҳо талаб мекунад, аз тарафи дигар, эҷодкорӣ дар ҷои ҳолӣ ғайриимкон аст. Барои ин замина лозим аст.

4. Салоҳиятнокии калидӣ дар соҳаи идоракунии дохилии фаъолият ва арзишҳо

Фароғирии васеи соҳаҳои гуногуни тарбиявӣ, ки аксари муаллифон ба салоҳиятнокиҳои калидӣ (иртиботӣ, умумифарҳангӣ, ҳуқуқӣ, меҳнатӣ, шаҳрвандӣ, иҷтимоӣ, ҳифзи саломатӣ, майшӣ, фарҳангӣ-фароғатӣ ва ғайра) – А.В. Хуторской [13 – 14], И.А. Зимняя [3 – 4] рабт медиҳанд, нисбат ба хонандаи муассисаи таҳсилоти умумӣ нисбатан заиф фарқгuzорӣ карда шудаанд. Аз сабаби ҳаҷми ками таҷрибаи ҳиссиётҳои дохилӣ-шахсиятӣ ташаккул додани ҳар як салоҳиятноки дар алоҳидагӣ оқилона ба назар намерасад. Дар робита ба нерӯи зехни хонандагон онҳо метавонанд бо мафҳуми умумии салоҳиятноки дар соҳаи ҳиссиётҳои дохилӣ-шахсиятӣ муаррифӣ карда шаванд, ки ба он ба дараҷаҳои гуногун соҳаҳои номбаршудаи тарбиявӣ дохил мешаванд.

Таҳлили таснифоти гуногуни салоҳиятнокиҳои калидӣ (А.Н. Дахин [1 – 2], И.А. Зимняя [3 – 4], А.В. Хуторской [13 – 14] ва дигарон) имкон дод баъзе ҷанбаҳои соҳаи ҳиссиётҳои дохилӣ-шахсиятӣ хонандагон ҷудо карда шуда, мушаххас карда шаванд:

– ҷанбаи арзишноки-маъноӣ: ҷаҳонбинӣ, тамоюлҳои арзишӣ, қобилияти дидан, дарк кардани олами атроф, интиқоби муносибати ҳадафмандона барои амалҳои худ, маҳорати дидани чизи оқилона дар мавқеъҳои гуногун, пешгӯии паёмадҳои фаъолияти худ, қобилияти арзёбӣ кардани рӯйдодҳои гуногун, изҳорот, баҳодихӣ ба рафтори ҳам худ, ҳам одамони дигар, фаҳмидани ҳудуди салоҳиятнокии худ;

– ҷанбаи умумифарҳангӣ: эҳтиром ба фарҳанги миллӣ ва умумибашарӣ, донишҷӯи одоб, анъанаҳо, таҳаммулпазирӣ; интиқоби роҳҳо ва усулҳои истифодаи вақти ҳолӣ, ки аз ҷиҳати фарҳангӣ ва маънавӣ инсонро ғани мегардонанд ва ғайра;

– ҷанбаи иртиботӣ: донишҷӯи усулҳои зарурии ҳамкорӣ бо одамони малакаҳои қор дар гурӯҳ, маҳорати ҳалли баҳсҳо, назорати эҳсосоти манфӣ, маҳорати муқобил нагузоштани худ ба дигарон ва ғайра;

– ҷанбаи иҷтимоӣ фарҳангӣ: доштани донишҳо ва таҷриба дар соҳаҳои шаҳрвандӣ, иҷтимоӣ, меҳнатӣ, иқтисодӣ, оилавӣ, малакаҳои зарурии фаъолнокии иҷтимоӣ ва саводнокии ба фаъолияти амалӣ асосёфта, малакаҳои худташаккулӣ ва ғайра;

– ҷанбаи худташаккулӣ шахсиятӣ: азхудкунии усулҳои худрушдиҳии ҷисмонӣ, маънавӣ, зехнӣ, рушди сифатҳои зарурии шахсиятӣ, донишҳо ва риояи меъёрҳои тарзи ҳаёти солим, қобилияти худмаҳдудкунӣ, қобилияти ишғол кардани мавқеи мустақил дар ин ё он ҳолату вазъият.

АДАБИЁТ

1. Дахин, А.Н. Компетентный подход как одно из оснований обновления образования [Электронный ресурс] / А.Н. Дахин. – Режим доступа: <http://www.auditorium.ru/documents/other/discuss/intro2.html>.
2. Дахин, А.Н. Российское образование: модернизация или развитие? [Текст] / А.Н. Дахин // Народное образование. – 2003. – № 2. – С. 113–120.
3. Зимняя, И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании [Текст] / И.А. Зимняя. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004.
4. Зимняя, И.А. Компетентность человека – новое качество результата образования [Текст] / И.А. Зимняя // Проблемы качества образования. – М. – Уфа, 2003.
5. Краевский, В.В. Предметное и общепредметное в образовательных стандартах [Текст] / В.В. Краевский, А.В. Хуторской // Педагогика. – 2003. – № 3. – С. 3–10.
6. Лернер, И.Я. Проблемное обучение [Текст] / И.Я. Лернер. – М.: Знание, 1974. – 64 с.
7. Лутфуллозода М., Бобизода Ф. Андешаҳо перомуни салоҳиятҳо ва ташаккули онҳо. Душанбе, – 2017. – 88 с.
8. Меретукова, А.Р. Инновационные идеи в дидактических трудах И.Я. Лернера [Текст]: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / А.Р. Меретукова. – Майкоп, 2002. – 203 с.
9. Муносибати босалоҳият ба таълим (Дастури методӣ). Мураттибон: Ф. Бобизода, Д. Имомназаров, Ш. Исрофилниё, А. Байзоев, – Душанбе: «Ирфон», 2018. – 72 с.
10. Стратегия миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Душанбе. – 2021. – 109 с.
11. Теоретические основы содержания общего среднего образования [Текст] / под ред. В.В. Краевского, И.Я. Лернера. – М.: Педагогика, 1983. – 352 с.
12. Хуторской, А.В. Ключевые компетенции и образовательные стандарты. Доклад на отделении философии образования и теории педагогики РАО 23 апреля 2002 г. Центр «Эйдос» [Электронный ресурс] [Текст] / А.В. Хуторской. – Режим доступа: www.eidos.ru/news/compet/htm.
13. Хуторской, А.В. Дидактическая эвристика: Теория и технология креативного обучения [Текст] / А.В. Хуторской. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2003. – 415 с.
14. Хуторской, А.В. Ученик как «шкаф» для знаний? К вопросу об обязательном содержании образования в России [Текст] / А.В. Хуторской // Интернет-журнал «Эйдос». – 2001. – 27 ноября; [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.eidos.ru/journal/2001/1127.htm>.

ФАРҲАНГИ ХОНАВОДА ВА ОМОДАСОЗИИ ФАРЗАНДОН БА ҲАЁТИ ХОНАВОДАГӢ

ЛУТФУЛЛОЕВА ПАРВИНА – номзади илмҳои педагогӣ, муовини директори Пажӯҳишироҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи С. Айни, 126. **Email:** Shohin_7875@mail.ru, **тел.:** +(992)917214549

РУСТАМИ АБДУҶАБОР – омӯзгори кафедраи педагогика ва психологияи Донишгоҳи давлатии Дангара, н. Шамсиддин Шоҳин, ҷамоати Чағам, **E-mail:** abdujabborzoda@mail.ru, **тел.:** +(992)985752445

Дар мақола нақши хонавода, падару модар, тарбияи хонаводагӣ ва мафҳуми он инъикос гардидааст. Чуноне муаллифон қайд менамоянд, хонавода роҳбалад ва устои аввалини кӯдак буда, барои худташаккулёбӣ ва ҳамчун шахсият ба камол расидани кӯдак заминагузор аст. Хонавода чун мактаби тарбия бо он асос мегирад, ки кӯдак дар он вақти зиёди худро мегузаронад ва ягон муассисаи таълимии дигар дар тарбияи кӯдак ҷойи хонаводаро намегирад.

Вожаҳои асосӣ: падару модар, хонавода, тарбияи хонаводагӣ, шахсият, меҳнат, фарҳанги хонавода, вазифаҳои хонавода.

КУЛЬТУРА СЕМЬИ И ПОДГОТОВКА ДЕТЕЙ К СЕМЕЙНОЙ ЖИЗНИ

ЛУТФУЛЛОЕВА ПАРВИНА – кандидат педагогических наук, заместитель директора Института развития образования имени Абдурахмона Джамии Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. С. Аини, 126. **Email:** Shohin_7875@mail.ru, **тел.:** +(992)917214549

РУСТАМИ АБДУДЖАБОР – преподаватель кафедры педагогики и психологии Дангаринского государственного университета, район Шамсиддин Шохин, джамоат Чагам, **E-mail:** abdujabborzoda. @mail.ru, **тел.:** +(992)985752445

В статье анализируется роль семьи, родителей, семейного воспитания и их значение. По мнению авторов именно семья является новатором и путеводителем ребёнка и способствует его дальнейшему самосовершенствованию и формированию как личность. Семья как школа воспитания обусловлена тем, что в ней ребенок находится в течение значительной части своей жизни, и по длительности своего воздействия на личность ни один из институтов воспитания не может сравниться с семьей.

Ключевые слова: родители, семья, воспитание, семейное воспитание, личность, труд, культура семьи, задачи семьи.

THE CULTURE OF THE FAMILY AND PREPARATION OF THE CHILDREN TO FAMILY LIFE

LUTFULLOEVA PARVINA - candidate of pedagogical sciences, deputy director of the Institute for the Development of Education named after A. Jami of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, st. S. Aini, 126, **Email:** Shohin_7875@mail.ru, **mob.:** +(992)917214549

RUSTAM ABDUJABOR – teacher of the department of pedagogical and psychology, the state university of Dangara, **E-mail:** abdujabborzoda. @mail.ru, **mob.:** +(992)985752445

The article analyzed the role of the family, parents, family's upbringing and its meaning. By authors mind exactly the family considered the novator and guide of the child and be able to his future self – perfection and forming how personality. The family as a school of upbringing most of all influence to the child, and more time when the child in it, developed as a person, and no one institute don't compare with a institute of family.

Key words: parents, family, upbringing, family upbringing, personality, labor, culture of family, tasks of the family.

Ахлоқ ва психологияи ҳаёти хонавода

Хонавода мураббии аввалин ва раҳнамои ҳаёт, асосгузори феълӣ атвори оянда дар ҳар як шахс мебошад, он ягона манбаест, ки наврасон дар он одоби оиладориро меомӯзанд ва минбаъд ин донишу таҷрибаҳои аз худкардашонро ҳангоми ташкили ҳаёти мустақилонашон истифода мебаранд.

Дар кишвари мо ба ҳаёти хонавода эътибори зиёд дода мешавад. Хонавода дар ҳимояи давлат қарор дорад. Муносибатҳои кунунии издивоҷу хонадорӣ тақозо менамояд, ки шавҳар ва зан дараҷаи баланди фарҳанги маънавию ахлоқӣ ва психологияи педагогии издивоҷ дошта бошанд. Ба насли наврас ҳаматарафа бояд мадад расонд, то сифатҳои шахсияташонро бомуваффақият инкишоф диҳанд ва дар баробари ин сифатҳои худ ва дигаронро дарк карда тавонанд. Хушбахтона ҳоло дар мактабҳои миёна ба толибилмон фанни Маърифати оиладорӣ таълим дода мешавад, ки мақсади он ба масъалаҳои муҳимми

зиндагӣ, никоҳу оиладорӣ шинос намудани хонандагон, ташаккул додани низоми оиладорӣ дар шуури наврасону ҷавонон нигаронида шудааст.

Яъне ҷиҳати оморасозии насли наврас ба ҳаёти хонаводагӣ эътибори бағоят ҷиддӣ додан лозим аст. Ин оморасозӣ чунин ҷанбаҳо дорад: умумиичтимоӣ, ахлоқӣ, ҳуқуқӣ, равонӣ, педагогӣ, эстетикӣ ва сарфакорию иқтисодӣ.

Ташкили хонавода дар ҳаёти инсон вазифаи басо муҳим ва масъулиятнок аст. Хонавода зиндагиро мукамал месозад, бахту саодат меорад, аммо бунёди ҳар як хонавода пеш аз ҳама масъулияти азим ба шумор рафта, аҳамияти давлатӣ дорад. Мақсади ҷомеаи мо ҳам саодати мардум буда, яке аз муҳимтарин ҷузъҳои он хонаводаи қавию солим ба шумор меравад, аз ин хотир бояд бештар хонаводаро ба ғамхорӣ фаро гирад, даромади воқеӣ, кӯмаки иҷтимоӣ, имтиёзҳо ва ба манзили истиқоматӣ таъмин намудани насли наврасро вусъат диҳад.

Вале мо чун мақоларо Фарҳанги хонавода ном гузоштем, бояд фикр кунем, ки маърифат ва фарҳанги хонавода дар чӣ зоҳир мегардад? Хушбахтона посухи ҷавобро дар китоби «Қуръон ва тарбия» - и устод Лутфуллозода меёбем.

Маърифатнокии хонавода:

- дар заковат, ақлу тамиз, хушу хушмандӣ, доираи назар, ҷаҳонбинӣ;
- дар андӯхтани илму дониш;
- дар дониستاني забон, адабиёт, таърих ва ҷуғрофияи кишвари худ;
- дар мароқ зоҳир намудан ба техника, илмҳои дақиқ;
- дар одобу ахлоқи нек;
- дар одоби суҳан;
- дар одоби хондану мутолиа;
- дар дастгирии ҳамдигар, хешу табор, ҳамсоҷо, аҳли ҷомеа;
- дар омӯхтан ва корбаст намудани забонҳои хориҷӣ;
- дар кӯшиши ободию хушбахтии хонавода, диёр ва кишвари азиз...зоҳир мегардад.

Хонавода маконест, ки бача вақти зиёди зиндагии худро дар он мегузарад ва албатта дар ҳар маврид таъсираш ба шахсият мерасад. Тарбияе, ки шахс дар оила мегирад ба ягон донишкада муқоиса карда намешавад. Дар хонавода асосҳои шахсияти бача ташаккул меёбад, ҳангоме, ки ӯ ба мактаб меравад, маълум мешавад, ки алақай ҳамчун шахсият хеле инкишоф ёфтааст. Дар ҳар як оила инкишофи муайяни объективонаи системаи тарбияи даркшаванда вучуд дорад. Инчӯ дар назар аст фаҳмиши мақсади тарбия, ҷобачокунии вазифа ва истифодаи методу усулҳои тарбияро ба инобат гирифта, яъне ҷиҳатҳои манфӣ ва мусбат дар тарбияи хона ва муносибати муошират бо кӯдак гуфта мешавад.

Мир Сайид Али Ҳамадонӣ дар мавриди тарбияи фарзанд чунин менависад: «Фарзандонро аз хурдӣ ҳусни ахлоқ таълим кунанд ва ба зиннати дунё нафиребанд. Чун тифлро аз аввал бад – ин тартиб тарбият кунанд, вақте ба ҳадди балоғат расад, баракати он ба зоҳиру ботини ӯ зухур кунанд. Агар ҳамчунин кардӣ, наҷот ёфтӣ ва ҳам халқро наҷот додӣ...»

Инчунин дар тарбияи тифл қоидае муҳиме ҳаст, ки набояд фаромӯш шавад. Кӯдакро бояд як нафар ё ҳама бо як усул тарбия кунанд. Хатои бузург аст агар дар оила ҳама ба тарбияи тифл бо усулҳои гуногун даст зананд. Ин дар тарбияи кӯдак мушкилӣ эҷод мекунад. Ҳар кас ба кӯдак мушкилӣ эҷод мекунад, ҳар кас ба кӯдак таъсири хос мерасонад.

Хонавода ҷоест, ки шахс намуди муошират муносибат, ҳамкорӣ ва сифатҳои асосиро ба даст меорад, ки ба аъзои гурӯҳи баланди инкишофёфтаи коллектив табдил меёбад. Аз ҷумла дар хонавода инкишофёбии инсон сар мешавад. Маҳз дар он сарчашмаи инсонҳои арзанда, ки дорои сифатҳои хуб ва ахлоқи баланд мебошанд, оғоз меёбад.

Инак, ҳаёти хонавода аз одамон донишу малака ва ҳунару маҳорат талаб менамояд, ки ин ҳама аз ҳузури падару модар шурӯъ шуда, минбаъд дар зиндагии ҳаррӯза ташаккул меёбад.

Хонавода муҳимтарин мактаби урфу одат буда, дар ин ҷо инсон дар роҳу ташаккули ахлоқию сиёсии шахсият қадамҳои аввалин мегузорад. Фаъолияти густурдаи ҷамъиятии падару модар дар тарзи ҳаёти хонавода инъикос меёбад. Дар хонавода фарзандони аз ҷиҳати ғоявӣ эътиқодманд ба камол мерасанд. Дар мавриди таҳвили

таҷрибаи ғоявии калонсолон ба хурдсолон анъанаҳои гуногун (огозу анҷоми соли таҳсил, рӯзи камолот, гирифтани шиноснома ва ғ.) нақши бориз мебозанд.

Ахлоқи иҷтимоӣ дар шароити мушаххаси таърихӣ ташаккул меёбад ва мазмуни он вобаста аз ин шароитҳо тағйир мепазирад. Қонуни ахлоқ муҳимтарин шартӣ маънавиро пеш мегузорад, ки тибқи он хонавода зиндагӣ мекунад: эҳтироми ҳамдигар дар хонавода, ғамхорӣ чиҳати тарбияи фарзандон. Ба хонавода шартҳои дигар низ бевосита тааллуқ доранд, масалан, оё кори ҳалол ба хонавода зарур нест? Ё худ шиори «Як кас барои ҳама, ҳама барои як кас» магар танҳо ба ҳаёти иҷтимоӣ мансуб аст? Мо сифатҳои одамият, инсондӯстӣ, поквичдонӣ, ростгӯӣ, хоксорӣ, ҳалимӣ, оштинопазирӣ нисбат ба беадолатиро дар хонавода меомӯзем.

Инак, ҳама гуна принсипи маънавиеро, ки мисол наорем, аён мегардад, ки он дар синни хурдӣ дар хонавода аз худ мешавад. Мо аз сухан не, балки аз ҳаракату муносибат ва рафтору гуфтори одамон дарси маънавий мегирем ё қонунҳои ахлоқӣ меомӯзем.

- Хушбахт он касест, ки дар хонадони ӯ касе бе илм ва бе тарбият набошад. Ҳама афроди хонаводаи хушбахт соҳиби ахлоқи нек, ботамиз, нақӯкирдор мешаванд – мегӯяд академик Лутфуллозода Муҳаммад, яъне саркарда аз падару модар ҳатто бобову бибӣ, фарзандону наберагон ҳама пайваста ба илму омӯзиш, меҳнату нақӯкорӣ талош намоянд.

Дар ҳақиқат фарзандон пеш аз ҳама ба падару модар тақлид менамоянд, агар падару модар лоақал соате машғули хондани маҷалаву китоб, ё худ пухтупазу дарздӯзиву таъмири лавозимоти хона, ободу ободкорӣ ҳулас саргарми ягон қору ғайрият бошанд, фарзандон аз онҳо сабақ мегиранд илҳомашон омада бо завқ ба кор мечаспанд.

Хусусан дар рӯзҳои чаҳони аҷдодиамон Наврӯз борҳо мушоҳида намудаем, ки чӣ тавр ҳангоми пухтани ширинҳо, қулҷаву чапотӣ, ороиши дастархон, тайёр кардани суманак духтаракон бо ҳавас ба қорҳои модар, апаву келинҳо, ҳулас хонавода мечаспанд. Ё худ ҳангоми ташкили бозии миллӣ чун гӯштин, бузқашӣ, бандқашӣ ва ғайра писарон ба бобову падар, бародарону ҷӯраҳо, хусусан ба паҳлавонон бо шавқ нигариста, худ низ кӯшиш менамоянд, то чун онҳо қувваозмоӣ намоянд.

Мафҳуми вазифаҳои хонавода нисбат ба вазифаи зану шавҳар фарохтар аст. Ин ҳам вазифаи падару модар, ҳам вазифаи писарию духтарӣ, ҳам вазифаи бародарон, хоҳарон, наберагон ва ғайраро дарбар мегирад. Вазифаи занушавҳарӣ, вазифаи хонаводагӣ арзиши тағйирнопазирӣ маънавии одамон ба ҳисоб меравад ва ишқу муҳаббат бе масъулияти тарафайн маънӣ надорад. Инак, фарзандон арзиши асосии хонавода буда, вазифа ва масъулияти волидон дар он аст, ки дар хонавода инсонӣ арзанда ва ҷисману рӯҳан солим ба камол расад ва фарзандон дар ҳаёти хонавода баробари дигар аъзои он ширкат намоянд.

Бо итминони комил метавон гуфт, ҳонаеро, ки дар он миёни калонсолону хурдсолон дӯстиву рафоқат ва меҳру муҳаббат нест, хушбахт гуфтан нашояд. Бинобар ин мо ҳақ дорем, ки дӯстии волидону фарзандонро низ ҳамчун арзиши маънавии хонавода ба қалам диҳем.

Муносибати самимӣ ва эҳтиром, одатан, танҳо дар хонавода, ки дар он ҷо муносибат бар асоси ҳамкорӣ сурат мегирад, ба роҳ монда мешавад. Эҳтиром нисбат ба якдигар, меҳрубонӣ, бурдборӣ, гузашт қарда тавонистан, ҳар гуна низоъву зиддият ва рӯзҳои саҳтро сарбаландона паси сар намудан ба хонаводаҳои ҷавон хос мебошад.

Хонаводаи ҷавон аз нахустин рӯзҳои хонадорӣ бо така ба ҳама арзишҳои беҳтарине, ки аз волидон мерос гирифтааст, бояд услуби ба худ хоси муносибат ва анъанотро ба вучуд орад. Дар ин услубу анъанаҳо орзуву умеди ҷавонон чиҳати сохтани хонаводаи устувор, ҳифзи ишқу муҳаббат ва дар рӯҳияи солим ба воя расонидани фарзандон таҷассум ёфта бошад. Дар ин замина дар хонавода ҳурмату эҳтироми якдигар, одоб ва назокату ҳалимӣ ва ҳамфикрӣ ба ҳукми анъана даромада, як умр боқӣ хоҳад монд.

Саодати хонаводагӣ ҳаҷия қисмат ва ё тақдир набуда, балки ба зану шавҳар, одамият, нақӯкорӣ ва муҳаббату эҳтироми он вобаста аст. Бешубҳа, занушавҳарӣ масъалаи нозук ва мураккаб буда, дараҷаи баланди донишу малакаро талаб мекунад. Масалан, изҳори муҳаббат қарда, ҳамзамон ба ҷизҳои ҷузъӣ эътибор надодан, ҳештандор будан, яъне худро нигоҳ доштан; аз ҳолат ва ё завқмандии шахси маҳбуб огоҳ шудан; дар ҳалли масоили мураккаб ба зиммаи худ масъулият гирифтани; ниҳоят фароҳам овардани муҳити мусоиди равонӣ дар хонавода.

Мухити корӣ дар хонавода. Чун хонавода як чузъи кӯчаки ҷомеа аст, он бо кор робитаи қавӣ дорад. Кор сарчашмаи асосии нақӯаҳволии хонавода ба шумор меравад. Инсон маҳз ба кори ҳалолу наҷиби хеш ба эҳтирому муҳаббати рафиқон, ҳамсафон ва аҳли хонавода сазовор хоҳад гашт. Ниҳоят, мавҷудияти хонавода худ барои рӯзгор кор карданро тақозо менамояд. Ҳар як зану шавҳар бояд возеҳ дарк кунанд, ки кори хонаи онҳоро каси дигар анҷом намедихад ва яке аз аъзои хонавода кор накунад, боиси нохушнудӣ дар хонавода мегардад. Бояд ҳама аъзои хонавода вазифаҳои баробар дошта бошанд ва дар пешрафти рӯзгори хона якдилона сахм гузоранд. Ин гуна баробарӣ ва муттаҳидӣ дар тарбияи фарзандон аҳамияти калон дорад. Фарзандон, хангоме ба камол мерасанд, вазифаҳои мураккабу пурмасъулиятеро чиҳати пеш бурдани рӯзгори хона ба зимма мегиранд. Дар натиҷа онҳо ба волидон, ба хонаводаи худ ҳаматарафа мадад мерасонанд ва муҳимтар аз ҳама ҳамеша машғули кор будан ва амали неку судмандеро анҷом додан барои онҳо одат мешавад. Бад-ин минвол дар хонавода тадричан муҳити корӣ ташаккул ёфта, муносибати мутақобилаи аъзои хонаводаро ба низом медарорад ва нақӯаҳволии онҳоро таъмин менамояд.

Кордӯстӣ аз кӯдакӣ ташаккул меёбад. Дар ташаккули он падару модарон ва аҳли хонавода нақши муассир мебозанд. Аз хурдӣ ба фарзандон талқин кардан зарур аст, ки дар хонавода ҳама бояд ба якдигар мадад расонанд. Хуб мебуд, агар ҳар як аъзои хонавода вазифаҳои муайянеро ба ҷо оранд.

Меҳнат ҳамчун сифати шахсият барои ҳама соҳаҳои фаъолияти инсон аҳамияти калон дорад. Ин сифати арзишманд натавонанд муҳаббат ва одатро ба кори ҷисмонӣ фикрӣ тақозо мекунад, балки нисбат ба шахсони кордону коргар эҳтиром мепарварад. Кордӯстӣ ба рушди қобилияти шахс алоқаманд мебошад, одами бекор ва коргурез метавонад ҳеҷ вақт қобилияти хешро дарк накунад ва бо ҳамин доираи инкишофи худро маҳдуд созад, ки ин нуқсон ислоҳнопазир хоҳад буд.

Кори рӯзгор василаест, ки одамон нисбат ба ҳамдигар тавачҷӯх, ғамхорӣ ва муҳаббату эҳтиром зоҳир менамоянд. Дар ин бобат худтарбиякунии зану шавҳари ҷавон муҳим аст. Онҳо бояд нуқсонҳои худро баргараф намуда, аъзои кордону фаъолу ташаббускори хонавода бошанд, вазифаҳоро бар дӯши ҳамдигар бор накунанд. Танҳо бо ҷидду ҷаҳди ҳама аҳли хонадон метавон тартибу низомро барқарор намуд.

Дар охир якҷанд маслиҳатҳои амалӣ барои волидоне, ки мецоҳанд дар шароити муосири иқтисодӣ фарзандони аз чиҳати иҷтимоӣ мутақобилшударо тарбия намоанд:

1. Дар бораи кори худ ба кӯдакон нақл кунед.

Кӯдакон агар надонанд, ки волидонашон бо ҷӣ кор машғул мешаванд, ризку рӯзии худро ҷӣ гуна ба даст меоранд, робитаи байни кор ва пулро дарк намекунанд. Кор бояд на танҳо ба инсон писанд бошад, балки хизматрасон, танзимкунандаи ризку рӯзӣ бошад».

2. Вазъияти молиявии худро аз кӯдакон пинҳон накунад.

Шарт нест, ки кӯдак харҷу буҷаи оиларо пурра донанд, аммо ӯ бояд аз вазъии молиявии оила огоҳ бошад. Ба кӯдак бояд фаҳмонд, ки пул (маблағ) ба кучо меравад, омӯзонд, ки хоҳишҳоро бо имкониятҳо бояд аввал андоза намуд, ба баъзе маҳдудиятҳо зарур аст, тоқат кард.

3. Кӯдакони бо пул одат накунонед.

Ин ғайри қобили қабул аст, вақте ки кӯдак тақрибан ҳар рӯз аз шумо тӯхфаҳо мегирад ва ҳеҷ чизро рад намекунад; зуд одат мекунад, талаботаш меафзояд. Дар бораи оянда фикр карда, ба фарзандатон таълим диҳед, ки худро маҳдуд намоанд.

4. Ташаккул додани эҳтиётоти оқилона дар кӯдакон.

Баъзан падару модар хотири хомӯш кардани кӯдак ба ӯ чизи нолозим, ё худ бозичаи нодаркорро мецоҳанд. Яъне набояд бо фармони кӯдак "Ман мецоҳам!" амал кард, балки одат кунанд, ки Оё дар ҳақиқат ин чиз барои ту лозим аст? Албатта дар ҳолате ки кӯдак ҷавоби рад мешунавад, ба гираву зорӣ медарояд, вале охиаста – охиаста тавассути сӯҳбат метавон кӯдакро ба ҳамин меъёр одат кунанд.

5. Ба фарзандатон сарфаю сариштакориро омӯзонед.

Ашӯҳо, бозичаҳои шикаста, китобҳои даридаро беназорат нагузоред. Ба фарзандатон нишон диҳед, ки кадоме онҳоро ислоҳ кардан мумкин аст. Агар кӯдак ғамхорӣ шуморо оиди ашӯи атроф бубинад, вай на танҳо ба чизҳои худ, балки ба чизҳои дигарон низ ғамхорӣ карданро меомӯзад.

6. Ба кӯдакон дар фаҳмидани арзиши чизҳо кӯмак намоед.

Кӯдакон аз хурдсолӣ бояд арзиши ашёи истифодашон: бозичаҳо, китобҳо, либосҳо ва ғайраро дарк кунанд. Кӯдакони хурд набояд ба он одат кунанд, ки дар ивази чизи шикаста, ё гумкарда чизи нав дастрас аст. Дар ҳар ашё кӯдак бояд арзишero бубинад, ки касе онро бо меҳнати ҳалол эҷод кардааст ва волидайн низ онро бо меҳнату пули кор кардашон харидаанд.

Хуллас, хонавода мактаби аввалин ва асоситарини тарбияи фарзанд мебошад ва агар дар ин зина ягон қачравие ба амал ояд, ислоҳи он барои падару модар ва дар оянда барои омӯзгорони мактаб ва ҳатто ҷомеа кори басо душвор мегардад. Дар ин маврид шоир чӣ хуб фармудааст:

Хишти аввал гар ниҳад меъмор қач,
То ба охир меравад девор қач.

АДАБИЁТ

1. Маърифати оиладорӣ. Х. Раҳимзода, Ш. Ёрмуҳаммадзода, Л. Назирова, Н. Амонов. Эр – граф. Маориф – 2015.
2. Лутфуллоев, М. «Осор» ҷилди 5. Душанбе. Собириён – 2013.
3. М. Лутфуллоев. Тулӯи хуршеди истиқлол ва масъалаҳои тарбия. Душанбе. 2016.
4. М. Лутфуллозода. Куръон ва тарбия. Душанбе – 2021.
5. Раҳимзода, Х. // Оила – асоси давлат // Мураттиб Ҳасанов Ю. – Д., 2021. – С. 152.

ТАСНИФОТИ МУАММОҲОИ МУОСИРИ ИЛМИИ СОҲАИ ТАРБИЯИ ҶИСМОНӢ

САМАДОВ Миршод – унвонҷӯи Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Айни, 126, E-mail: samadovmir@gmail.com, тел.: +(992)937755554

Дар мақолаи мазкур муаммоҳои муосири илми соҳаи тарбияи ҷисмонӣ тавсиф дода мавриди муҳокима қарор додааст: тарбияи ҷисмонӣ ва биология ва тарбияи ҷисмонӣ ва илми тиб.

Ин чунин дар рисола рисолати фансияхоро нишон дода онҳоро ба намудҳо чудо кардааст: функцияи махсуси тарбияи ҷисмонӣ, функцияи таълимӣ, функцияи амалӣ, функцияи варзишӣ, функцияи силоҳӣ, солимгардонӣ ва барқароркунӣ, функцияи умумии тарбияи ҷисмонӣ.

Таснифи функцияи таълимӣ ин функцияи тарбияи ҷисмонӣ ба он нигаронида шудааст, ки барои ба даст овардани натиҷаҳои варзишӣ дар низоми умумии маориф ва дар муассисаҳои таълимӣ ба роҳ монда шуда роҳҳои ҳифзи саломатиро нишон додааст.

Вожаҳои асосӣ: тасниф, масъала, технология, усулҳо, муошират, принцип, фаъолият, педагогика, варзиш, меъёр, эҷод, қобилият, таълим, фаъолият, таҳқиқот, ташаккул, тарбиҷи ҷисмонӣ, таҷриба, барнома, модел, мушоҳида, таҳлил, меъёр, нишондиҳанда, мустақил.

КЛАССИФИКАЦИЯ СОВРЕМЕННЫХ НАУЧНЫХ ПРОБЛЕМ В ОБЛАСТИ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ

САМАДОВ Миршод – соискатель Института развития образования им. А. Джами Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. Айни, 126, E-mail: samadovmir@gmail.com, тел.: +(992)937755554

В данной статье описываются и обсуждаются актуальные вопросы в области физического воспитания: физической культуры и биологии, физической культуры и медицинской науки.

В данной статье показано предназначение функций и их разделение на виды: специальная функция физического воспитания, воспитательная функция, практическая функция, спортивная функция, оружейная функция, лечебно-реабилитационная, общая функция физического воспитания.

Классификация воспитательных функций – это функция физического воспитания, которая направлена на достижение спортивных результатов в общей системе воспитания и в образовательных учреждениях и показывает пути сохранения здоровья.

Ключевые слова: классификация, проблема, технология, методы, общение, принцип, деятельность, педагогика, спорт, норма, творчество, умение, обучение, деятельность, исследование, формирование, физическая культура, опыт, программа, модель, наблюдение, анализ, норма, показатель, самостоятельно.

CLASSIFICATION OF MODERN SCIENTIFIC PROBLEMS IN THE FIELD OF PHYSICAL EDUCATION

SAMADOV Mirshod – postgraduate of Institute of Development of Education named after A. Jomi Academy of Education of Tajikistan, Ayni Str. 126, **E-mail:** samadovmir@gmail.com, **Phone:** +(992)937755554

This article describes and discusses current issues in the field of physical education: physical culture and biology, physical culture and medical science.

This brochure shows the purpose of the functions and their division into types: a special function of physical education, an educational function, a practical function, a sports function, a weapon function, a medical and rehabilitation function, and a general function of physical education.

The classification of educational functions is a function of physical education, which is aimed at achieving sports results in the general system of education and in educational institutions and shows ways to maintain health.

Keywords: classification, problem, technology, methods, communication, principle, activity, pedagogy, sport, norm, creativity, skill, training, activity, research, formation, physical culture, experience, program, model, observation, analysis, norm, indicator, on one's own.

Тарбияи ҷисмонӣ ҳамчун фан бо илмҳои гуногуни табиатшиносӣ ва гуманитарӣ робита ва ҳамкорӣ дорад. Тарбияи ҷисмонӣ ҳамчун фан пеш аз ҳама бо илмҳои биологӣ ҳамкориҳои ноғусастани дорад. Масалан, барои бурдани таҳқиқот доир ба чандирии ҳаракат, тавоноӣ ва ғайра аз дастовардҳои илми антропология, биология, физика ва химия истифода бурда мешавад. Аз ин нуқтаи назар, тарбияи ҷисмонӣ бо маҷмӯи илмҳои робитаҳо дорад. Агар ҳуди фаъолияти инсонро бигирем, он бо чандин самти илмҳои робитаҳо дорад.

Дар ин ҷо ба таври иҷмолӣ чанд масъалаҳои ҳамкориҳои илмии ин фанҳоро дида мебароем:

Тарбияи ҷисмонӣ ва биология. Дар ин гуна таҳқиқот масъалаҳои таъсири ин ё он машқ ба ҳолати инсон мавриди омӯзиш қарор мегирад. Дар ин маврид таҳқиқоти ҳам биологӣ ва ҳам тарбияи ҷисмонӣ гузаронидан мумкин мешавад.

Тарбияи ҷисмонӣ ва илми тиб. Маълум аст, ки дар тарбияи ҷисмонии креативӣ ва солимгардонӣ ҳамкорӣ мекунад. Агар тарбияи ҷисмонӣ дар ин ҳолат ба кадом бемор ва ислоҳи он кадом машқҳо зарур буданашро омӯзад, пас илми тиб таъсири онҳоро барои барқароршавии бемор мавриди омӯзиш қарор медиҳад.

Ба ғайр аз ин метавонад, ки тарбияи ҷисмонӣ бо физика, химия ва дигар илмҳои дақиқ иртибот дошта бошад.

Тарбияи ҷисмонӣ метавонад, ки бо астрономия ҳам иртибот дошта, таҳқиқоти илмӣ барад. Масалан, дар бораи омодагии ҷисмонии кайҳоннавардон, дар масъалаи марбут ба машғулиятҳои ҷисмонии кайҳоннавардон дар коинот ва амсоли инҳо метавонад, ки таҳқиқот барад.

Тарбияи ҷисмонӣ бо психология робитаи сахт қавӣ дорад. Барои дар руҳияи зарурӣ тарбия кардани варзишгарон иртиботи қавии он бо психология зарур аст.

Масъалаҳои марбут ба психологияи тарбияи ҷисмонӣ ва баръакси он тарбияи варзишгарон дар руҳияти шикастнопазирӣ метавонад, ки асоси муаммои илмиро ташкил диҳад.

Вобаста ба функцияҳои тарбияи ҷисмонӣ метавонад, ки муаммоҳои илмӣ мавриди омӯзиш қарор гирад.

Тарбияи ҷисмонӣ ҳамчун фан функцияҳо – вазифаҳо, рисолати худро дорад. Онҳоро ба намудҳои гуногун олимон ҷудо кардаанд. Дар асарҳои илмӣ якҷанд навъи функцияҳои тарбияи ҷисмониро овардаанд. Дар бораи ҳар кадоми онҳо дар ин ҷо истода мегузарем.

Дар умум ду намуди функцияи тарбияи ҷисмонӣ ҷудо карда мешавад:

- функцияи махсуси тарбияи ҷисмонӣ,
- функцияи умумии тарбияи ҷисмонӣ.

Ба функцияҳои махсуси тарбияи ҷисмонӣ функцияҳои зерини он дохил мешаванд:

- функцияи таълимӣ
- функцияи амалӣ
- функцияи варзишӣ
- функцияи силоҳӣ, солимгардонӣ ва барқароркунӣ.

Ғайр аз ин функцияи умумии тарбияи ҷисмонӣ мавҷуд аст, ки аз инҳо иборат мебошанд:

- эстетикӣ
- меъёрӣ
- информатсионӣ
- тарбиявӣ
- иҷтимоӣ
- ҳамгироии иҷтимоӣ

Инҳоро агар бо ҷадвал ифода кунем, чунин мешавад (ҷадвали 1).

Функцияҳои тарбияи ҷисмонӣ		Функцияҳои умумии тарбияи ҷисмонӣ
Функцияҳои махсуси тарбияи ҷисмонӣ		
Интегралӣ	Намудҳо	Эстетикӣ
Таъмини рушди мустақилонаи тарбияи ҷисмонӣ, таъмини ҳамачонибаи омодагии ҷисмонӣ	таълимӣ	Меъёрӣ
	амалӣ	Иттилоотӣ
	варзишӣ	иҷтимоигардонии шахс
	ислоҳӣ	ҳамгироии иҷтимоӣ
	солимгардонӣ	
	барқароркунӣ	

Ҷадвали 1. Функцияҳои тарбияи ҷисмонӣ

Дар ҷадвал ба таври умумӣ функцияҳои махсус ва умумии тарбияи ҷисмонӣ нишон дода шудааст.

Доир ба ҳар самти функцияҳои тарбияи ҷисмонӣ ва зерсамтҳои он таҳқиқоти мушаххаси илмӣ гузаронидан мумкин аст. Масалан, доир ба самти функцияи таълимии тарбияи ҷисмонӣ таҳқиқоти густардaro доир ба таълими ин ё он намуди варзиш гузаронидан мумкин аст.

Дар самти функцияи амалии тарбияи ҷисмонӣ бошад, дар амал татбиқ гаштани ин ё он варзиш ва тарбияи ҷисмониро метавонем, ки мавриди баррасии илмӣ қарор диҳем.

Доир ба тарбияи ҷисмонии солимгардониву барқароркунӣ ҳам метавон қорҳои илмӣ таҳқиқотӣ гузаронид. Албатта, дар ин ҳолат масъалаи муҳим таъсири машқҳо ва ё воситаҳои тарбияи ҷисмонӣ ба саломатии инсон мегардад.

Дар атрофи функцияҳои умумии тарбияи ҷисмонӣ низ метавон як қатор қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ бурд.

Дар доираи функцияи эстетикии тарбияи ҷисмонӣ доир ба масъалаҳои марбут ба зебоипарастии тарбияи ҷисмонӣ ва зебоиҳои ҳаракатҳо ва амсоли инҳо таҳқиқоти ҷомеъ бурдан мумкин аст.

Дар самти функцияи меъёри тарбияи ҷисмонӣ низ корҳои таҳқиқотӣ метавон бурд. Зеро дар ин гуна таҳқиқот меъёр муайян мегардад ва имкониятҳои физиологии инсон мавриди омӯзиш қарор дода мешавад.

Яке аз функцияҳои тарбияи ҷисмонӣ иттилоотонӣ ва ё информатсионӣ мебошад. Барои ин самт низ метавон кори илмӣ таҳқиқотӣ бурд.

Функцияҳои махсуси тарбияи ҷисмонӣ низ ҳастанд, ки дар заминаи онҳо метавонем, ки самтҳои таҳқиқоти илмиро муайян кунем.

Дар ин ҷо доир ба функцияҳои махсуси тарбияи ҷисмонӣ бештар истода мегузарем.

1. Функцияи таълимӣ ин функцияи тарбияи ҷисмонӣ ба он нигаронида шудааст, ки барои ба даст овардани натиҷаҳои варзишӣ дар низоми умумии маориф ва дар муассисаҳои таълимӣ ба роҳ монда шавад. Он низоми коркардабаромадаи шаклгирии захираи малакаҳои ҳаракатӣ мебошад. Дар ин замина донишҳо, малакаҳои тарбияи ҷисмонӣ такмил дода мешаванд. Он барои рушд додани тарбияи ҷисмонӣ, такмил додани тарзи ҳаёти солим новобаста аз ҷинсиати одамон ба амал бароварда мешавад. Дар рафти иҷрои ин функцияи тарбияи ҷисмонӣ ба равандҳои инкишоф аз рӯи методҳои худ назорат мекунад.

2. Функцияи амалӣ барои иҷрои ин функцияи низоми омодагардонӣ ба фаъолияти меҳнатӣ ба назар гирифта мешавад. Барои ноил гардидан ба саломатии ҷисмонӣ дар фаъолияти меҳнатӣ мавриди истифодабарӣ қарор дода мешавад. Аз ин функцияи тарбияи ҷисмонӣ бештар ҳарбиён, кормандони мақомоти қудратӣ истифода мебаранд.

3. Функцияи варзишӣ бештар дар варзиш ифода меёбад. Дар рафти иҷрои ин функцияи тарбияи ҷисмонӣ кӯшиш мекунад, ки варзишгарон ба натиҷаҳои назаррас ва намоён дар намудҳои гуногуни варзиш соҳиб гарданд.

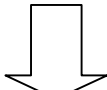
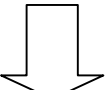
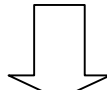
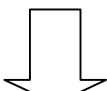
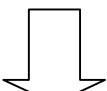
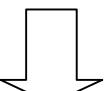
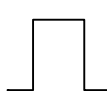
4. Функцияи ислоҳии тарбияи ҷисмонӣ ин функцияи тарбияи ҷисмонӣ барои ислоҳи ҳаракат ва малакаҳои гумшуда, барои солимгардонӣ ва барқароркунии мавриди истифодабарӣ қарор дода мешавад. Он дар ҷорабиниҳои барқароркунии саломатӣ, дар низомҳои махсуси барқароркунии сихатӣ ва аз байн бурдани таъсири номатлуби захму ҷароҳатҳои бардошта истифода мегардад.

Инҳо функцияҳои махсуси тарбияи ҷисмонӣ мебошанд. Ҳар як функцияи махсуси тарбияи ҷисмонӣ дар соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ мавриди истифодабарӣ қарор гирифта метавонанд. Функцияи махсуси тарбияи ҷисмонӣ барои рушди яқчанд хусусиятҳои фарҳангии ҷисмонии одамон нигаронида шудааст, ки инҳо мебошанд:

1. Обутоби умумӣ ва омодагии ҷисмонии организм
2. Омодагӣ ва фаъолияти меҳнатӣ ва ҳифзи Ватан
3. Қонеъ гардонидани талабот ба истироҳати фаъол ва истифодабарии самараноки вақт.

4. Кушодани сифатҳои иродавӣ, имкониятҳои ҳаракатнокӣ ва ҷисмонии инсон.

Мавқеи корбарии хусусиятҳои махсуси тарбияи ҷисмониро дар ҷадвали 2 метавонем, ки инъикос гардонем.

Истифодабарии функцияҳои махсуси тарбияи ҷисмонӣ дар намудҳои гуногуни фаъолияти одамон			
			
Функцияи махсуси таълимӣ	Функцияи амалӣ	Функцияи варзишӣ	Функцияи ислоҳӣ ва солимгардонӣ ва барқароркунии
			
дар системаи маориф	истеҳсолот ва хизмати низомӣ	соҳаи варзиш	Ташкили фароғат ва ҷорабиниҳои барқароркунии

Ҷадвали 2. Истифодаи функцияҳои махсуси тарбияи ҷисмонӣ дар хоҷагии халқ

Дар чадвали 1 доир ба функцияҳои умумии тарбияи ҷисмонӣ маълумот дода шуда, онҳо нишон дода шудаанд. Дар ин ҷо доир ба функцияҳои умумии тарбияи ҷисмонӣ истода мегузарем ва ҳар яки онҳоро шарҳ медиҳем.

Функцияи эстетикӣ тарбияи ҷисмонӣ барои баланд бардоштани зебоии тани инсон, қомати ростӣ ӯ мадад мерасонад. Доштани қаду қомати расо ва намуди варзиширо ҳар кас таманно мекунад. Функцияи эстетикӣ тарбияи ҷисмонӣ одамро водор мекунад, ки намуди варзиши тан ва қомати расо дошта бошанд. Ин водор месозад, ки мардум ба гимнастика ва ё дигар намудҳои варзиши ислоҳи тан машғул гарданд.

Шахсоне, ки фарбеҳ мебошанд, кӯшиш мекунанд, ки бо машғул гардидан ба машқҳо худашонро ислоҳ кунанд ва намуди зоҳирияшонро хуб гардонанд.

Барои тарбияи эстетикӣ инчунин ҳолати руҳии инсон низ созгор гашта метавонад. Касе, ки ҳисси баланди дарки зебоӣ дорад, вай ба олам тавачҷуҳи хос зоҳир мекунад, ҳолатҳои зиндагиро дарк карда, ба зебоӣ баҳо дода метавонад. Шахсе, ки зебоиро дӯст медорад, метавонад, ки зебоиро ба вучуд орад. Барои офаридани зебоӣ ӯ бо тарбияи ҷисмонӣ машғул мегардад.

Имрӯзо ба мушоҳида мерасад, ки занону духтарон ба фитнес клубҳо мераванд, ҷисми худро обутоб ва зебогияшонро сайқал медиҳанд. Меҳонад, ки ҷавонтар ба назар расанд. Ҳамаи инҳо дар натиҷаи риояи функцияи эстетикӣ тарбияи ҷисмонӣ ба амал меояд.

Тавачҷуҳи одамон имрӯзо ба гимнастикаи варзишӣ ва бадеӣ, ба рақс ва дигар санъатҳои нафиса зиёд гаштааст, ки ҳадафи асосии машғул шудан ба онҳо дар функцияи эстетикӣ тарбияи ҷисмонӣ ниҳон аст.

Функцияи меъёрии тарбияи ҷисмонӣ. Функцияи меъёрии тарбияи ҷисмонӣ дар он зоҳир мегардад, ки риояи меъёрҳо ва андозаҳо барои машқҳо муайян карда шудааст. Дар сурати нодуруст машқ кардан мумкин аст, ки организм ба ҷои ислоҳ гаштан баръакс зарар дида, нуқсон пайдо кунад. Аз ҳамин сабаб тавсия дода мешавад, ки барои машғул гаштан ба намудҳои гуногуни тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш беҳтар аст, ки бо мураббӣ машқ карда шавад. Зеро мутахассис бо назардошти ҷисм ва синну соли одамон меъёрҳоро муайян карда медиҳад, ки дар натиҷа аз машғулияти ҷисмонӣ кас озор намебинад. Мустақилона машғул гаштан бидуни мураббӣ ба намудҳои варзиш ва надонистани меъёру андозаҳо боиси ба амал омадани нуқсонҳо дар сохти организм ва бадани инсон мегардад.

Барои ҳар синну сол вобаста ба шарит ва тавоноии организм барои машғул гардидан ба варзиш ва ё тарбияи ҷисмонӣ меъёрҳо муайян карда шудаанд, ки онро мураббӣ метавонад ба машғулшавандагон омӯзонад.

Функцияи информатсионӣ ва ё худ иттилоотӣ тарбияи ҷисмонӣ. Дар таҳти ин функция метавонем, ки доир ба тарбияи ҷисмонӣ бохабар ва иттилоъ доштани мардумро фаҳмем. Дар ин замина метавонем пай барем, ки он вазифаи худашро барои ба мардум расонидани иттилооти зарурӣ иҷро карда меояд.

Функцияи тарбиявӣ тарбияи ҷисмонӣ. Тарбияи ҷисмонӣ метавонад, ки инсонро тарбия кунад ва барои тарбияи одамон мадад расонад. Тарбияи ҷисмонӣ ба одамон ҳисси боварӣ ба қувва ва тавонии худашонро мебахшад. Ин аз он сабаб муҳим аст, ки одамон ба имкониятҳои ҷисмонии худ боварӣ ҳосил мекунанд ва барои анҷоми корҳо бошуурона муносибат мекунанд.

Функцияи иҷтимоигардонӣ тарбияи ҷисмонӣ. Дар раванди фаъолияти худ дар зиндагӣ инсонро лозим аст, ки ба муҳити сотсиум ворид гардад. Вайро зарур мешавад, ки ба ҳаёти ҳамаҷуз пайваست шавад. Яке аз функцияҳои муҳими тарбияи ҷисмонӣ иҷтимоигардонӣ одамон – сотсиализатсияи одамон мебошад, ки он аз даврони кӯдакӣ оғоз меёбад.

Рушд ва ташаккули инсони муосир тарбияи гуногунҷабҳаи ҷисмониро пешбинӣ менамояд, ки он барои азхудкунии таҷрибаи иҷтимоӣ хидмат мекунад. Он бо саъю кӯшиши якҷояи хонавода, муассисаҳои таълимиву тарбиявӣ ва кулли ҷомеа амалӣ мегардад. Тарбияи ҷисмонӣ раванди мақсаднок ва мунтазами ташаккули инсони солим ва комил, ҳам аз лиҳози нерӯи ҷисмонӣ ва ҳам аз лиҳози сифатҳои ҷисмонӣ, мебошад, ки онҳо омодагӣ ба меҳнати ҷисмонӣ ва ақлонӣ, омодагӣ ба ҳимояи Ватанро таъмин месозанд.

Ҳадафи тарбияи ҷисмонӣ ҳамеша рушди ҷисмонӣ ва ҳаматарафаи шахс мебошад, ки он инкишофи чунин сифатҳо аз қабилӣ камолоти ҷисмонӣ, саломатӣ, нерӯмандӣ, чандирӣ, ҷолокии ҳаракатҳо, устувории малакаву одатҳои гигиенӣ, шавқмандӣ ба варзиш ва фарҳангро фаро мегирад. Яке аз вазифаҳои ҳатмии тарбияи ҷисмонӣ аз ташаккул додани ақидаҳо оид ба зарурати тарзи ҳаёти солим, талабот ба обутоби ҷисмонӣ, машғулиятҳои муттасили ҷисмонӣ иборат аст, ки онҳо яке аз унсурҳои муҳими иҷтимоикунонии кӯдак аз хурдсолӣ мебошанд.

Тарбияи ҷисмонӣ алалхусус дар синни томактабӣ муҳим аст, ки дар ин айём рушди нисбатан босуръати организми кӯдак ба амал меояд, ҳаракатҳои асосии ӯ, азхудкунии таҷрибаи иҷтимоияш ташаккул меёбанд, аммо ҳамзамон дар ин синну сол организм ҳанӯз суст ва осебпазир буда, дучори бемориҳо мегардад. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қатори вазифаҳои муҳими иҷтимоӣ тақомулбахшии минбаъдаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзишро дар миёни ҳама гурӯҳҳои аҳоли, махсусан дар миёни кӯдакон ва наврасонро пеш мегузорад. Солҳои охир дар мамлакат дар ин самт аллақай қорҳои муайян сомон дода шудаанд. Дар ҳар ноҳия, ҳатто дар шаҳру деҳаҳои дурдаст, кӯдакону наврасон торафт бештар ба варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ ҷалб карда мешаванд, марказҳои варзишӣ, клубҳо барои ҳалли масоили тарбияи ҷисмонӣ, тақвияти саломатӣ, ташкилдихии фароғати насли ҷавон сохта мешаванд. Имрӯз аҳамияти иҷтимоии тарбияи ҷисмонӣ ба сатҳе расидааст, ки дар ин зимн имкониятҳои воқеии истифодаи он барои мубориза алайҳи одатҳои зараррасон фароҳам оварда мешаванд. Тандурустӣ шомили фарҳанги ҷисмонӣ, гигиенӣ, равонӣ ва иҷтимоии инсон мебошад. Дар моддаи 7-и Қонуни миллии ҚТ «Дар бораи масъулияти падару модарон барои тарбия ва таълими фарзандон» зикр мегардад, ки «падару модарон бояд оид ба саломатӣ, рушди ҷисмонӣ, равонӣ ва ахлоқии фарзандони худ ғамхорӣ намоянд».

Ҷомеаи муосир барои инсонии типӣ нав: эҷодкор, фаъол ва зудҳаракат талабот ба миён мегузорад. Тарбия намудан ва инкишоф додани шахсият дар давраи таърихии мазкур ташаккулдихии тани солим ва рӯҳи солим дар кӯдакро тақозо мекунад, ки ба ин васила ӯ воқеияти иҷтимоиро дарк намуда метавонад ва дар одам мавҷуд будани саломатии ҷисмонӣ ва равонӣ ва зудҳаракатии иҷтимоиро натиҷаи он ҳисобидан метавон.

Иҷтимоикунонии шахсият дар тӯли ҳама зиндагии инсон ҷараён меёбад ва асоси амалишавии бомуваффақияти он дар кӯдакӣ ниҳода мешавад. Кӯдакии томактабӣ давраи суръатнокии инкишофи ҷисмонӣ, равонӣ ва азхудкунии механизмҳои иҷтимоигардонӣ, азхудкунии меъёрҳои рафтори иҷтимоӣ мебошад.

Дар муҳити рушди қулли соҳаҳои ҷомеаи муосир масъалаи омӯзиши механизми иҷтимоигардонии кӯдакон дар марҳилаҳои гуногуни синну сол аҳамияти зиёд пайдо мекунад. Зикр намудан лозим аст, ки дар шароитҳои зуд-зуд тағйирёбандаи роҳи инкишофи ҷомеаи мо имрӯз ва фардо аз он вобаста мебошад, ки дар кӯдак қадом арзишҳои ҷисмонӣ, маънавӣ ва шахсиятӣ ташаккул дода мешаванд ва то қадом андоза ӯ ба муносибатҳои нави иҷтимоӣ омода мегардад.

Воқеияти нақши ҳалқунандаи доштани хонавода дар ҳама гуна давраи синнусолӣ ва иҷтимоигардонии бачаҳо ба ҳамагон маълум аст. Ҳамчунин бояд эътироф намуд, ки тарбияи ҷисмонӣ ба иҷтимоигардонии кӯдакони сини томактабӣ таъсири муҳим мерасонад. Азбаски кӯдак дар шароити тарбияи хонаводагӣ ба муассисаи таҳсилоти томактабӣ намеравад, яке аз вазифаҳои асосии волидон то ба мактаб дохилшавии ӯ иҷрои вазифаҳои солимгардонӣ, таълимӣ ва тарбиявӣ, пешгирӣ ва ислоҳи иштибоҳоти зимни ташаккулёбии шахсият мебошад.

Функцияи ҳамгирии иҷтимоии тарбияи ҷисмонӣ. Ҷомеаи муосир ба инсонии типӣ нав: эҷодкор, созанда, зудамале, ки саломатии ҷисмонӣ ва равонӣ асоси ӯро ташкил медиҳад, талабот дорад. Дар ҷараёни тарбияи ҷисмонӣ дар кӯдакон лаёқати бо баҳисобгирии воқеиятҳои ҳаёти имрӯза, ташаккулдихии лаёқати мутобиқ шудан ба шароитҳои нави иҷтимоӣ (дар муассисаи таҳсилоти томактабӣ, мактаб), пайрезии нави сифатҳои ахлоқӣ-иродавӣ ва ҷисмониро ба вучуд овардан зарур аст. Аз ин сабаб иҷтимоикунонии фард аз синни томактабӣ яке аз вазифаҳои рӯзмарраи илми педагогика ва психология мебошад. Вазифаи асосии он ба кӯдак омӯзондани азхудкунии донишҳо, малака ва қобилиятҳои рафтори иҷтимоӣ, инкишофи сохторҳои далелнокӣ, риояи

қоидаҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва муносибатҳои байнишахсии ба иҷрои меъёрҳои ахлоқӣ раванашуда аст.

Иҷтимоигардонии хонаводагӣ раванди ошносозии кӯдак бо арзишҳои умумибашарӣ ва миллӣ ва меъёрҳои рафтор, таъмини тарбияи ҷисмонӣ ва осудаҳои кӯдакон ҳамчун арзиши иҷтимоии хонавода ва ҷомеа аст, ки он таҳкурсии ташаккули шахсият мебошад.

Таҳлили пажӯҳише, ки аз ҷониби олимони Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абӯалӣ ибни Сино гузаронда шудааст, нишон медиҳад, ки стандартҳои тарбияи ҷисмонии пешниҳодкардаи СБМ на ҳама вақт метавонанд дар минтақаҳои Осиёи Миёна, аз ҷумла дар Тоҷикистон, қобили қабул бошанд. Маълум гашт, ки бемориҳои бештари ба инкишофи равниву ҷисмонии кӯдакон таъсиргуздор бемориҳои роҳи нафас мебошанд, ки такмилироҳии роҳҳои пешгирӣ ва табобати оқилонаро талаб менамоянд. Ҳамчунин ошкор карда шудааст, ки ба тарбияи ҷисмонӣ ва рушди кӯдакон иқлими гарм таъсир мерасонад. Дар пажӯҳишҳои мазкур ба ташкили назорати тиббӣ-педагогӣ аз болои саломатӣ ва инкишофи ҷисмониву равонии кӯдакон, методикаи муайянсозии тағйироти антропометрӣ диққати махсус дода шудааст. Осудаҳои ҷисмонӣ ва равонии кӯдак аз муносибати эмотсионалӣ-ахлоқии волидон, мавҷуд будани имконияти воқеии ворид сохтани кӯдак ба фаъолияти хоҷагӣ-маишӣ, меҳнатӣ ва истироҳати яқҷояи аъзои хонавода вобастагӣ дорад.

Муаммои муштараки педагогика ва тарбияи ҷисмонӣ

Педагогика ва тарбияи ҷисмонӣ ба ҳам робитаи ногустанӣ доранд. Муаллими тарбияи ҷисмонӣ нисбат ба муаллими фанҳои дигар мушкilotи бештаре доранд.

Дар шароти кунунӣ яке аз масъалаҳои муҳимтарин дар таълиму тарбияи наврасон аҳамият додан ба вазъи саломатии онҳо ба шумор меравад. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суҳанронихояшон борҳо таъкид мекунанд, ки саломатии миллат сарвати бебаҳост. Дар баробари ин муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон доимо ба масъалаи саломатии насли наврас таваҷҷуҳ зоҳир мекунанд ва дар ифтитоҳи мактабҳои нав ширкат варзида махсусан доир ба аҳамияти тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар мактабҳо ҷарф мезананд.

Дар сатҳи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар мавқеи байналхалқӣ низ Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид мекунанд, ки ҳаматарафа барои рушд додани соҳаи варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ кӯшиш ба харҷ дода мешавад. Аз ҷумла, дар яке аз суҳанронихоҳои худ дар ҷаласаи байналхалқӣ чунин гуфтанд: «Бо муҳтавои сифатан нав мукамал сохтани қор бо ҷавонон, рушди ҳамкорӣ дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, тавсияи робитаҳои сайёҳиро муҳим мешуморем»

Дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олӣ, ки санаи 26-уми декабри соли 2018 ироа гашт, таъкид шуд, ки барои боло бардоштани қори мактабу маориф ҷораҳои ҷиддӣ андешида шавад. Аз ин нуқтаи назар таъкид кардан даркор аст, ки тарбияи ҷисмонӣ барои ниғаҳдорӣ саломатӣ ва инкишофи ҷисмонии кӯдакону наврасон, иҷтимоишавии онҳо аҳамияти қалон дорад. Масъулияте ки дар назди муаллими тарбияи ҷисмонӣ қарор дорад, масъулияти ба воя расонидани кӯдакон – талабагони ҷисман солиму обутобёфта мебошад. Аз ин хотир, нисбати тарбияи ҷисмонии насли наврас бепарво будан нашоад.

Муаллими тарбияи ҷисмонӣ бояд, ки дорои сифатҳои бошад, ки шогирдонаш ба ӯ ҳам пайравӣ кунанд, ҳам дарс хонанд ва ҳам майл ба тарзи ҳаёти солим ва варзиш пайдо кунанд.

Муаллими тарбияи ҷисмонӣ дар байни шогирдон ва аҳли ҷомеаи мактаб имич ва ё худ обрӯи худ, симои зоҳирӣ ва ботинӣ ба худ хосро доштани зарур аст.

Мақсади тарбияи ҷисмонӣ – мусоидат кардан ба инкишофи ҷисмонӣ ва руҳии хонандагон буда, дар онҳо шакл гирифтани малақаҳои ҳаракат ва шахсият мебошад. Барои расидан ба ин мақсадҳо ба иҷро расонидани як қатор вазифаҳои таълимӣ, тарбиявӣ ва солимгардонӣ зарур мебошад. Барои расидан ба ҳалли масъалаҳои гузашташуда вазифаҳои муаллими тарбияи ҷисмонӣ ва тарзи гузаронидани қорҳои мушаххас аз тарафи ӯ муайян карда мешавад. Барои ин ба муаллими тарбияи ҷисмонӣ зарур аст, ки

функсияҳои тарбиявӣ, таълимӣ-маърифатӣ, ташкилӣ-маъмурӣ, нақшакашӣ ва маъмурӣ-хочагидориро ба сомон расонад.

Рисолати тарбиявӣ муаллими тарбияи ҷисмонӣ дар он зухур меёбад, ки дар хонандагон нигоҳҳои ахлоқӣ ва ғоявӣ шахсияшонро инкишоф медиҳад.

Рисолати таълимӣ-маърифатӣ омӯзгори тарбияи ҷисмонӣ дар он аст, ки ба хонандагон донишҳои иҷтимоӣ ва малакаи даркориро меомӯзонад.

Рисолати ташкилӣ-маъмурии муаллими тарбияи ҷисмонӣ дар он аст, ки рафти дарсхоро ташкил мекунад, машғулиятҳоро дар сексияҳо ба роҳ меонад, баргузори мусобиқаҳо ва чорабиниҳои варзиширо назорат ва идора мекунад, ҳамаи намудҳои фаъолияти варзишии хонандагонро таҳти назорати худ мегирад.

Рисолати нақшакашии муаллими тарбияи ҷисмонӣ дар он зоҳир мегардад, ки чорабиниҳои варзишии мактабро ба нақша мегирад, сарбориҳои ҷисмониро таҳти назорат гирифта барои ноил гардидан ба натиҷаи даркорӣ кӯшиш мекунад. Дар баробари ин раванди инкишофи хонандагонро ба назорати қатъӣ мегирад. Омода кардани нақшаи баргузори дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ низ ба ин рисолати муаллими тарбияи ҷисмонӣ хос аст. Ҳамчунин интиҳоб кардани машқҳо вобаста ба синну сол, хусусияти гурӯҳии синфҳо, хусусиятҳои ҷинсии хонандагон аз рисолатҳои нақшакашии муаллими тарбияи ҷисмонӣ мебошад.

Рисолати маъмурӣ-хочагидорӣ муаллими тарбияи ҷисмонӣ дар он зоҳир мегардад, ки ӯ бояд маводи даркориро барои гузаронидани дарсҳо омода кунад. Тӯб, курсӣ, тахтаҳои варзишӣ, ракетка, арғамчин ва дигар чизҳои варзишӣ ва барои дарс даркориро омода кунад ва дар ҳолати зарурӣ онҳоро таъмир карда тавонад. Толори варзишӣ ва майдончаҳои варзиширо дар ҳолати хуб нигоҳ дорад, маводи ба саёҳати варзишӣ лозимаро дар ҳолати коршоямӣ нигоҳ дошта тавонад. Дар ин замина рисолати муаллими тарбияи ҷисмонӣ бениҳоят фаровон аст.

Дар муқоиса бо муаллимони фанҳои дигар муаллими тарбияи ҷисмонӣ хусусиятҳои махсуси касбӣ дорад. Хусусиятҳои касбии муаллими тарбияи ҷисмониро дар психология ба се гурӯҳ тақсим кардаанд:

1. Шиддатнокии руҳӣ
2. Шароити сарбории ҷисмонӣ
3. Шароити вобаста ба муҳити табиат ва омилҳои беруна.

Шароити шиддатнокии руҳӣ барои муаллими тарбияи ҷисмонӣ дар ҳолатҳои зерин ифода мегардад:

- фарёд ва ғавғои зиёди хонандагон, ба хусус хонандагони синфҳои поёни, ки овози баланд доранд, ки ин ҳолат дар муаллими тарбияи ҷисмонӣ худ хасташавии асабҳоро ба миён меорад;

- зарурияти гузаштан аз як гурӯҳи синнусолӣ ба гурӯҳи дигари синнусолӣ, дар шароити мактаб хонандагони синфҳои гуногун ба дарси тарбияи ҷисмонӣ иштирок мекунад ва аз ҳолати як синну сол ба синну соли дигар гузаштан ва дарси тарбияи ҷисмониро ба роҳ мондан шароити вазнини руҳӣ ба муаллими тарбияи ҷисмонӣ аст;

- сарборӣ дар дастгоҳи овозӣ, ки муқарраран дар ҳолати шавқ ва ғавғо муаллими тарбияи ҷисмонӣ бо овози баланд ба хонандагон дарс мегузарад, мефаҳмонад, ки ҳамаи ин ба хасташавии асаб оварда мерасонад;

- ҷавобгарӣ ба ҳаёт ва саолмати хонандагон. Маъмулан, дарсҳои дигар аз ин лиҳоз хатарнок нестанд, аммо дар дарси тарбияи ҷисмонӣ ҳангоми иҷрои ин ё он машқ хатари ҷароҳат гирифтани шогирдон ҷой дорад. Муаллим ҳама вақт назорат мекунад, ки касе осеб набинад ва ин худ як ҳолати фишороварии руҳӣ ба фаъолияти муаллими тарбияи ҷисмонӣ аст.

Шароити сарбории ҷисмонӣ. Нисбати муаллимони фанҳои дигар омӯзгори тарбияи ҷисмонӣ сарбории ҷисмонӣ ҳам дорад. Муаллими тарбияи ҷисмонӣ ҳам дарс медиҳад ва ҳам машқҳоро амалан худаш иҷро намуда нишон медиҳад. Ҳолатҳои зерин ба шароити сарбории ҷисмонии омӯзгори ин фан дохил мешавад:

- зарурияти нишон додани машқҳои ҷисмонӣ ба хонандагон. Муаллими тарбияи ҷисмонӣ новобаста аз синну соли хонандагон машқҳоро худаш аввал иҷро карда нишон медиҳад ва барои ин қувваи ҷисмонӣ низ сарф мекунад;

- ба ҷо овардани ҳаракатҳои ҷисмонӣ ҳамроҳи хонандагон. Ин аз нуқтаи назари педагогика ҳавасмандии хонандагонро зиёд мекунад, аммо сарбории ҷисмонӣ барои омӯзгор аст.

- зарурияти ниғаҳ доштани хонандагон аз ҳолатҳои нохуш. Масалан, ҳангоми иҷрои ин ё он машқ муаллими тарбияи ҷисмонӣ хонандагонро эҳтиёт мекунад, аз дасташон медорад, гоҳо ҳангоми зарурат онҳоро мебардорад, ки ҳамаи ин сарбории ҷисмонӣ барои муаллим аст.

Шароити вобаста ба омилҳои берунӣ. Муаллими тарбияи ҷисмонӣ нисбати муаллимони фанҳои дигар бештар ба омилҳои беруна вобастагӣ дорад. Ин шароитҳо дар намудҳои зерин ба вуҷуд омаданашон мумкин аст:

- шароити иқлимӣ ва боду ҳаво, ки ҳангоми гузаронидани дарсҳо дар ҳавои кушод ва майдончаҳои варзишӣ ба амал меояд. Гоҳо борон меборад, гоҳо гармӣ аз ҳадди даркорӣ бештар мешавад, ки ин ҳам ба кори муаллими тарбияи ҷисмонӣ бетаъсир буда наметавонад;

- ҳолати санитарӣ-гигиениӣ синфхонаҳои варзишӣ ва толорҳои машқ. Пӯшида нест, ки баъди гузаронидани дарс ва ё машқ дар толор бетартибӣ, хестани чангу ғубор ба амал меояд, ки ин ҳам ба фаъолияти муаллими тарбияи ҷисмонӣ таъсир расонида метавонад.

Фаъолияти муаллими тарбияи ҷисмонӣ ҳама вақт барои ҳалли масъалаҳои педагогӣ равона карда мешавад. Ҳалли масъалаҳои педагогӣ аз якҷанд марҳилаҳо иборатанд: таҳлили ҳолати педагогӣ, пешниҳоди назария доир ба ҳалли масъалаҳои бавучудномада, баҳои пешгӯикунандаи роҳҳои ҳалли масъалаи пешниҳодшаванда ва интихоби усули беҳтарин барои ҳалли ниҳоии онҳо ва дар сурати мавҷуд будани зарурият ислоҳ намудани онҳо. Баъди ба даст овардани натиҷа муқоисаи он бо дастовардҳои пешина.

Барои он ки дар муаллими тарбияи ҷисмонӣ малакаи дар рафти дарсҳо зуд ҳал кардани масъалаҳоро пайдо кунад, тавсия дода мешавад, ки ӯ маҳорати мустақилона таҳлили психологӣ гузаронидани дарсагро омӯзад. Барои ин системаҳои махсуси психологӣ ва педагогӣ мавҷуд аст. Ин система шартан дар се самт тақсим шудааст ва барои таҳлили дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ истифода мегардад.

1. Тарбиявӣ: дар ин самт инкишофи шахсияти хонанда, шаклгирии ахлоқ ва ҷаҳонбинии ӯ мавриди баррасӣ қарор мегирад;

2. Методӣ: таҳлили дарс (мақсаднокӣ, муҳтаво ва ташкили дарс вобаста ба синну соли хонандагон, вазъи интеллект ва махсусиятҳои синнусолии онҳо);

3. Проблемавӣ: дар ин самт баҳогузори дутарафа амалӣ карда мешавад, аз як тараф муаллим чӣ андоза дарсҳоро ба хонандагон фаҳмонида тавонист ва аз тарафи дигар ба хонандагон он чӣ қадар барои азхудкунӣ муфид буд. Дар ин самт маҳорати педагогии омӯзгор ва хусусиятҳои касбии ӯ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор мегирад.

Масъалаҳои дар ин фасл баррасишударо ҷамъбаст намуда ба чунин ҳулоса меоем:

- рушди тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар мадди назари Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қарор дошта, барои беҳтар кардани тарзи таълими ин фан ҷорабиниҳои фаровон амалӣ мегарданд;

- муаллими тарбияи ҷисмонӣ рисолатҳои махсуси касбӣ доранд, ки онҳо тарбиявӣ, таълимӣ-маърифатӣ, ташкилӣ-маъмурӣ, нақшакашӣ ва маъмурӣ-ҳочагидорӣ мебошанд. Ба ҷой овардани ин рисолатҳо муаллими тарбияи ҷисмонӣ ба муваффақият ноил мегардад;

- дар қиёс ба муаллимони фанҳои дигар муаллими тарбияи ҷисмонӣ ба ҳолатҳои фишори руҳӣ, сарбории ҷисмонӣ, таъсири омилҳои беруна қарор мегирад, ки ҳамаи ин ҳолатҳо мушкилии кори омӯзгори ин фанро ташкил медиҳанд;

- барои санҷиши кори худ муаллими тарбияи ҷисмонӣ метавнад аз низоми таҳияшуда истифода карда, аз лиҳози тарбиявӣ, методӣ ва проблемавӣ ба дарси худ баҳо гузорад.

Дар робита ба рушди тарбияи ҷисмонӣ низ метавонем сухан кунем, ки барои ноил гаштан ба муваффақиятҳои таҳқиқот ҳам дар соҳаи педагогика ва ҳам дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ мумкин аст, ки ҳамҷаворӣ ба миён ояд. Аз ин сабаб, доир ба масъалаҳои марбут ба таълими тарбияи ҷисмонӣ масъалаҳои педагогикаи тарбияи ҷисмонӣ ва педагогикаи варзиш низ дар ҷои аввал қарор гирифта метавонад.

АДАБИЁТ

1. Ашмарина, Б.А. Теория и методика физического воспитания. Учебное пособие для студентов факультетов физического воспитания педагогических институтов / Б.А. Ашмарина. – Москва: Просвещение, 1979.
2. Варзиши суннатӣ ва бозиҳои бачагона / Мероси фарҳанги ғайримоддӣ дар Тоҷикистон – Душанбе: Эр-Граф, 2017. С. 244 – 275.
3. Гайл, В.В. Краткая история физической культуры и спорта. – Екатеринбург, 2006. – 72 с.
4. Гладких, Д.Г., Кудря А.Д, Тимошенко Л.И., Прокопенко Т.И. История развития физической культуры. Учебное пособие. – Севастополь, 2017. – 187 с.
5. Детские подвижные игры народов СССР. / Сост. А.В. Кенеман. – М.: Просвещение, 1989. – 239 с.
6. Качашкин, В.М. Методика физического воспитания / В.М. Качашкин. – Москва: Просвещение, 1980.
7. Лабский, В.М., Любимов А.И., Юшко А.В., Курило С.И. Физическая культура и спорт в цивилизациях и эпохах. – Харьков, 2003. – 130 с.
8. Матвеев, Л.П. Теория и методика физической культуры. – Москва: Физкультура и спорт, 1991. – 554 с.
9. Мирзоён, З. Дар муаррифии Тоҷикистон набояд бетараф бошем. // Чумхурият. http://jumhuriyat.tj/index.php?art_id=34804
10. Спортивные игры. Учеб. пособие для пед. училищ (отд-ний физ. Воспитания) / Под ред. Н.П. Воробьева. – Москва: Просвещение, 1975.
11. Турсунов, Н. Бозиҳои миллии тоҷикӣ. – Душанбе, 1983. – 55 с.

**ТАВСИФИ ПЕДАГОГӢ-ПСИХОЛОГИИ МУТОБИҚШАВИИ КӢДАКONI
ҲУҚУҚВАЙРОНКУНАНДА ДАР МУАССИСАҲОИ
ТАЪЛИМИИ МАХСУС**

ЭМОМОВА Малоҳат Назруллоевна – унвонҷӯйи Пажӯҳишигоҳи руҳиди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, кӯчаи С. Айнӣ, 126, тел.: +(992)918404530

Дар мақола аз ҷиҳати илмӣ-назариявӣ нуқтаи назари муаллиф роҷеъ ба масъалаи мутобиқшавии кӯдакони ҳуқуқвайронкунанда дар муассисаҳои таълимии махсус асоснок карда шудааст.

Дар дар натиҷаи омӯзиши сарчашмаҳои илмӣ ва мушоҳидаҳои шахсии муаллиф хусусиятҳои махсуси педагогӣ-психологӣ мутобиқшавии кӯдакони ҳуқуқвайронкунандаро дар муассисаҳои таълимии махсус тавсиф намуда, ҳамзамон, усулҳои самараноки мутобиқшавии кӯдакони ҳуқуқвайронкунанда дар муассисаҳои таълимии махсус пешниҳод карда шудааст. Муаллиф дар мақола мушкилоти мутобиқгардидани кӯдакони ҳуқуқвайронкунандаро ба муҳити иҷтимоӣ таҳлилу натиҷагирӣ намуда, ибраз меорад, ки асоси ба муҳити иҷтимоӣ мутобиқ нагардидани кӯдакону наврасонро ноустувории эҳсосот, самтнокии заифи ҳавасмандгардонӣ дар рафтор, аксуламалҳои хоси рафтор ташкил медиҳад.

***Вожаҳои асосӣ:** мутобиқшавии кӯдакон, кӯдакони ҳуқуқвайронкунанда, муассисаҳои таълимии махсус, омилҳои иҷтимоӣ, психологҳо, мураббихо.*

**ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА АДАПТАЦИИ ДЕТЕЙ-
ПРАВОНАРУШИТЕЛЕЙ В СПЕЦИАЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ
УЧРЕЖДЕНИЯХ**

ЭМОМОВА Малоҳат Назруллоевна – соискатель Института развития образования Академии образования Таджикистана, ул. С. Айнӣ, 126, тел.: +(992)918404530

В статье рассмотрен вопрос адаптации детей-правонарушителей в специальных образовательных учреждениях с научно-теоретической точки зрения.

В результате изучения научных источников и личных наблюдений автора охарактеризованы психолого-педагогические особенности адаптации детей-правонарушителей в специальных образовательных учреждениях, и так же предлагаются эффективные средства адаптации детей данной категории.

В статье автор, анализируя трудности проблемы адаптации детей-правонарушителей к социальной среде, приводит к выводу, что причины дезадаптации детей-правонарушителей в специальных образовательных учреждениях являются неустойчивая эмоция, слабая направленность заинтересованности в поведении, противодейственное поведение, которые наблюдаются у детей с низким самоконтролем поведения.

Ключевые слова: адаптация детей, дети правонарушители, специальные образовательные учреждения, социальные факторы, психолог, воспитатели.

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL CHARACTERISTIC ADAPTATION OF OFFENDING CHILDREN IN SPECIAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

EMOMOVA Malohat Nazrulloevna – postgraduate of Institute of Development of Education named after A. Jomi Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, Ayni Str. 126, **Phone:** +(992)918404530

The article substantiates the issue of adaptation of child offenders in special educational institutions from a scientific and theoretical point of view.

As a result of the study of scientific sources and personal observations of the author, the psychological and pedagogical features of the adaptation of children-offenders in special educational institutions are characterized, and effective means of adaptation of children of this category are also proposed.

In the article, the author, analyzing the difficulties of the problem of adaptation of children-offenders to the social environment, expresses his opinion that the reasons for the maladjustment of children-offenders in special educational institutions are unstable emotions, a weak orientation of interest in behavior, counteracting behavior, which are observed in children with low self-control of behavior.

Key words: adaptation of children, delinquent children, special educational institutions, social factors, psychologist, educators.

Вазъи воқеии иҷтимоӣ имрӯз босуръат таъсири манфии худро дар байни ҷавонон мегузорад. Бинобар ин, паҳн гардидани ҷиноятсодиркунӣ, майзадагӣ, фоҳишагарӣ ва оворагардӣ дар байни наврасон зиёдтар паҳн мегардид.

Бояд зикр намуд, ки барҳам хурдани низоми мавҷудбуда оид ба пешгирии ҳуқуқвайронкунӣ дар байни наврасон дар миёни солҳои 90-уми асри гузашта вазъро оид ба назорат намудан оид ба ҳуқуқвайронкунӣ дар байни ноболиғон нисбатан мушкил гардонд, чунки чораҳои пешгирӣ, ки бисёре аз институтҳои он ба амал мебароварданд, моҳияти худро гум карданд. Вақтҳои охир Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади дастгирии иҷтимоӣ-ҳуқуқӣ, психологӣ-тиббӣ барои кӯдакон ва оилаҳои ба гурӯҳи хатарзо дохилбуда дар ҳамкорӣ бо мақомотҳои қонунбарор як қатор ташкилот ва ниҳодҳои ғайрианъанавӣ созон дод, ки як андоза қори пештараи низоми пешгирии сохтори пештараро ифода мекард. Бо вучуди ин, набудани пояи меъёрӣ, ки вазифаи он батанзимдарории ҳамкориҳои мусбати мактаб, оила ва мақомотҳои қорҳои дохила баҳисоб мерафт, баъзан яқдигарнофаҳмӣ дида мешуд. Аз ин ҷост, ки дар фаъолияти ниҳодҳои мазкур самаранокии пасти низоми субъектҳои пешгирикунанда, аз ҷумла, оила, мактаб ва мақомотҳои қорҳои дохила ҳамчун низоми асосӣ самаранокии кам ба назар мерасид.

Гуфтаҳои болозикрро ба асос гирифта, бояд зикр намуд, ки имрӯз масъалаи муҳими ҷустуҷӯи воситаҳои самарабахши масъалаи ҳамкориҳои мақомотҳои қорҳои дохила, оила, мактабро оид ба пешгирии ҳуқуқвайронкунии ноболиғон дарёфт кардан зарур аст.

Масъалаи мубрам ин аст, ки чаро ноболигон ба ҳуқуқвайронкунӣ даст мезананд. Сухан дар бораи он меравад, ки кӯдакону наврасон дар муҳити ихотакарда ҳама чизро ба таври интиҳобӣ азхуд мекунад. Сабабҳои ин интиҳоб майлҳои табиӣ, эҳсосоти ва муносибатҳои дар кӯдакӣ пайдошуда, майли психологӣ ба чизе, эҳтиётот ва ғайра мебошанд. Дар идрокоти кӯдакон ва наврасон оила, рафтори падару модар, ҳамсолон, дӯстон ва шиносҳо нақши махсусро мебозад. Аммо самаранок набудани таъсири омилҳои иҷтимоӣ ба шахсият аз он шаҳодат намедиҳад, ки онҳоро танзим ва назорат кардан номумкин аст.

Аз ҳама муҳим мутобиқ нагардидани кӯдакону наврасон ба муҳити иҷтимоӣ маҳсуб доништа мешавад ва ин хоҳу ноҳоҳ ба косташавии ахлоқ оварда мерасонад. Тавсифи мушкилоти мутобиқ нагардидани кӯдаконро ба муҳити иҷтимоӣ таҳлилу натиҷагирӣ намуда, муҳаққиқон нокифоягии механизмҳои дохилии назорати рафтор, ташаққул наёфтани низоми арзишҳо, даркнашавандагии ангезаҳо ва меъёрҳои рафторро қайд мекунад. Олимон дар мутобиқ нашудани кӯдакон ба муҳит иҷтимоӣ якравӣ, ғазабнокӣ, бераҳмӣ, кинагирӣ, осебпазирӣ, муноқишақорӣ, тағъирёбии таъб, ҳассосияти баланд, хурӯчи ҳаяҷон, изтироб, парешонӣ, беазмӣ, тарс, ҳисси камарзишии худ, муқобилият ба оламро исбот намудаанд.

Мушоҳидаҳои мо низ нишон медиҳанд, ки асоси аз ҷиҳати иҷтимоӣ мутобиқ нагардидани кӯдакону наврасонро ноустувории эҳсосот, самтнокии заифи ҳавасмандкунӣ, аксуламалҳои хоси рафтор, ки дар сатҳи пасти худназораткунии рафтор, мавҷудияти аксуламалҳои дуршавӣ аз муноқиша зоҳир мешаванд, ташкил медиҳад. Хусусиятҳои эҳсосотӣ-иродавии шахсият бо набудани худдорӣ, заифии назорати эҳсосотӣ ва иродавӣ, камолоти нокифояи эҳсосотӣ ва шиддати баланди асабию рӯҳӣ муайян карда мешаванд.

Амалан дар ҳамаи кӯдаконе, ки ба таълимгоҳҳои махсус ворид мешаванд, саломатишон бад буда, малақаҳои худхизматрасонӣ рушд наёфта, бисёр наврасон дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ таҳсил накарда, дар онҳо аломатҳои ғайримутобиқшавии иҷтимоӣ баръало зоҳир мешавад. Кормандон муассисаҳои махсуси таълимӣ кӯшиш мекунад, ки дар кӯдакони ҳуқуқвайронкунанда бароҳати ро ба вучуд оранд, то кӯдакон эҳсос кунанд, ки онҳоро дӯст медоранд, ба онҳо бовар мекунад, онҳоро кадр мекунад. Дар синфхонаҳо ва утокҳои хоб «бюрократизм» роҳ дода намешавад, гушаҳои бароҳат ташкил карда мешаванд, ки дар онҳо кӯдакон метавонанд бо қорҳои дӯстдоштаи худ машғул шаванд ва ё танҳо бимонанд.

Дар муассисаи таълимии махсус дар раванди ташхис барои ҳар як кӯдак қорти ташхисӣ пур карда мешавад, ки дар он ҳамаи мутахассисони пешбар, аз ҷумла, духтурон-психологҳо, психолог, дефектолог, педагогҳои иҷтимоӣ маълумоти заруриро дар бораи кӯдак зикр мекунад. Табиби кӯдакон бо истифода аз қорти тиббӣ маълумотро дар бораи модар, ҳомиладорӣ, таваллуд, давраи баъди таваллуд, рушди психомотории кӯдакро ворид мекунад. Ин маълумот кумак мекунад то муайян карда шавад, ки дар қучо, дар қадом марҳила ақибмонӣ дар рушди кӯдак, бо қадом сабаб оғоз ёфтааст.

Психологҳо бо ин маълумотҳо шинос шуда, ба муоинаи сатҳи рушди вазифаҳои психикӣ, ташхиси хусусиятҳои шахсияти кӯдак, муайян намудани гунашиносии шахсият шуруъ мекунад. Ба ғайр аз муоинаи психологӣ муоинаи логопедӣ ва дефектологӣ гузаронида шуда, ҳалалдоршавии нутқ ва ҳолати зеҳнии кӯдакон ошқор карда мешавад.

Дар қори муоинавӣ ва ислоҳсозӣ духтур-психолог низ иштирок мекунад. Дар асоси ташхиси ҳамаҷониба барномаҳои инфиродии қорҳои ислоҳӣ тартиб дода мешаванд, ки ба ислоҳи равандҳои маърифатӣ (тафаккур, хотира, диққат), ба қисман ё пурра бартараф қардани нуқсонҳои нутқӣ нигаронида шудаанд.

Тренингҳо ба рушди малақаҳои иртиботӣ, бартараф қардани ҳашмигинӣ, баланд бардоштани худбаҳодихӣ машғул мешаванд, ки ин натиҷаҳои муайяни мусбатро медиҳад. Психологҳо ба мурбихо кумак мекунад то муносибатқоро бо кӯдаконе, ки ба худ бовар надоранд, изтиробии зиёд доранд ва бо онҳое, ки ҳардамҳаёл, намоишқоранд, дуруст ба роҳ монанд. Агар кӯдакон дар рушд ақиб монда бошанду, ин малақаи навиштан, ҳисоб қардан ва хонданро боз дорад, омӯзқорон якқоя бо педагогҳои иҷтимоӣ ва психологҳо барномаи махсуси пурзӯркунии қорои хусусияти рушддиҳандаро таҳия мекунад. Педагогҳо дар

баробари тамоми самтҳои номбурдаи фаъолият малакаҳои беҳдоштӣ, фарҳанги рафтор ва муоширатро тарбия карда, идҳо, озмунҳо, мусобикаҳоро ташкил карда мегузаронанд.

Усулҳои танзими рафтори кӯдаконро мутахассисон якҷоя таҳия мекунанд. Фишори бераҳмона, ки боиси паст задани шахсияти кӯдак мегардад, ба ислохкунии рафтору ахлоқи ӯ кумак расонида наметавонад.

Таҳлили таҷрибаи кори мактаби махсуси ҷумҳуриявӣ дар шаҳри Душанбе имконият медиҳад даврияти муайяни мутобиқшавии психологию педагогӣ, мазмун ва хусусиятҳои хоси кӯдакони ҳуқуқвайронкунанда муқаррар карда шаванд. Даврияти мутобиқшавӣ омӯзиши шахсияти ҳар як тарбиятгиранда, таҳлили дараҷаи мутобиқшавии иҷтимоӣ, сифатҳои мусбат ва манфиро дар бар гирифта, самтҳои пешбаранда, вазифаҳо, мазмун, шаклу методҳои кор оид ба мутобиқгардонии иҷтимоӣ бо назардошти хусусиятҳои хоси онҳо ва муҳити мушаххаси педагогӣ ба нақша гирифта мешавад.

Омӯзиши минбаъдаи кӯдакону наврасони ҳуқуқвайронкунанда имкон медиҳад кори тарбиявӣ бо ҳар яки онҳо ва бо гурӯҳ дар маҷмӯъ ба нақша гирифта шавад. Аллакай дар марҳилаи мутобиқшавӣ ҷалбшавии тарбиятгирандагон ба намудҳои гуногуни фаъолият, муносибатҳо ва муошират бо назардошти манфиатҳо ва майлҳои онҳо оғоз меёбад. Таваҷҷуҳи калон дар ин вақт ба кор оид ба мутобиқгардонии тарбиягирандагон ба ҳаёт дар шароити мактаби махсус, ташаккул додани муносибати мусбат ба талаботи интизому реча, ҳамаи намудҳои фаъолият зоҳир карда мешавад. Муҳим барқарор намудани муносибатҳои боэтимодонаю робитавии тарбиягирандагон бо ҳамдигар ва омӯзгорон мебошад.

Яке аз муҳимтарин принципҳои кори мутобиқгардонии кӯдакони ҳуқуқвайронкунанда принципи муносибати инфиродӣ мебошад. Дар сурати мавҷуд будани тамоюлҳои умумӣ тақдири ҳар як кӯдак, низоми робитаҳои иҷтимоӣ сатҳи рушд ва вазъи саломатӣ ӯ ба ҳисоб гирифта мешавад. Мутахассисони ҳар як равия маълумотро дар бораи кӯдакон бо истифода аз методҳои мушаххаси дар соҳаи муайян қабулшуда ба даст меоранд. Ҳамкории мутахассисони гуногун муваффақтар мешавад, агар талаботи умумии зерин риоя карда шавад:

1. Муттасили дар ҷамъоварии иттилооте, ки тарбиягирандаро тавсиф мекунанд.
2. Омӯзиш бояд мушаххас, бо мақсади аниқ муайян кардашуда бошад.
3. Омӯзиши кӯдакон асосан бояд дар раванди фаъолият амалӣ карда шавад.
4. Натиҷаҳои омӯзиши кӯдакон сари вақт ба қайд гирифта шаванд.

Иттилооти ҷамъоваришуда аз ҷониби мутахассисон дар харитаи мутобиқгардонии иҷтимоии тарбиягирандагони таълимгоҳ ҷамъбаст ва сабт карда мешавад.

Хусусияти махсуси мутобиқ гардидани иҷтимоии кӯдакон дар муассисаҳои таълимии махсусро ба маънои васеъ ва маҳдуд фаҳмидан мумкин аст. Ба маънои васеъ мутобиқ нагардидани иҷтимоӣ – ин ҳолати робитаҳо бо муҳити нав, инчунин носозгории тӯлонӣ ба муҳити муайяни иҷтимоӣ мебошад, ки дар натиҷаи он як қатор ихтилофҳо ба вучуд меоянд. Ба маънои маҳдуд мутобиқшавии иҷтимоӣ маънои онро дорад, ки рафтори кӯдак дар ҷанбаи иҷтимоӣ аз меъёрҳои рафтори дар ҷомеа қабулшуда қисман дур мешавад, яъне рафтор ба принципҳо ва талаботҳои асосии дар ҷамъият ва гурӯҳ муқарраршуда мувофиқат намекунад. Албатта, дар ин ҷо хусусиятҳои объективӣ ва субъективии мутобиқ нагардидани кӯдаконро низ бояд таъкид намуд. Аз ҷиҳати объективӣ мутобиқ нагардидан дар вайрон кардани меъёрҳои ахлоқ ва ҳуқуқ, дар шаклҳои ғайрииҷтимоии рафтор, дар маҳдуд кардани қобилияти баромадан аз уҳдаи вазифаҳои иҷтимоӣ ё дар тағйирёбии чараёнҳои рафтор зоҳир мегардад. Аломатҳои субъективии мушкилоти мутобиқгардӣ шаклдигаркунии низоми танзими дохилӣ, самтҳои арзишӣ, муносибатҳои иҷтимоӣ маҳсуб доништа мешавнд.

Шаклҳои эҳсосоти марбут ба иҷтимоишавии нокифоя, муносибатҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ номақбули шахсият, бо тағйири якбораи ҳадафҳои мавҷудият (фирор аз оила), канда шудани муносибатҳои муҳими байнишахсӣ ифода меёбад.

Самтҳои асосии фаъолияти мутобиқшавӣ дар шакли тағйирёбанда ба амал меоянд. Аз ҷама осебпазир ба ҳалалдоршавӣ фаъолияти арзиш – меҳвар ва иртиботӣ мебошанд.

Дар таҳқиқотҳои солҳои охир анҷомдодаи олимони таснифоти гуногуни намудҳои мутобиқшавӣ пешниҳод карда шудааст: намудҳо аз рӯи «ниҳодҳои», ки дар он мушкилоти

мутобиқшавӣ ба амал омадааст, баррасӣ мешаванд: муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ, оила, гурӯҳ; аз рӯи хусусиятҳои синну сол: синни томақтабӣ, хонандагони хурдсол, наврасӣ, навҷавонӣ [1, с. 34]; аз рӯи дараҷаи беназоратӣ ба: а) душвортарбия; б) аз ҷиҳати педагогӣ беназорат; в) наврасон – қонунвайронқунандагон; г) ҷиноятқорони ноболиғон [7, с. 81].

Ҳангоми ба намудҳо тақсим кардани мутобиқшавӣ С.А. Беличева зухуроти берунӣ ё омехтаи нуқсонро дар ҳамкориҳои шахсият бо ҷомеа, муҳити атроф, бо худ ба назар мегирад. Шаклҳои тағйирпазирии наврасон дар рафтор ва эҳсосоти марбут ба иҷтимоишавии нокифоя, муносибатҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ номақбули шахсият, бо тағйири якбораи ҳадафҳои мавҷудият (фирор аз оила), қанда шудани муносибатҳои муҳими байнишахсӣ ифода меёбад [4, с. 44].

Бо назардошти навъҳои мафҳуми мутобиқшавии иҷтимоии кӯдакони ҳуқуқвайронқунанда мо хусусиятҳои ин ҷараёнро аниқ кардем: он дорои хусусияти шиддати маънавӣ буда, аз рӯи дараҷаи паҳншавӣ дар соҳаҳои гуногуни ҳаёт ва фаъолият васеъ мебошад; вобаста ба дараҷаи фарогирии шахсият – амиқ кардашуда ё амиқ; аз рӯи дараҷаи ифодаёбӣ – қушода ё ба таври равшан ифодаёфта мебошад; аз рӯи хусусияти бавучудой – дуҷумдараҷа; аз рӯи давомнокии ҷараёнгири – вобаста ба вазъият, муваққатӣ ва устуворбуда. Дар ин бора маълумот дар ҷадвал оварда мешавад.

Ҷадвали 1. Мутобиқшавии иҷтимоии кӯдакони ҳуқуқвайронқунанда

Хусусият	Патологӣ
Дараҷаи паҳншавӣ (васеъ)	Соҳаҳои гуногуни зиндагӣ ва фаъолият
Дараҷаи фарогирии шахсият	Амиқ кардашуда ё амиқ
Дараҷаи ифодаёфта	Қушода ё ба таври равшан ифодаёфта
Аз рӯи хусусияти бавучудой	Дуҷумдараҷа
Аз рӯи тӯлонӣ будани ҷараёнгири	Вазъиятии муваққатии устувор

Хислатҳои асосии психофизиологии кӯдаконе, ки дар шароити зиндагии бехона ташаккул меёбанд, мазмуни худро аз шомилшавии барвақт ба муборизаи шадиди кӯчагӣ, дар сурати мавҷуд набудани кумаки тарбиявӣ аз ҷониби калонсолон ва муҳити муқаррарӣ пайдо мекунанд. Дар кӯдакони ҳуқуқвайронқунанда ва бепарастор, бар хилофи дигар кӯдакони синну соли мувофиқ, малакаи худҳифзқунӣ инкишоф ёфтааст. Дар онҳо ҳаяҷоннокшавии эҳсосотӣ ифода ёфтааст, ки аксар вақт одатқоро ба барнғезандаҳои сунъӣ: маводи муҳаддир, машруботи спиртӣ, қиморбозӣ инкишоф медиҳад. Дар байни кӯдакони ҳуқуқвайронқунанда аксарият нашъамандон буда, он ба рушди қобилиятҳои зехнии кӯдакон таъсири бебозгашт мерасонад. Аммо агар дар бораи саломатӣ сухан равад, пас он қариб ба ҳама маризии гурдаҳо, асаб, дил, бугумҳо, меъдаҳо таъсир иерасонад.

Кӯдакони ҳуқуқвайронқунанда дурӯғгӯӣ мекунанд, ки ин дар аввал аз азият кашидан пайдо шуда, баъдан он ба талабот табдил меёбад. Афсонаҳои онҳо барои дигарон лозиманд. Онҳо метавонанд ғамгин гарданд ва боиси раҳмдилӣ дар қалб шаванд. Онҳо метавонанд лангида роҳ раванд, лакнати забон дошта бошанд, ба таври дилхарош гиря кунанд.

Айни замон кӯдакон тамоман тағйир ёфтаанд. Онҳо ҳашмгинтар, маккортар, золимтар, майхоратар, нашъамандтар ва аз ҷиҳати ҷинсӣ ноосудатар шудаанд. Бисёр кӯдакони ҳуқуқвайронқунанда гирифтори иллатҳои психикӣ, ақибмонии инкишофи зехнӣ мебошанд. Ягон ҳел қонуниятҳои умумӣ дар симои зоҳирии кӯдакони ҳуқуқвайронқунанда вучуд дида намешавад. Синну соли кӯдакони ҳуқуқвайронқунанда аз собиқаи ҳаёти кучманчигӣ, ва аз «қасб» вобаста мебошад. Кӯдакони бепарастори ҳуқуқвайронқунанда бо қасбу ҳунари худ либос мепушанд. Масалан, духтарон либосҳои ҷилонок, бо ороиши зиёд дар чехраи на ҳамеша покиза, вале аз дур ё дар ҳолати мастӣ таассуроти фароғирро ба вучуд меоранд. Кӯдакони ба талбандагӣ машғулбуда бештар дилсӯзонатар пӯшидан ва шустушӯ накарданро афзал медонанд.

Нутқи кӯдаки бепарастор ва ҳуқуқвайронкунанда бо ғановати тахайюлот фарқ намекунад. Онҳо, чун қоида, кам, вале пурмаъно гап мезананд. Аз касалиҳои шамолхурӣ ва асаб овозҳо дурушт ва хиррӣ мебошанд. Бисёр дашном медиҳанд. Онҳо аз намоишкорӣ озод буда, аз касе наметарсанд, оромона, вале бидуни хурсандӣ бо рӯзноманигорон муошират мекунанд, хусусан агар онҳоро хӯрок диҳанд. Кӯдакони ҳуқуқвайронкунанда нашъаро дӯст медоранд. Шугли асосӣ дар зиндагии онҳо «кор» аст. Агар пештар, баъд аз инқилоб, бепарасторон асосан дуздӣ мекарданд, ҳоло доираи фаъолияти онҳо хеле васеъ шудааст, гарчанде ҳамаи онҳо бо дуздӣ машғул мебошанд.

Дар асоси таҳлили сарчашмаҳои илмӣ ва оммавӣ таснифи зерини кӯдакони ҳуқуқвайронкунанда муайян карда шуд:

1. Наврасоне, ки даромади асосиашон шишачамъкунӣ ба ҳисоб меравад.
2. Наврасоне, ки бо дуздии майда-чуйда ва савдо машғул мебошанд: чайбҳои одамони маст ва хуфтаре тоза карда, баъзан онҳоро қинояткорони калонсол ба сифати роҳбалад истифода мебаранд.
3. Наврасоне, ки бештар кампиракҳои савдогарро ғорат мекунанд.
4. Наврасони ғоратгар, ки асосан ҳамсолон ё майзадагонро ғорат мекунанд.
5. Кӯдакони ба гадоӣ машғулбуда (кӯдакони аз 6 то 10-сола). Қои кори онҳо маркази шаҳр, терминалҳои мусофиркаш, бозорҳо мебошанд. Касе ба роҳгузарон часпида, касе лавҳачаи дахлдорро ба даст мегирад. Аммо чунин машғулиятҳо низ ҳастанд: мисли шикор ба нафарони бе қои зисти муайян, ки барои кӯдакони бепарастор барои муқоиса кардан бо худ ва ҳамзамон эҳсоси бартарӣ ва ифтихор, ки худашон ҳама чизро аз даст наодоанд, хеле лозим мебошанд. Онҳо нафарони бе қои зисти муайяно латуқуб мекунанд, об мепоянд, баъзан то ба марг латуқуб мекунанд. Дар миёни кӯдакони бепарастор писарон нисбат ба духтарон бештаранд, ҳарчанд дар солҳои охир зиёдшавии шумораи онҳо дар муҳити бепарасторӣ ба мушоҳида мерасад.

Таркиби синнусолӣ нишон медиҳад, ки падидаи мазкур дар ҳамаи гурӯҳҳои синнусолӣ ба қайд гирифта мешавад. Тақсимот аз рӯи синну сол аз дигар соҳаҳо ба таври кулӣ фарқ нашофта, аксариятро кӯдакони аз 7-сола то 15-сола ташкил медиҳанд.

Кӯдакони ҳуқуқвайронкунанда ба мактабҳои махсус ҷалб карда шуда, дарҳол ба муҳити нави иҷтимоӣ мутобиқ намегарданд, барои эҳёи иҷтимоии онҳо кӯшишҳои зиёд талаб карда мешавад. Дар кӯдакон ва навраҳои бепарастор ва ҳуқуқвайронкунанда вобаста ба давраҳои синнусолӣ хусусиятҳои зерин мушоҳида карда мешаванд, ки дар асоси мушоҳидаи кӯдакони таълимгоҳҳои махсус, омӯзиши корҳои шахсии тарбиягирандагон муайян карда шуданд:

1. Кӯдакони синни хурди мактабӣ (7–10 сола) ба мактабҳои махсус аз оилаҳои номусоид, аз таҳонаҳо, болохонаҳо, терминалҳои мусофиркаш оварда мешаванд. Дар байни онҳо ятимон (онҳое, ки аз хонаҳои кӯдакон ва интернатҳо гурехтаанд) камшуморанд. Асосан ин кӯдаконе ҳастанд, ки аз волидони нашъаманд, майзада, қинояткор фирор кардаанд. Кӯдакони синну соли мазкур, чун қоида, дар кӯча дер наемонанд, онҳо назар ба навраҳои зудтар дар мадди назари милитсия ё аҳоли қарор мегиранд, вале ба рушди онҳо аллақай ҳам аз қониби оила, ҳам аз қониби кӯча зарар расонида шудааст. Онҳо аз ҳамсолони мусоиди худ бо номутаносибии соҳаи зехнӣ, рушд наёфтани шаклҳои ихтиёроии рафтор, муноқишаноқӣ, таҷовузқорӣи баланд фарқ мекунанд.

2. Кӯдакони 10 – 11 сола. Аксар вақт онҳо пас аз фирор аз хонаи кӯдакон ё мактаб-интернат дар ятимхонаҳо қарор мегиранд. Онҳо хашмгин, дар муошират бо ҳамсолон ва калонсолон муноқишавӣ буда, қобилияти вазъияти бавучудомадаро ба таври созанда ҳал карданро надоранд.

3. Наврасони 12–15 сола. Вобаста аз муҳлати иқомат дар муҳити кӯчагӣ се сатҳ фарқгузори карда мешавад:

– навраоне, ки камтар аз як моҳ дар кӯча қарор доштаанд. Онҳо ҳанӯз ба мутобиқ шудан ба ин дунё фурсат наёфта, умеди баргаштан ба оилаи худро аз даст наодоанд. Ба ин қои кӯдаконе дохил мешаванд, ки аз гуруснагӣ ва муносибати золимона аз хона фирор кардаанд, аз хонаи кӯдакон бо сабаби ноободӣ ё беадолатии мураббии гурехтаанд, баъзеҳоро дар истгоҳҳои нақлиёт «фаромӯш» кардаанд, ё аз хона ронда шудаанд.

– навраоне, ки зиёда аз як моҳ ва баъзан то як сол дар кӯча иқомат доштанд. Онҳо аллақай пас аз фирор аз хона ё муассисаи кӯдакон мавриди зӯрварӣ ва муносибати

золимона қарор гирифтаанд. Наврасон аллакай таҷрибаи истеъмоли машруботи спиртӣ, моддаҳои захролуд ва алоқаи чинсӣ андӯхтаанд.

– наврасоне, ки хонаро зиёда аз як сол тарк кардаанд. Онҳо таҷрибаи ҷиноятӣ ба даст оварда, онҳоро ба қорҳои ҷиноятӣ ҷалб мекунанд. Дар сатҳи мазкур хавфи шаклдигаркунии иҷтимоию психологии ӯ зиёд шуда, имконоти қарор гирифтани дар муассисаи тавонбахшии иҷтимоӣ кам мешавад.

Бояд зикр намуд, ки дар кӯдакони ҳуқуқвайронкунанда дурнамои муваққатӣ вучуд надошта, кирдорҳо ва ҳолатҳо асосан бо воқеаҳои лаҳзаӣ муайян мешаванд. Дар наврасон тасаввури таҳрифшуда ё маҳдуд дар бораи олам, бағочӣ ками донишҳо ба мушоҳида расида, шавқу завқи зеҳнӣ камбағал буда, маҳорату малақаҳои таълимӣ инкишоф наёфтаанд. Таҷрибаи эҳсосоти кӯдакони ҳуқуқвайронкунанда пурарзиш нест. Ба онҳо нокифоя рушд ёфтани соҳаи эҳсосотӣ, ҳамдардӣ хос мебошад. Дар рафтор аксар вақт дағалӣ, безътиной, пасту баландшавии ногаҳонии рӯҳия, ки баъзан ба таҷовуз табдил меёбад, зоҳир мегардад. Ҳамзамон, дар онҳо маҳорати ҳамдардию ҳамдилӣ ташаққул наёфтааст.

Дар аксарияти наврасони ҳуқуқвайронкунанда номутаносибии худбаҳодиҳӣ мушоҳида мешавад. Бархе аз онҳо имкониятҳои воқеии худро аз ҳад зиёд баҳо медиҳанд, аз ин рӯ ба эродҳо ба таври номуносиб воқуниш нишон дода, худро ҳамеша қурбонии бегуноҳ шуморида ва чунин меҳисобанд, ки нисбат ба онҳо беадолатӣ зоҳир менамоянд. Аммо дар аксарияти наврасоне, ки ба мактабҳои махсус оварда шудаанд, худбаҳодиҳӣ дар сатҳи паст қарор дорад. Онҳо ба худ боварӣ надошта, афсурда, осебпазиранд.

АДАБИЁТ

1. Абдурашитов, Н. Барқароркунии муносибати фарзанд-волидайн ҳамчун механизми ташаққули омодагӣ ба воридшавии самараноки иҷтимоии наврасон-ҳуқуқвайронкунандагон [Текст] / Автореф дис. ... канд. пед. наук. – Душанбе, 2021. – 31 с.

2. Алмазов, Б.Н. Психическая средовая дезадаптация несовершеннолетних [Текст] / Б.Н. Алмазов. – Свердловск, 1986. – 150 с.

3. Башкатов, И.П. Психолого-педагогические особенности возникновения, развития и функционирования групп несовершеннолетних правонарушителей: дис. ... докт. пед. наук. И.П. Башкатов. – М., 1991. – 517 с.

4. Беличева, С.А. Основы превентивной психологии / [Текст] С.А. Беличева. – М.: Консорциум, 1993. – 197 с.

5. Карушин, В.И. Предупредить безнадзорность и правонарушения несовершеннолетних // Материал из опыта предупреждения безнадзорности и правонарушений несовершеннолетних. – М., 1996. – С.7 – 9.

6. Миловидова, Т.Б., Анисимов В.К. Медико-психолого-педагогическая профилактика и коррекция отклоняющегося поведения детей и подростков / [Текст] Т.Б. Миловидова, В.К. Анисимов. – Владимир, 1996. – 50 с.

7. Плоткин, М.М. Педагогические условия социальной реабилитации подростков // Педагогика. – 1994. – № 3. – С. 36 – 39.

8. Сатторов, Б.А. Педагогическое взаимодействие органов внутренних дел, семьи и школы по профилактике правонарушений среди несовершеннолетних / [Текст] Б.А. Сатторов. – Душанбе. – 2018 с.

9. Социальная дезадаптация: нарушение поведения у детей и подростков / Под ред. Н.В. Востриковой и др. – М.: ЦСП, 1996. – 108 с.

10. Фельдштейн, Д.И. Проблемы возрастной и педагогической психологии / [Текст]. Фельдштейн, Д.И. – М., 1995.

РОҲҲОИ ИНКИШОФИ ШАВКИ ХОНИШИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ ДАР РАВАНДИ ДАРС ВА ТАДБИРҲОИ БЕРУНАЗСИНФӢ

УЛФАТОВ М. – докторанти Пажӯишигоҳи руидаи маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Айни, 126, **E-mail:** munisjon-ulfatov-1994@mail.ru, **тел.:** +(992) 50 111 24 24

Дар мақола усулҳо ва роҳҳои инкишофи шавқи хониши хонандагони синфҳои ибтидоӣ тавасути корҳои синфӣ ва беруназсинфӣ дар чараёни таълим нишон дода шудааст. Бояд қайд кард, ки корҳои фаъолияти беруназсинфӣ идомаи дарс махсуб ёфта, дониш ва маҳорати хонандагонро гани мегардонад. Ин гуна фаъолият баъд аз дарс ба инкишофи шавқи хонандагӣ ва амиқтаршавии донишу маҳорати андӯхта, кушодашавии хусусиятҳои фардии ҳар як хонанда, рушди мустақилиятнокӣ ва фаъолнокии эҷодӣ мусоидат менамояд.

Возжаҳои асосӣ: корҳои беруназсинфӣ, роҳҳои инкишоф, шрвқи хониши хонандагон.

СПОСОБЫ РАЗВИТИЯ ЧИТАТЕЛЬСКИХ ИНТЕРЕСОВ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ В ПРОЦЕССЕ УРОКОВ И ВНЕУРОЧНЫХ МЕРОПРИЯТИЙ

УЛФАТОВ М. – доктор (PhD) Института развития образования им. А. Джамии Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. Айни, 126, **E-mail:** munisjon-ulfatov-1994@mail.ru, **тел.:** +(992) 50 111 24 24

В статье описаны способы развития читательских интересов младших школьников в ходе урочно и внеурочной деятельности в процессе обучения. Следует отметить, что внеурочная деятельность является продолжением урока которая обогащают знания и навыки учащихся.

Такие внеклассные мероприятия способствуют развитию у учащихся интереса к чтению и углублению полученных знаний и навыков, раскрытию индивидуальных особенностей каждого ученика, развитию самостоятельности и творческой активности.

Ключевые слова: внеурочная деятельность, способы развития, читающие школьники.

WAYS OF DEVELOPING THE READING INTERESTS OF YOUNGER STUDENTS DURING THE CLASSROOM AND EXTRACURRICULAR ACTIVITIES

ULFATOV M. – Doctorant PhD of Institute of Development of Education named after A. Jomi Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, Ayni Str. 126, **E-mail:** munisjon-ulfatov-1994@mail.ru, **Phone** +(992) 50 111 24 24

The article shows ways to develop the reader's interests of younger students in the course of classroom and extracurricular activities in the learning process. It should be noted that extracurricular activities are a continuation of the lesson that enrich the knowledge and skills of students.

Such extra-curricular activities contribute to the development of students' interest in reading and deepening the acquired knowledge and skills, revealing the individual characteristics of each student, developing independence and creative activity.

Key words: extracurricular activities, ways of development, reading schoolchildren.

Ба ҳамгон маълум аст, ки фанҳои таълимии забон ва адабиёт ба хониши хонандагон таъсири мусбӣ мерасонад ва ҳатто қобилияти иҷро ва дарк кардани вазифаҳои мураккаб, салоҳиятнокӣ ҷаҳонбинӣ, эҳсосоти эстетикӣ, ватандӯстӣ, қобилияти зеҳнӣ, фонди луғавӣ

ва маҳорати суҳанвариро дар хонандагон ташаккул медиҳад. Сарфи назар аз он, ки аҳамияти ин фанҳо дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ нисбатан кам мавриди баҳс қарор гирифтааст, бояд иқрор шуд, ки шавқу ҳаваси хониши хонандагон нисбати ин фанҳо кам гаштааст. Дар ин бобат сабабҳои зиёде мавҷуд буда метавонад аз масалан: шабакаҳои иҷтимоӣ, телефонҳои мобилӣ, телевизорҳо, компютерҳо ва амсоли онҳо. Аммо оид ба паст гаштани шавқи хонандагон нисбати фанҳои забон ва хусусан адабиёт дигар омилҳо низ мавҷуданд, аз ҷумла: таваҷҷӯҳи нокифояи омӯзгорон ва волидон нисбати майлу хоҳиши хониши хонандагон, раванди омӯзиши асарҳои бадеӣ ба вазифаи маърифатии дидактики онҳо, ба назар нагирифтани хусусиятҳои синну сол ва таҷрибаи ҳаётии хонандагони синфҳои ибтидоӣ ва ғайра. Бояд зикр кард, ки барои бедор кардани шавқу рағбати хониши хонандагон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бояд синфҳои ибтидоӣ оғоз намуд.

Мафҳуми фаъолияти хониш нисбатан нав буда дар қорҳои мутахассисони самти педагогика, психология, омӯзгорони муассисаҳо мавриди баррасии қарор гирифта шудааст. Қайд кардан ба маврид аст, ки мафҳуми фаъолияти хониш аз мафҳуми хониш фарқият дорад. А.А. Гречихин дар китоби худ «Сотсиология ва психологияи хониш» менависад, ки оид ба масъалаи мафҳуми хониш дар якҷанд асарҳои гуногун шарҳ дода шудааст. Аммо то ҳол оид ба ин масъала як назарияи пурра ва мукамал пешниҳод нашудааст. [5, с. 256].

Дар бобати фаъолияти хониш А.А. Гречихин модели худро пешниҳод менамояд, ки аз се қисм иборат аст.

Қисми аввал – ин ташаккули доираи хониш, мақсад ва эҳтиётот, ҷустуҷӯи маълумотҳо, интиҳоб ва ба низом дарорӣ.

Қисми дуюм – хониш дар раванди эҷодкорӣ: хониш, мушоҳида кардан; хониши динамикӣ; амиқии хониш, устovarномаии натиҷаҳои бадастovarдашуда.

Қисми сеюм – иборат аст аз метод ва шаклҳои аз нав барқароркунии натиҷаҳои хониш. Қайд намудани ҷойҳои лозима дар саҳифаҳои китоб, тартиб додани феҳрасти китобу маҷалаҳо барои хониш.

А.А. Гречихин қайд пешниҳод менамояд, ки аз се қисми модели пешниҳод шуда танҳо қисм дуюми ин модел маҳз фаъолияти хонишро иникос мекунад. Вазифаи қисми аввал ташкили раванди таъмини мақсадноки талаботи бадастovarдаи сарчашмаҳои зарурии ахбор маҳсуб меёбад. Вазифаи қисми сеюм раванди босамари қор мебошад, ки бо тўфайли истифодабарии шаклу усулҳои гуногун натиҷаҳои устувори хониш маҳсуб меёбад.

М.И. Оморокова, ки фаъолияти худро дар самти хониши хонандагони синфҳои ибтидоӣ равона карда буд, қайд мекунад, ки фаъолияти хониш ин фаъолияти коммуникативӣ, суҳанварӣ ва фаҳмидагирӣ мебошад, ки дар натиҷа омилҳои қабулкунӣ, барқароркунӣ ва азнавҳосилкунии матнихондашуда ба вуҷуд меояд.

Дар масъалаи фаъолияти хониши хонандагони синфҳои ибтидоӣ саҳми бузургро профессор Н.Н. Светловская низ гузоштааст. Вай «Назарияи салоҳиятнокии навъи дурусти фаъолияти хонишро пешниҳод кардааст». Н.Н. Светловская системаи калидии фаҳмиши фаъолияти хониши мустақилияти хониш ва навъи дурусти фаъолияти хонишро пешниҳод кардааст. [7, с. 148]. Кӯдакон дар ин раванд мустақилона, моҳиятан, мақсадгузошта мафҳуми моҳияти китобро дар мекунад. Фаъолияти хониш – ин намуди нави мустақилнокӣ – эмотсионалӣ фаъолият ба ҳисоб меравад.

Фаъолияти беруназтаълимии талабагон асосан дар ду мавқеъ бурда мешавад: дар мактаб таҳти мафҳуми «қорҳои беруназсинфӣ», яъне фаъолияти ғайридарсии талабагон, ки дар ҳуди мактабашон ва дар дигар муассисаҳо таҳти мафҳуми «қорҳои беруназмактабӣ» сурат мегирад. Ин ҳар ду намуди фаъолият бо майлу талаботи талабагон илова бар фаъолияти муқаррарӣ ва ҳатмии дарси синфӣ гузаронида мешавад.

Дар маҷмӯъ фаъолияти беруназтаълимӣ системаи ногузир ва ҷудонашавандаи маориф аст. Он барои инкишофи ҳамаҷонибаи шахсият зарурат дорад. Аз ин лиҳоз дар Қонуни маориф омадааст: «Мақсади маориф қонеъ гардонидани шахс барои рушди ҳамаҷониба баҳри амалӣ сохтани тамоми истеъдод, баланд бардоштани сифати ҳаёту қори худ ва дар ин замина афзун намудани мероси иқтисодӣ, фарҳангӣ ва маънавӣ барои таъмини рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад» [1, с. 239]. Қорҳои берун аз синф ва берун аз мактаб дар вақтҳои холии талабагон бурда мешавад. Вазифаи асосии онҳо – дар кӯдакон ташаккул додани рағбати фаҳмидагирӣ соҳаҳои гуногуни дониш. Тарбияи фаъолияти иҷтимоӣ, талабот ба намудҳои гуногуни фаъолият, инкишофи

қобилият ва истеъдод, майли касбоғоҳӣ, мунтазам ва пай дар пай тарбиякунӣ ба сифати рушди ҳамаҷонибаи шахсият мусоидат мекунад.

Корҳои беруназсинфӣ воситаи муҳими тарбияи мактабиён

Буда, онҳо ба мақсади муайян дар мактаб берун аз дарсҳо гузаронида мешаванд.

Онҳоро муаллим, талабагони тайёркардашудаи синфҳои боло ва баъзе волидайн ташкил мекунад ва мегузаронанд. Корҳои беруназсинфӣ аз муаллими синфҳои ибтидоӣ ва роҳбарони синф истифода бурдани намудҳои гуногуни фаъолиятҳоеро талаб мекунад, ки хусусияти тарбиядиҳандагӣ ва инкифошдиҳандагӣ дошта бошанд. Талабгони хурдсолро бештар корҳои писанд меояд, ки шавқовару диққатҷалкунанда бошад. Бо онҳо чунин корҳои беруназсинфӣ бурда мешавад:

Фаъолияти маърифатӣ. Муҳимии тарбиявии ин намуди фаъолият аз он иборат аст, ки дар он шавқмандии талабагон нисбати соҳаҳои гуногуни дониш қонеъ гардонидани қобилияти эҷодии кӯдакон, тарбияи илмдӯстӣ, мушоҳидакорӣ, тарбияи ақлӣ ва инкишофашон вусъат дода мешавад. Дар доираи фаъолияти маърифатии беруназсинфӣ ба масъалаҳои дахлӣ карда мешавад, ки донишҳои дар дарсҳо гирифтаи талабагонро вусъат ва ҳавасмандиашонро нисбати муҳити зисти атроф инкишоф диҳанд. Фаъолияти маърифатии корҳоро ба шаклҳои коллективӣ ва фардӣ ҷудо кардан мумкин аст. Дар корҳои коллективонаи фаъолияти маърифатии беруназсинфӣ дар назди ҳамаи аъзоёни иттиҳоди кӯдакон вазифаҳои маърифатӣ умумӣ гузошта мешавад. Дар онҳо дониш ва таҷрибаҳои нав меомӯзанд, намудҳои оддии ашёҳо тайёр мекунад, дар бораи касбу корҳои гуногун маълумот мегиранд. Дар шаклҳои гуногуни коллективонаи фаъолияти маърифатӣ ихтиёран иштирок намуда, талабагон ба корҳои вобаста, масъул, ҳамкории ҳамдигарӣ баромад мекунад. Ҳангоми ташкили фаъолияти маърифатии беруназсинфӣ мактабиён муаллим бояд хусусиятҳои шавқмандии маърифатии синну солии гурӯҳҳои гуногуни кӯдаконро донанд. Мактабиёни хурдсол қариб ба ҳамаи корҳои беруназсинфӣ завқ доранд. Дар ин син шавқмандии кӯдакон парешон мешавад. Агар кӯдакони 7 – сола бештар ба саволҳои ҳавасмандии шиносӣ бо ашё ё ҳодисаҳо рағбат зоҳир намоянд, кӯдакони 8 – 10 – сола акнун ба саволҳои рағбат доранд, ки ба амри воқеъ, ба ҳодисаҳо, ба дарки амиқи онҳо тааллуқ доранд. Ба ғайр аз ин, саволҳои ин гурӯҳ талабагон бо пайдоиши вазъияти проблемавии шуури кӯдакон вобастагӣ доранд. Онҳо вазъияти пайдоиши проблемавино мустақилона дарк карда наметавонанд, аз ин рӯ ба калонсолон муроҷиат мекунад. [1, с. 241].

Дар методикаи таълими педагогика ва биология паҳлӯҳои муайян, мушкilotи манфиатҳои маърифатии хонандагон аз ҷониби ҳамаи методистони пешбар баррасӣ карда мешаванд. Аммо, фаъолияти муаллим бештар омӯхта шуд, чараёни таълими мактабчагон таҳлил карда шуд, ки рушди мустақилияти онҳо то ҳаде камтар доништа шуд. Илми педагогика ва биологияи муосир фаъолияти маърифати хонандагонро бо рушди равонии онҳо боз ҳам зичтар мепайвандад. Масъалаи манфиатҳои маърифатӣ мустақилияти хонандагон ва ташаккули дастгоҳҳои зехиро дар назар доранд. Он на танҳо ҷамъоварии дониш дар чараёни ташкили машғулиятҳои беруназсинфӣ, балки амалиётҳои ақлӣ, «малакаҳои зехни»-и хуб инкишофёфта ва мустаҳкам ба ҳисоб меравад.

Таваҷҷӯҳи маърифатӣ ҳамчун категорияи дидактикӣ аз он иборат аст, ки хонандагон ҳалли мушкilotро бо муаллим, ки фаъолияти таълимии мустақимро роҳбарӣ мекунад, доранд. Ҳамзамон, онҳо метавонанд як роҳи ҳалли мушкilotро дар чараёни машғулиятҳои беруназдарсӣ интихоб кунанд, амалҳои ақлӣ ва амалиро барои омӯзиши объект иҷро кунанд, аз мушоҳидаҳо ва дигар манбаъҳо хулосаи мустақилона бароранд. Муайян кардани дараҷаи мустақилияти хонандагон вобаста ба мафҳуми қор ва омодагии синф ё хонандагони алоҳида муҳим аст.

Омили муҳимтарини ташаккули ҳавасмандии маърифатии хонандагони синфҳои болоӣ ташкили корҳои беруназсинфӣ дар мавзӯҳои фанҳои табиатшиносӣ мебошад, зеро давраҳои фанҳои табиатшиносӣ бо хусусиятҳои хоси худ фарқ мекунад ва саҳми назаррас ва ташаккули шахсият дорад, насли ҷавонро ба тасвири муосир, илмӣ-табии ҷаҳонӣ мекушояд ва дар бораи амалия робита мекунад. Истифодаи фанҳои табиатшиносӣ бисёр соҳаҳои фаъолияти инсонро такмил медиҳад.

Бинобар ин, ба омӯзиши мушкilot «Ташкил ва гузаронидани корҳои беруназсинфӣ хонандагон дар давраҳои фанҳои табиатшиносӣ» сар карда, мо дар назди

худ мақсад гузоштаем, ки ба муаллимон дар ташкил намудани фаъолиятҳои гуногуни инфиродӣ, гурӯҳҳои эпизодикӣ, гурӯҳӣ, ва беруназсинфӣ кӯмак расонем.

Ташкили корҳои беруназсинфӣ аз рӯи фанҳои табиатшиносӣ як ҷузъи таркибии корҳои тарбиявист. Онҳо хеле гуногунанд, ин пеш аз ҳама, аз он иборат аст, ки корҳои беруназсинфӣ бо хусусияти ихтиёрии хонандагон, ки ба фанҳои табиатшиносӣ шавқманданд ва бо барномаи таълимӣ маҳдуд нестанд, асос ёфтааст.

Дар чараёни ташаккули манфиатҳои маърифатии хонандагони синфҳои болоӣ дар фаъолияти беруназсинфӣ истифодаи намудҳо ва шаклҳои гуногуни он нақши ҳалқунанда дорад. Инҳо дарсҳои инфиродӣ, дарсҳои эпизодии гурӯҳӣ, дарсҳои гурӯҳӣ, рӯйдодҳои оммавии натуралистӣ ва олимпиада мебошанд.

Ҳамаи ин шаклҳо ва усулҳои машғулиятҳои беруназсинфӣ бо ҳам алоқаманданд ва якдигарро пурра мекунад, дар байни онҳо як давраи муайяни педагогӣ мавҷуд аст. Аммо дар баробари ин, хусусиятҳои оптималӣ низ мавҷуданд. Ин хусусиятҳо чунинанд:

- а) иштироки ихтиёрии хонандагон дар шаклҳои гуногун ва корҳои беруназсинфӣ;
- б) мафҳуми корҳои беруназсинфӣ бо барномаи таълимӣ маҳдуд карда намешаванд;
- в) усулҳо ва шаклҳои корҳои беруназсинфӣ ба ташаббуси эҷодӣ ва манфиатҳои хонандагон асос ёфтаанд.

Доҳил намудани ҳар як хонанда ба намудҳои гуногуни машғулиятҳои беруназсинфӣ, ки мафҳуми онҳо умуман мундариҷаи дарсҳоро такрор намекунад, балки онҳоро бо материалҳои нав ва натиҷаҳои амалӣ бой мегардонад ва ба рушди манфиатҳои бисёрҷонибаи хонандагон мусоидат мекунад. Ин гуна дарсҳо қобилияти эҷодкориро инкишоф медиҳанд, тарзи истифодаи донишро меомӯзонад. Чалб намудани хонандагон ба шаклҳои гуногуни корҳои беруназсинфӣ таваҷҷӯҳи худ илмро дар ташкили таҷрибаҳо ва гузаронидани тадқиқотҳо бедор мекунад. Хонандагони мактабҳо мустақилона кор карданро ёд мегиранд, малақаҳои ғоиданоки амалӣ мегиранд. Иштирок дар намудҳо ва шаклҳои муайяни машғулиятҳои беруназсинфӣ барои мактаббачагон барои таълими худ имкониятҳои васеъ фароҳам меорад.

Корҳои беруназмактабӣ. Ба муассисаҳои беруназмактабӣ инҳо доҳил Таҳти мафҳуми фаъолияти беруназмактабӣ корҳои тарбиявии муассисаҳои махсуси берун аз мактабро гӯянд. мешаванд: қасрҳо, хонаҳо, истгоҳҳо (истгоҳи табиатшиносони ҷавон, истгоҳи техникони ҷавон), туристҳои ҷавон, клубҳо, марказҳои эҷодии бачагону наврасон, мактабҳои варзишӣ, бадеӣ, студияҳои мусиқӣ, муассисаҳои солимгардонӣ, китобхонаҳои кӯдакон ва ғайра.

Дар муассисаҳои тарбиявии беруназмактабӣ ҳам мисли корҳои беруназсинфӣ фаъолиятҳои тарбиявии талабагон ба шакли оммавӣ, гурӯҳӣ ва фардӣ бурда мешавад.

Корҳои тарбиявии оммавӣ дар истгоҳҳои техникон, табиатшинсони ҷавон ва дигар муассисаҳои беруназмактабӣ ба шакли лексия дар бораи комёбиҳои илму техника, воҳӯриҳо бо ходимони илм, техника, санъат, бо пешқадамони истехсолот, якҷоя тамошо кардани асарҳои саҳнавӣ, филмҳои бадеӣ ва ғайраҳо баргузор мегардад.

Шакли гурӯҳии корҳои тарбиявии беруназмактабӣ маҳфилҳо, шӯъбаҳо, клубҳоро дар бар мегирад.

Шакли фардии корҳои беруназмактабӣ аз иҷрои супоришҳои алоҳидаи эҷодӣ, машқи овозхонӣ, ягон асбоби мусиқӣ, фаъолияти санъати тасвирӣ, наққошӣ, зардӯзӣ, кор бо компютер, сохтани ягон асбоби мусиқӣ, техникӣ ва ғайра иборат аст.

Корҳои беруназсинфӣ ва беруназмактабӣ тибқи принципҳои педагогии махсус пардохта мешавад, ки ба онҳо бояд риоя кард:

Принципи ихтиёран иштироккунӣ. Кӯдакон ин ё он фаъолияти беруназсинфӣ ва беруназмактабиро бо майлу хоҳиши худ интихоб мекунад. Ин ба машғулиятҳои маҳфил, шӯъба, ва дигар шаклҳои корҳои беруназсинфӣ, ҳамчунин {ангоми нависондан ба муассисаҳои тарбиявии беруназмактабӣ дахл дорад. Дар онҳо аз синфҳои якхелаи мувозӣ кӯдакон муттаҳид карда мешаванд. Мактабиёни хурдсол ҳоло имкониятҳои худро дуруст муайян карда наметавонанд. Аз ин лиҳоз муаллимон ва волидайн ба қобилияти ҳар яке нигоҳ карда, дар интихоби машғулиятҳои бояд маслиҳат диҳанд ва онҳо намудеро интихоб кунанд, ки дар он бояд худро нишон дода тавонанд. Ба принципи ихтиёри риоя карда, талабагонро сарбор кардан, аз ду зиёд кори беруназсинфӣ додан мумкин нест.

Принципи баҳисобгирии хусусиятҳои синнусолӣ ва фардии кӯдакон. Мазмун, шакл ва методҳои корҳои беруназсинфӣ ба муносибати аз як синну сол ба синни дигар гузаштани гурӯҳ дигар мешавад. Бинобар ин муаллим дар тартиб додани нақшаи кории беруназсинфӣ машғулиятҳоро ба ҳар синну сол мувофиқи майлу рағбат ва қобилияти фардии кӯдакон мутобиқ месозад. Машғулиятҳо бояд алоқадри ҳоли иштироккунандагон бошанд. Дар синфҳои I – II хондани китоб, тамошо кардани кинофилм, диофилмҳо, сахнабоб кардани парчаҳои китоб, дар синфҳои III – IV саёҳат ба табиат, ба истехсолот, тарҳсозӣ, кор бо компютерҳо, викторинаҳо, конкурсно мувофиқат мекунад.

Принципи ташаббускорӣ ва худфаъолияти мактабиён. Ин принципи корҳои беруназсинфӣ тақозо мекунад, ки талабот, пешниҳодҳои ҳуди иштироккунандагон мавриди тартиб додани нақшаи корҳои ин ё он фаъолият ба инобат гирифта шавад. Чунки ҳар қадаре, ки мазмуни мавод бо дархости аъзоён мувофиқ ояд, ҳамон қадар онҳо ташаббускорӣ ва фаъолият нишон медиҳанд. Муаллим мавриди корҳои амалӣ бояд ҳар як комёбии шогирдонашро изҳор намояд, қадр кунад, то ки ташаббускорӣ ва худфаъолияти онҳо рушду камол ёбад.

Принципи романтикӣ ва бозӣ. Романтика (ҳиссиёти баланд, ҳаёлпарастӣ) ва бозӣ дар корҳои беруназсинфӣ мактабиёни хурдсол ва синни миёнаи мактабӣ васеъ истифода бурда мешавад. Бозӣ бо фаъолияти меҳнатӣ, маърифатӣ, бадеию эстетикӣ ва спортии кӯдакон ҳамроҳӣ мекунад. Муаллим бояд кӯшиш ба харҷ диҳад, ки машғулиятҳои беруназсинфӣ кӯдакони синни хурди мактабӣ ҳамеша хурсандиовар бошад, онҳоро ба шавқ оварад.

Принципи оқилона ва эҷодкорона рафторкунӣ. Ин принцип талаб мекунад, ки дар кӯдакон эҷодкорӣ, ихтироъкорӣ дар соҳаи техника, табиатшиносӣ, меҳнат, санъат инкишоф дода шавад. Дар раванди машғулиятҳои озодона интиҳоб намудаи кӯдакон бояд хусусиятҳои чувствуй, фикркунӣ чой дошта бошад, то ки онҳоро ба эҷодкорӣ, ифшо додани қобилият ва истеъдод майл диҳанд. Билохира мақсади асосии ташкилкунии корҳои беруназсинфӣ ва беруназмактабии кӯдакон ҳам дар ҳамин аст.

АДАБИЁТ

1. Хайрулло, Р. Абдулбоқӣ, Н. Педагогика китоби дарси барои донишҷӯёни мактабҳои олии омӯзгорӣ/. - Душанбе 2007. – С. 410 – 450
2. Андреев, В.И. Внеклассная работа по литературе в начальной школе / В.И. Андреев. – М., 1999. – С. 315 – 330
3. Боброва, Т.Н. Внеклассная работа как условие развития интереса к литературе / Т.Н. Боброва // Формирование познавательных и нравственных мотивов деятельности школьников. – Вологда, 1984. – С. 102 – 115.
4. Бодрова, Н.А. Внеклассное чтение как социальная и педагогическая проблема / Н.А. Бодрова // Литература в школе. – 1977. – №1. – С. 70 – 85
5. олубков, В.В. Методы преподавания литературы / В.В. Голубков. – М., 1962. – С. 95 – 101
6. Воюшина, М.П. Анализ художественного произведения / М.П. Воюшина // Начальная школа. – 1989. –
7. Вульф, В.З., Поташник М.М. Организатор внеклассной и внешкольной воспитательной работы / Вульф В.З., Поташник М.М. – М. : Просвещение. 1983. – С. 14-18.
8. Гречихин, А.А. Социология и психология чтения / А.А. Гречихин. – СПб, 2007. – 312 с.
9. Леонтьев, А.Н. Избранные психологические произведения. В 2-х т / А.Н. Леонтьев. – М., 1983. – С. 214-267
10. Мануйлов, В.А. Литературные игры [Текст] : сборник : пособие для руководителей литературных кружков и библиотекарей / сост. В.А. Мануйлов. – М. – Л. : Гос-ое учебно-пед. изд-во, 1938. – 215 с.
11. Оморокова, М.И. Совершенствование чтения младших школьников: Метод. пособ. для учителя. / М.И. Оморокова – 2-е изд., испр. и доп. – М., – 2001. 46 с.
12. Светловская, Н.Н. Методика внеклассного чтения: книга для учителя / Н.Н. Светловская. – 2-е изд., перераб. – М. : Просвещение, 1991. – 206 с.

13. Сборник программ внеурочной деятельности: 1–4 классы / под ред. Н.Ф. Виноградовой. – М. : Вентана-Граф, 2011. – 274 с.

14. Светловская, Н.Н Наука становления личности средствами чтения-общения: словарь-справочник / Н. Н. Светловская, Т. С. Пиче-оол. – М. : Экон-Информ, 2011. – 300 с.

ОМОДАСОЗИИ ДОНИШҚҶЁНИ МУАССИСАИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ ТАРБИЯИ ҶИСМОНӢ БА ИРТИБОТИ КАСБӢ – МЕҲВАР БО ЗАБОНИ ХОРИҶӢ (АНГЛИСӢ)

ФАЙЗУЛЛОЗОДА Хусейн – декани факултети тарбияи ҷисмонии Донишқадаи тарбияи ҷисмонӣ ба номи С. Раҳимов, ш. Душанбе, кӯчаи Лучоб, 45, тел.: +(992) 988414190

Дар мақола масъалаи омодаسازی донишқӯёни муассисаи таҳсилоти олии тарбияи ҷисмонӣ ба иртиботи касбӣ – меҳвар бо забони хориҷӣ (англисӣ) мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Дар асоси таҳлили манбаъҳои сершумори марбут ба таълими забони хориҷӣ дар муассисаҳои таҳсилоти тарбияи ҷисмонӣ муаллиф таъкид мекунад, ки таълими касбӣ – меҳвари забони хориҷӣ ба донишқӯёни муассисаҳои таҳсилоти мазкур дар якҷанд марҳилаҳо амалӣ карда шуда, дар ҳар якеи онҳо самтнокии варзиши касбии машғулиятҳои амалӣ карда мешавад. Қайд карда мешавад, ки нутқи варзишгарон хеле оддӣ буда, дар он конструкцияҳо, ибораҳои мураккаби нутқ аз нигоҳи грамматикӣ мавҷуд нестанд. Таъкид карда мешавад, ки бе донишгари грамматика муошират кардан мураккаб аст, аммо бидуни донишгари калимаҳо муошират кардан ғайриимкон аст, ибораҳои оддиро баён кардан, фаҳмидан номумкин аст.

Хулоса карда мешавад, ки мутахассиси муосири баландихтисос дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш бояд дорои малакаҳои иртиботи касбӣ – меҳвар ба забони хориҷӣ бошад, ки яке аз ҷузъҳои таркибии муҳимтарини тасвири касбии мутахассиси ояндаи соҳаи мазкур маҳсуб меёбад.

Вожаҳои асосӣ: омодаسازی, донишқӯ, варзишгар, муассисаи таҳсилоти олии тарбияи ҷисмонӣ, иртиботи касбӣ – меҳвар, забони англисӣ, муошират, нутқи касбӣ.

ПОДГОТОВКА СТУДЕНТОВ ВУЗОВ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ К ПРОФЕССИОНАЛЬНО–ОРИЕНТИРОВАННОЙ КОММУНИКАЦИИ НА ИНОСТРАННОМ (АНГЛИЙСКОМ) ЯЗЫКЕ

ФАЙЗУЛЛОЗОДА Хусейн – декан факультета физической культуры Института физической культуры Таджикистана им. С. Рахимова, г. Душанбе, ул. Лучоб, 45, тел.: +(992) 988414190

В статье рассматривается вопрос подготовки студентов вуза физической культуры к профессионально–ориентированной коммуникации на иностранном (английском) языке. На основе анализа многочисленных источников, связанных с обучением иностранного языка в вузах физической культуры автор подчеркивает, что профессионально–ориентированное обучение иностранного языка студентам указанных учебных заведений осуществляется в несколько этапов, на каждом из которых обеспечивается спортивная направленность практических занятий. Отмечается, что речь спортсменов является очень простой, в которой отсутствуют сложные конструкции, обороты речи с точки зрения грамматики. Подчеркивается, что без знания грамматики общение является сложным, но не зная лексику невозможно общаться, выражать простые фразы, понимать.

Делается вывод, что современный высококвалифицированный специалист в области физического воспитания и спорта должен владеть навыками профессионально–ориентированной коммуникации на иностранном языке, что считается одной из важнейших составляющих в профессиональном портрете специалиста данной области.

Ключевые слова: подготовка, студент, спортсмен, вуз, физическое воспитание, профессионально–ориентированная коммуникация, английский язык, общение, профессиональная речь.

PREPARATION OF STUDENTS OF PHYSICAL CULTURE HIGHER EDUCATION INSTITUTION TO PROFESSIONAL ORIENTED COMMUNICATION IN FOREIGN (ENGLISH) LANGUAGE

FAIZULLOZODA Husein – Dean of the Faculty of Physical Culture of the Institute of Physical Culture of Tajikistan named after. S. Rakhimov, Dushanbe, st. Luchob, 45, **Phone:** +(992) 988414190

The article deals with the issue of preparation of students of physical culture higher education institution to professional oriented communication in foreign (English) language. On basis of analysis of numerous sources related to teaching foreign language the author underlines that the professional oriented teaching foreign language carries out in several stages, in every of which provides the sport direction of practical classes. It is noted that the speech of sportsmen is simple, where complicated constructions, speech phrases from the point of view of gramma are absent. It is underlined that without knowing of gramma the communication is complicated, but without knowing of lexica it is impossible to communicate, to express simple phrases, to understand.

It is concluded that the modern high-qualified specialist in the sphere of physical education and sports must have skills of professional oriented communication in foreign (English) language, which is most important component of professional portrait of the specialist of the given sphere.

Keywords: preparation, student, sportsman, higher education institution, professional oriented communication, English, professional speech.

Дар натиҷаи равандҳои ҷаҳоншавии ҷаҳонӣ равобитаи байнифарҳангӣ босуръат ривож меёбад: вазъиятҳои муоширати байнифарҳангӣ, аз қабилӣ таҳсил дар муассисаҳои таҳсилот дар доираи табодул, таҷрибаомӯзии олимон, конференсияҳои байналмилалӣ, корхонаҳои муштарак, сафарҳои сайёҳӣ, намоишгоҳҳо, мусобиқаҳои байналмилалӣ ва ғайра ташаккул ва рушд ёфта истодаанд. Донишҷӯи забони хориҷӣ яке аз шартҳои бомуваффақияти мутобиқшавӣ дар фазои иҷтимоӣ мебошад. Аксари воситаҳои муосири иртибот ва муошират ба одамоне нигаронида шудааст, ки ба ин ё он дараҷа забони хориҷиро медонанд. Технологияҳои иттилоотӣ дар тамоми соҳаҳои ҳаёт – таълимӣ, истеҳсолӣ, фароғатӣ паҳн шудаанд ва донишҷӯи забонҳои хориҷӣ барои ташаккули қори пурарзиш ва босаводона дар фазои иттилоотӣ мусоидат мекунад. Донишҷӯи забони хориҷӣ ҷузъи ҷудонашавандаи тарбияи одамоне муваффақ мебошад.

Масъалаи тайёр кардани мутахассисони соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш бо шароити нави сиёсӣ иқтисодӣ ҳаёт дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки вазифаҳо, муқаррароти концептуалӣ, мазмун ва сохтори низоми тарбияи ҷисмониро муайян мекунад, зич алоқаманд аст. Мутобиқи талаботи Стандарти давлатии таҳсилот барои муассисаҳои таҳсилоти олии тарбияи ҷисмонӣ ҳадафи курси таълими забони хориҷӣ омодагии касбӣ аз тариқи таълими забони хориҷӣ мебошад. Донишҷӯи малакаҳое, ки дар раванди омӯзиши забони хориҷӣ ба даст оварда шудаанд, ба баланд шудани сифати салоҳияти касбӣ ва сатҳи умумифарҳангии донишҷӯёни тарбияи ҷисмонӣ мусоидат мекунад [2, с. 50–52; 13, с. 208–216]. Дар асоси ин донишҷӯи малакаҳо: этикети касбӣ – нутқӣ, донишҷӯи истилоҳот аз рӯи ихтисос ташаккул ёфта, минбаъд татбиқ мешаванд. Донишҷӯи забони хориҷӣ барои азхуд намудани иттилооти нав аз адабиёти таълимӣ – методӣ ва илмӣ хориҷӣ, Интернет; барои муошират бо ҳамкасбон аз мамлакатҳои хориҷии наздик зарур мебошад.

Таълими касбӣ – меҳвари забони хориҷӣ ба донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти тарбияи ҷисмонӣ дар якҷанд марҳилаҳо амалӣ карда шуда, дар ҳар якеи онҳо самтҳои варзишии касбии машғулиятҳои амалӣ таъмин карда мешавад. Дар раванди машғулиятҳои диққати донишҷӯён дар соҳаҳои истифодаи амалии маводи мавриди омӯзиш ҳам дар ҳаёти

ҳаррӯза, ҳам дар фаъолияти ояндаи касбӣ тамаркуз дода мешавад. Аллакай дар марҳилаи ибтидоии таълим зарур аст мавзӯҳои дорои хусусияти иҷтимоӣ – маишӣ бо мазмуни варзишӣ пурра карда шуда, таълимграндагон ба истифодаи минбаъдаи забони англисӣ дар соҳаи касбӣ омода карда шаванд. Мавзӯҳои дорои самтнокии умумимаиширо бо мавзӯоти касбӣ якҷоя кардан зарур аст, масалан, ҳангоми омӯзиши мавзӯи шифоҳии “Накл дар бораи худ” бахши бахшида ба намуди асосии варзише, ки донишҷӯён бо он машғуланд, тавсифи машғулятҳо бо ин намуди варзиш ва дастовардҳои варзишии донишҷӯёнро дохил кардан мумкин аст. Ҳангоми омӯзиши мавзӯи “Сиғаи амриӣ феъл” ба донишҷӯён тартиб додани нақшаи тамринро бо истифодаи амрҳои варзишӣ пешниҳод кардан мумкин аст. Ҳангоми омӯзиши мавзӯи “Фарҳанги ғизоҳурӣ дар кишварҳои гуногун” навҳои ғизои варзишгарон, намояндагони фарҳангҳои дигарро муҳокима кардан мумкин аст.

Бояд қайд кард, ки нутқи варзишгарон хеле оддӣ буда, дар он конструксияҳо, ибораҳои мураккаби нутқ аз нигоҳи грамматикӣ мавҷуд нестанд. Барои варзишгар барои амалӣ гардонидани фаъолияти байналмилалӣ варзишии худ зарур аст нутқи ба он нигаронидашударо дар сатҳи маишӣ, амрҳо ва супоришҳои мураббӣ, довар, мурочиати шарикон дар даста ва ғайра фаҳмида тавониста, ба онҳо ба таври муносиб воқуниш нишон дода тавонад, яъне маҷмӯи ибораҳои хусусияти умумӣ ва касбидоштаро дорро бошад. Истифодаи саволҳои оҳангнок (яъне бидуни риояи тартиби калимаҳои ҷумлаи саволӣ), ҷавобҳои яқтаркиба ба саволҳои умумӣ ва махсус, ихтисор ё ҳатто мавҷуд набудани фаъл – бандак дар муоширати варзишгарон раво шуморида мешавад.

Тақмили таълими касбӣ – меҳвари забони хориҷӣ (англисӣ) – и мутахассисон дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш бояд аз дарку андарёфти роҳҳо ва шароити ташаккули салоҳиятнокии касбӣ бо самтгирӣ ба вазифаҳои ниҳони касбии онҳо мебошад. Масъала байни талаботҳои афзояндаи рушди равобити байналмилалӣ дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, тавсеаи назарраси робитаҳои байналмилалӣ ва омодагии пасти мутахассисони соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш чӣхати истифодаи забони хориҷӣ ҳамчун воситаи муоширати касбӣ; дар оқилона сохтани таъминоти барномавии раванди таълимӣ оид ба самти мазкур ба вучуд меояд [8, с. 505–507].

Тавсеаёбии назарраси имкониятҳои истифодаи амалии забони хориҷӣ онро ба воситаи беҳбуд бахшидан ба фаъолияти касбии мутахассиси соҳибтаҳассус, аз ҷумла самтнокии тарбияи ҷисмонӣ таъдил медиҳад.

Аммо, сарфи назар аз миқдори хеле калони коркардҳои назариявӣ ва методикаҳои амалии таълими забони хориҷӣ сатҳи азхудкунии он аз ҷониби мутахассисони муассисаҳои таҳсилоти олии тарбияи ҷисмонӣ хеле паст боқӣ мемонад.

Сабабҳои қиддии натиҷабарзишии пасти таълим: мавриди бозхост қарор нагирифтани забони хориҷӣ дар фаъолияти амалии мутахассисони соҳаи тарбияи ҷисмонӣ; мавҷуд набудани воситаҳои муосири таълим; коркарди нокифояи як қатор масъалаҳои муҳими таълим ва ташкили раванди таълимӣ оид ба забони хориҷӣ бо назардошти хусусияти муассисаҳои таҳсилоти олии факултетҳои равияи тарбияи ҷисмонӣ, мавҷуд набудани мавод ва дастурҳои таълимӣ ба мақсадҳо ва шароити таълим муносиб мебошанд.

Педагогӣ тарбияи ҷисмонӣ бояд пайваста донишҳо, маҳоратҳо, малакаҳо ва таҷрибаи худро такмил диҳад. Бидуни доништани ғояҳои пешрафта, ки на танҳо дар мамлақати мо, балки дар хориҷа низ тавлид меёбанд, бо замон ҳамқадам шудан имконнопазир аст. Аммо, дар чараёни азими маълумотҳои илмӣ ва амалӣ ёфтани чизи нав, зарурӣ, пешрафта баъзан хеле душвор аст, махсусан агар одам забонҳои хориҷиро надонад. Аз ин рӯ, хеле муҳим аст, то ки мутахассис ҳадди ақал як забони хориҷиро донад, он гоҳ ӯ метавонист бевосита ва ба таври фаврӣ бо дастовардҳои нави байналмилалӣ дар соҳаи назария ва амалии тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш шинос шавад.

Тарҳрезии раванди ташаккули малакаҳои касбии иртиботии донишҷӯён аз ҷониби олимони дар ҷанбаҳои гуногун, вале пеш аз ҳама дар заминаи таъмини муваффақиятнокии фаъолияти касбии оянда ва ташаккули хислатҳои шахсиятии педагогӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст [7, с. 177–181; 9, с. 45–51]. Дар баробари ин, тезауруси мафҳумӣ–категориалӣ мафҳумҳои зерин: «муоширати педагогӣ», «рафтори касбӣ», «иртиботи

касбӣ», «маҳоратҳои иртиботӣ», «фарҳанги иртиботӣ» ва ғайраро дар бар мегирад. Мафҳумҳои мазкур сатҳи муайяни инкишофи фаъолнокии иртиботии омӯзгороо дар раванди фаъолияти касбӣ инъикос мекунад [6, с. 101–104].

Нақши фанни таълимии “Забони хоричӣ” – ро дар раванди ташаккули салоҳиятнокии касбии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии тарбияи ҷисмонӣ мавриди баррасӣ қарор дода, қайд кардан зарур аст, ки омӯзиши забони хоричӣ ба баланд шудани сифати тайёрии касбӣ ва сатҳи умумифарҳангии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии тарбияи ҷисмонӣ мусоидат мекунад. Дар раванди омӯзиши забони хоричӣ этикети касбӣ – нутқӣ; дониши истилохотро дар самти омодаسازی ташаккул дода, дар фаъолияти минбаъдаи касбӣ татбиқ кардан мумкин аст [11; 10]. Донишҷӯёни забони хоричӣ барои азхуд кардани иттилооти нав аз адабиёти хоричии таълимӣ – методӣ ва илмӣ, Интернет; барои муошират бо ҳамкорон аз кишварҳои хоричаи дур зарур мебошад [12].

Маҳоратҳои касбӣ аз ҷониби мо дар доираи тавсифи умумии нутқи касбии омӯзгори тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, ки ҳамчун воситаи рушди эҳсосотӣ, иртиботӣ, зехнии донишҷӯ ва ҳамчун шартӣ рушди касбии мутахассиси рақобатпазир амал мекунад, фаҳмида мешаванд.

Нутқи касбии омӯзгори тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш категорияест, ки дорои хусусиятҳои умумӣ ва махсуси касбӣ мебошад. Ба хусусиятҳои махсуси касбии нутқи омӯзгори тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш имконияти дар раванди фаъолияти иртиботии мутақобила татбиқ намудани маҳоратҳои махсуси касбии нутқиро нисбат додан лозим аст:

Муносибати мутақобилаи иртиботии малакаҳои махсуси нутқи касбӣ:

– қобилияти ба инобат гирифтани хусусиятҳои синнусолии дарки маводи таълимӣ аз ҷониби хона ндагон (маҳорати самаранок истифода бурдани воситаҳои нутқ ҳангоми ташкил ва гузаронидани чорабиниҳои ҷисмонӣ, варзиш – фароғатӣ);

– маҳоратҳои ташкил намудани ҳамкориҳои иртиботие, ки ба азхудкунии таҷрибаи андӯхташуда дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, ки дар низоми донишҳои сатҳҳои гуногун пешниҳод шудааст, самт медиҳад;

– маҳоратҳои дар қараёни иртибот муайян кардани манфиатҳо ва ниёзҳои донишҷӯ, ки ба ин таҷриба хос аст;

– маҳоратҳои амалӣ намудани фаъолияти иртиботӣ дар заминаи муайяни аз ҷиҳати касбӣ муҳим (мутобик намудани матнҳои хоричӣ ва адабиёти методӣ оид ба ташкили тарбияи ҷисмонӣ ба муоширати таълимӣ бо хонандагон).

Айни замон забони хоричӣ (асосан забони англисӣ) ҳамчун фанни таълимии барномаи таълимии муассисаи таҳсилоти олии мақоми дигарро касб карда, ба воситаи иртиботи касбӣ, асоси ҳамкориҳои академии донишҷӯён ва омӯзгорон табдил ёфта истодааст. Исбот шудааст, ки омӯзиши забони хоричӣ ба ташаккули салоҳиятҳои умумифарҳангӣ ва умумибашарӣ, ташаккули шахсияти таълимгирандагон, васеъ намудани ҷаҳонбинии онҳо мусоидат карда, фарҳанги меҳнати зехнӣ, тафаккур ва нутқро рушд дода, маҳорату малакаҳои барои бомуваффақият аз худ кардани маводи таълимӣ аз дигар фанҳо заруриро ташаккул медиҳанд. Стандартҳои таҳсилоти муосир ба омода намудани шахси соҳибтаҳсилот, фикркунанда ва ба таври эҷодӣ инкишофёфта, ки қодир аст ба фазои иҷтимоӣ иқтисодии муосир мутобик шавад, нигаронида шудаанд. Возеҳ аст, ки барои омодаسازی касбии мутахассис бо мақсади дар ӯ ташаккул додани салоҳиятнокии иртиботӣ ҳамчун ҷузъи таркибии зарурии стратегияи глобалии ташаккул ва рушди шахсиятӣ ва касбӣ зарур аст аз воситаҳо ва имкониятҳои забони хоричӣ ба таври мақсаднок истифода бурда шавад. Донишҷӯёне, ки забони хоричиро дар сатҳи баланд медонанд, ҳангоми бунёди касбу кори худ бо эҳтимолияти бештар метавонанд стандартҳои нави сифатро дар соҳаи фаъолияти касбии худ татбиқ намоянд.

Ин ва дигар хусусиятҳо барои ташкили раванди таълим аз забонҳои хоричӣ дар муассисаи таҳсилоти олии тарбияи ҷисмонӣ асос мегарданд.

Дар робита ба пайвастании Тоҷикистон ба Конвенсияи Болония (с. 2004) ва таъсиси фазои ягонаи таълимии аврупоӣ аз мутахассиси оянда аксар вақт донишҷӯёни хуби забони хоричӣ талаб карда мешавад, ки ҳангоми фаъолияти касбияшон бартарӣ ҳисобида мешавад. Донишҷӯёни забони хоричӣ дар айни замон барои мутахассиси ҳар як соҳаи фаъолият зарур аст. Рақобати афзояндаи рақибони хоричӣ дар мусобиқоти байналмилалӣ,

рушди босуръати робитаҳои байналмилалии варзишӣ азхудкунии салоҳияти коммуникативии забони хорилро аз ҷониби донишљӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии тарбияи ҷисмонӣ барои муошират бо ҳамкасбони хорилӣ дар мусобикаҳои байналмилалӣ, Олимпиадаҳо, чемпионатҳо муайян мекунад. Аз ин лиҳоз, нисбат ба сатҳи тайёрии забонии мутахассисони соҳаи варзиш талаботҳои баланд ба вуљуд меоянд. Стандарти давлатии таҳсилоти олии касбӣ ба назар гирифтани хусусиятҳои касбии омӯзиши забони хорилӣ, тамаркузи онро ба татбиқи вазифаҳои фаъолияти ояндаи касбии хатмкунандагони муассисаҳои таҳсилоти олии талаб мекунад [3].

Бояд қайд кард, ки дар таълими забони хорилӣ ба донишљӯён – варзишгарон нақши муҳимро луғат мебозад. Мунтазам ҷамъ кардан ва васеъ намудани захираи луғавӣ яке аз муҳимтарин вазифаҳои таълими забони хорилӣ мебошад. Бе донишҳои грамматика муошират кардан мураккаб аст, аммо бидуни донишҳои калимаҳо муошират кардан ғайриимкон аст, ибораҳои оддиро баён кардан, фаҳмидан номумкин аст. Аз ҳаљми луғавӣ муваффақиятнокии муошират бо одамони атроф, ҳалли масъалаҳои мушаххас вобаста мебошад. Захираи луғавӣ маводи асосии нутқи инсон буда, донишҳои луғат шартӣ муҳими ташаккули маҳоратҳои нутқ мебошад. Одам ҳар қадар бештар калимаҳоро донанд, фикрашро ҳамон қадар саҳеҳ ва равшан баён карда, ҳамон қадар аз ҷиҳати касбӣ муваффақтар мешавад. Барои ташаккул додани малакаҳои сохтани баёниҳои муколаамӣ ё монологӣ донишҳои воҳидҳои луғавӣ, луғати касбӣ ва мавзӯӣ зарур аст. Барои ноил шудан ба азхудкунии луғати забони англисӣ аз ҷониби донишљӯён, ки бидуни он на сохтан, на фаҳмидани мазмуни суҳбат ё мувоҳида имконнопазир аст, аз болои воҳидҳои лексикӣ, ки барои рушди фаъолияти нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ заруранд ва аксар вақт дар ҳудуди як мавзӯи мушаххас такрор мешаванд, қори пурмаҳсул бурдан зарур аст. Таълими воҳидҳои луғавӣ ба донишљӯён ташаккули луғати фаъл, ғайрифаъл ва эҳтимолиро дар бар гирад. Дар раванди таълими луғат бояд вазифаҳои муайяни умумитаҳсилотию тарбиявӣ гузошта, ҳал карда шаванд. Барои он ки калима ба захираи луғавии донишљӯён дохил шавад, фаъолияти мақсадноки омӯзгор барои аз худ кардан ва ошно кардани таълимгирандагон бо луғати нав дар соҳаи муоширати касбӣ зарур аст. Воҳидҳои захираи луғавӣ, ки дар гуфтор истифода мешаванд, бояд дар гуфтугӯ бо каси дигар низ шинохташаванда бошанд. Маводҳои таълимӣ, ки дар машғулиятҳои истифода мешаванд, бояд ба дастовардҳои навтарини соҳаи тарбияи ҷисмонӣ нигаронида шуда, бозёфтҳои илмӣ, навоариҳоеро, ки ба манфиатҳои касбии донишљӯён дахл доранд, сари вақт инъикос намуда, ба онҳо имкониятро барои рушди касбӣ фароҳам оранд. Бештар аст, ки мавод барои машғулиятҳо бо иштироки мутахассисон – варзишгароне интихоб карда шавад, ки дорои таҳсилот дар соҳае мебошанд, ки маводҳо барои он тартиб дода мешаванд. Ин имкон медиҳад маводи аслии ба курси таълими забони хорилӣ дохилшуда аз нуқтаи назари касбӣ таҳлил карда шавад.

Ба назари мо, маводи таълимӣ барои варзишгарон – донишљӯён – варзишгарон бояд чунин касбиро дар бар гирад, яъне бо кӯмаки онҳо донишљӯ бояд гузаронидани як қатор амалҳои касбиро ба забони англисӣ дар вазъиятҳои маъмултари муоширати расмӣ ва ғайрирасмӣ амалӣ гардонад. Аз ин рӯ, ҳангоми таҳияи кардани дастурҳои омилҳои асосии зерин бояд ба назар гирифта шаванд:

– зарурати ташаккули салоҳияти иртиботӣ, ки ба варзишгарони касбии оянда имкон медиҳад забони англисиро дар вазъиятҳои муоширати касбӣ, фарҳангӣ ва байнишахсиятии ғайрирасмӣ, яъне дар соҳаҳои касбӣ ва иҷтимоӣ – маишӣ истифода баранд;

– таълими забони англисӣ ҳамчун воситаи муоширати байнифарҳангӣ;

– ташаккули шахсияти комили фарҳангӣ, ки ба муоширати байнимиллӣ омода аст;

– афзалиятнокии ташаккули захираи лексикаи касбӣ ва малакаҳои азхудкунии донишҳои касбӣ ба забони англисӣ барои муоширати озод дар соҳаи касбӣ ва иҷтимоӣ – маишӣ;

– ўҳдадорӣ ба назар гирифтани манфиатҳои касбии варзишгарон;

– ҳавасмандгардонӣ дарки рушди касбии худ, яъне эҷод кардани ҳавасмандӣ барои азхуд кардани забони англисӣ [4, с. 24–25].

Дар баробари ин, концепсияи лингводидактикии таълими забони хоричӣ ба мутахассисони ояндаи соҳаи варзиш ташаккули салоҳияти иртиботии забони хоричиро

дар онҳо пешбинӣ мекунад, ки барои муоширати касбӣ бо забони хориҷӣ дар шароити ғаёлияти байналмилалии варзишӣ зарур аст.

Яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи нутқи варзишгарон истифода бурдани миқдори зиёди истилоҳу амрҳои варзишӣ мебошад. Дар баробари ин, миқдори зиёди тасодуфҳои интернационализми варзиширо ба забонҳои англисӣ ва дигар забонҳо қайд кардан лозим аст.

Барои бомуваффақият амалӣ намудани салоҳияти иртиботӣ, ки дар давраи омӯзиши фанни «забони хориҷӣ» ба даст омадааст, донишҷӯён–варзишгарон инчунин бояд ҳади аққал асосҳои «фарҳанги харрӯза»–и англофонҳоро ҳамчун асоси иртибот бо забони англисӣ бо намояндагони фарҳангҳои гуногун азхуд кунанд. Варзишгаре, ки Тоҷикистонро дар мусобикоти мухталифи байналмилалӣ муаррифӣ мекунад, як муоширатчии эҳтимолии байнифарҳангӣ мебошад, ки, аз як тараф, дорандаи фарҳанги модарии худ бошад, аз тараф, дигар қодир аст фарҳанги ҷомеаи хориҷиро ба таври муносиб дарк кунад. Аз ин рӯ, ба омӯзиши муштараки фарҳангҳои модарӣ ва хориҷӣ таваҷҷӯҳи зарурӣ додан лозим аст.

Таълими самарабахши забони хориҷӣ ба мутахассисони оянда бидуни ба назар гирифтани хусусиятҳои психикию ҷисмонии онҳо ғайриимкон аст. Низомии таълим дар муассисаи таҳсилоти олии хонандагони дирӯзаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумиро муташаккилтар, ҳадафмандтар мегардонад.

Дар асоси таҳияи методикаи таълими муоширати забони хориҷӣ дар муассисаҳои тарбияи ҷисмонӣ бояд муносибати салоҳиятнок қарор дода шавад.

Нуктаҳои назари гуногун дар бораи он, ки ба салоҳияти иртиботӣ чиро дохил кардан лозим аст, вучуд доранд. Д. Хаймз бо ин мафҳум салоҳияти грамматикӣ (қоидаҳои забон), иҷтимоию лингвистикӣ (қоидаҳои нутқи лаҳҷавӣ), дискурсивӣ (қоидаҳои сохтани гуфтор) ва стратегӣ (қоидаҳои нигоҳ доштани робита бо ҳамсухбат)–ро муттаҳид кардааст.

Ҷузъи муҳими салоҳияти иртиботӣ салоҳияти забонӣ мебошад, ки аз «қобилияти истифодаи воситаҳои забонӣ барои сохтани изҳороти дуруст ва пурмазмун» иборат мебошад [5, с. 100].

Дар доираи салоҳияти забоншиносӣ чунин мафҳумҳо ҷудо карда мешаванд: а) салоҳияти луғавӣ; б) салоҳияти грамматикӣ; в) салоҳияти семантикӣ (маъноӣ); г) салоҳияти фонологӣ [5].

Аммо бо назардошти шароити таълими забони хориҷӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии тарбияи ҷисмонӣ мазмуни салоҳияти забоншиносиро танзим кардан зарур аст, аммо ин бояд тавре анҷом дода шавад, ки ба салоҳияти иртиботии варзишгарони оянда ҳалал расонида нашавад.

Донишҷӯён–варзишгароне, ки дар варзиш комёбиҳои баланду маъруф доранд, чун қоида, аз ҷиҳати қобилияти муошират, азхуд кардани қобилияти муошират ба забони хориҷӣ фарқ намекунад. Ин махсусан ба маҳорати дарки нутқ ба забони хориҷӣ аз тариқи гӯш додан дахл дорад, зеро дар шароити мавҷуда донишҷӯён амалан робитаи шифоҳиро бо дорандагони забони хориҷӣ надоранд. Ин ҳолат ҳангоми таҳияи методикаи махсуси таълими донишҷӯён–варзишгарон барои муошират бо забони англисӣ бояд ба назар гирифта шавад. Аз ҷумла, дар маҷмӯаи таълимӣ бояд машқҳо ва вазифаҳои мувофиқ, аз қабили: гӯш кардани порчаҳои репортаж, шарҳи бозӣ, дастурҳои тренер ва ғайра пешниҳод карда шаванд.

Бояд дар назар дошт, ки нутқи зиндаи гуфтугӯии варзишии дорандаи забони хориҷӣ аз варианти адабие, ки дар стандарти давлатии таҳсилот барои таълим [1] пешбинӣ шудааст, хеле фарқ мекунад. Нутқи варзишӣ бо истилоҳоти махсус, сленгҳои варзишӣ саршор буда, аксар вақт аз ҷиҳати грамматикӣ тартиб дода нашудааст. Нутқи варзишӣ бо суръати тез, на ҳамеша равшан ва бодикқат талаффуз кардани садоҳо ва калимаҳо, мавҷудияти нидоҳо, ибораҳои истилоҳӣ тавсиф меёбад.

Шарти муҳими омӯзиши бомуваффақияти забони хориҷӣ дар муассисаи таҳсилоти олии тарбияи ҷисмонӣ самтнокии касбии мазмуни маводи таълимӣ мебошад. Масалан, гӯш кардани порчаҳои репортажҳои дорои хусусияти варзишӣ, шарҳҳои мусобикаҳо, дастурамалҳои мураббӣ ва ғайра.

Нутқи зиндаи гуфтугӯии варзишгарон аз варианти адабие, ки барои таълим бо стандарти таҳсилоти ҷумҳуриявӣ таҳсилоти миёнаи умумӣ ва олии пешбинӣ шудааст, фарқ мекунад. Нутқи варзишӣ (воқеанигорӣ, шарҳҳо, репортажҳо) аз истилоҳоти махсус, сленги варзишӣ фаровон буда, бо суръати зуд, эҳсосотнокӣ тавсиф меёбад. Аммо, маҳз ҳамин намудҳои фаъолият боиси шавқу ҳавас дар донишҷӯён гардида, ҳавасмандии онҳоро ба омӯзиши забони хоричӣ баланд мекунад, ки дар хоҳиши муошират қардан бо ҳамсолони хоричӣ ҳам дар вақти мусобикаҳои бафналмилалӣ, ҳам дар сафарҳои сайёҳӣ, ҳангоми робитаҳои шахсӣ асос ёфтааст.

Ҳамин тариқ, таълими касбӣ – меҳвари забони хоричӣ ба донишҷӯён – варзишгарон дар азхудкунии ҳадди ақали луғавӣ ва грамматикӣ, бидуни омӯзиши муфассали гуногунии падидаҳои грамматикӣ забони англисӣ асос меёбад. Грамматикаи заминавӣ ҳаҷмун асос барои ташаккули маҳоратҳои бурдани гуфтугӯ ва истифодаи усулҳои махсуси тартибдиҳии фикр мебошад. Барои омӯзиш шаклҳо ва конструксияҳои бештар дучоршаванда, ки барои забони варзишӣ хосанд, масалан, шаклҳои соддаи шаклию замонӣ, ҷумлаҳо дар ҷиғҳои хабарӣ ва амрӣ, ҷудо қарда мешаванд.

Дар асоси гуфтаҳои боло, барои беҳбуд бахшидан ба оморасозии донишҷӯёни муассисаи таҳсилоти олии тарбияи ҷисмонӣ ба иртиботи касбӣ – меҳвар бо забони хоричӣ (англисӣ) пешниҳод мешавад:

1. Дар маҷмӯи таълимӣ – методии фанни “Забони хоричӣ” ба омӯзиши матнҳои мутобиқ қардашуда ва асли, ки мазмуни онҳо ҷанбаҳои гуногуни назариявӣ ва амалии самти ихтисоси аз ҷониби донишҷӯён интихобшударо дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш инъикос мекунанд, соатҳои зиёдтари таълимӣ ҷудо қардан зарур аст.

2. Ҷиғати баланд бардоштани самаранокии ташаккули салоҳияти забони хоричӣ касбии донишҷӯён ҳамгирасозии воситаҳои маъмул ва инноватсионӣ ва усулҳои методии таълим зарур мебошад. Дар раванди таълимӣ истифодаи презентатсияи мултимедиявӣ, бозиҳои нақшӣ, мавод бо матнҳои мутобиқ қардашуда ва аслии дорои мазмуни касбӣ, луғатномаҳои истилоҳҳои махсуси касбӣ дар шакли электронӣ ва бо усули матбаавӣ интизоршуда ба мақсад мувофиқ мебошад.

3. Ҳангоми интихоби истилоҳҳои забони хоричӣ, ки барои тартиб додани луғатнома аз ҳисоби матнҳои аслии дорои мазмуни касбӣ лозим аст барномаҳо – конкордансҳои компютерӣ мавриди истифода қарор дода шаванд. Истифодаи барномаҳо – конкордансҳои компютерӣ интихоби истилоҳҳои забони хоричиро, ки донишҷӯёни онҳо барои тарҷумаи матни бо забони хоричӣ дорои мазмуни касбӣ зарур аст, беҳтар мекунад.

Ҳамин тариқ, мутахассиси муосири баландихтисос дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш бояд дорои малакаҳои иртиботи касбӣ – меҳвар ба забони хоричӣ бошад, ки яке аз ҷузъҳои таркибии муҳимтарини тасвири касбии мутахассисони ояндаи соҳаи мазкур маҳсуб меёбад.

АДАБИЁТ

1. Барномаи давлатии «Дар бораи такмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015 – 2020» аз 3.06.2014, № 427.

2. Захаров, А. А. Проблемы и перспективы развития университетского образования в области физической культуры и спорта // Теория и практика физической культуры. 2003. – № 5. – С. 50–52.

3. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Стандарти давлатии таҳсилоти олии касбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 25 феввали соли 2017, № 94, ш. Душанбе.

4. Масалкова, Эльвира Владимировна Обучение общению на английском языке студентов факультета физической культуры

5. Общеввропейские компетенции владения иностранным языком: Изучение, преподавание, оценка. Страсбург: Cambridge University Press, МГЛУ, 2003. –256 с. С. 100.

6. Петьков, В.А., Филоненко, В.А. Мониторинг развития компетенций будущих специалистов в процессе реализации образовательных программ иноязычной подготовки //

Вестник Армавирского института социального образования (филиала) РГСУ. 2014. С. 101–104.

7. Стрижакова, Н.Е., Петьков, В.А., Романов Д.А. Взаимосвязь становления языковой компетенции и социально–профессиональной компетентности студентов // Учёные записки университета им. П.Ф. Лесгафта. 2015. № 5 (123). С. 177–181.

8. Сурнин, Д. И. Структура и содержание коммуникативной компетентности специалиста Физической культуры и спорта / Д. И. Сурнин // Молодой ученый. – 2012. – №5. – С. 505–507.

9. Тамбиева З.Ю., Урусова Л.Р., Петьков В.А. Гуманизация педагогического взаимодействия преподавателя и студента в процессе обучения иностранному языку// Вестник Адыгейского государственного университета. Сер. Педагогика и психология. 2016. Вып. 1 (173). С. 45–51.

10. Ткаченко, А. Н. Активизация процесса формирования навыков иноязычной коммуникации при подготовке специалистов в сфере физической культуры и спорта: автореф. дисс. ... канд. пед. наук. – Омск, 2001. – 23 с

11. Удалова, М. Ю. Педагогические условия совершенствования профессионально–ориентированного обучения иностранному языку магистров физкультурных вузов: автореф. дисс. ... канд. пед. наук [13.00.02] / М. Ю. Удалова. – М., 2002. – 23 с.

12. Чучалина, А. И. Профессионально–речевая подготовка специалистов физической культуры и спорта: монография / А. И. Чучалина, О. М. Чусовтина, Н. М. Костихина. – Омск: Сиб ГУФК, 2006. – 136 с.

13. Шаламова, Н.А. Методологические основы и сущностные характеристики процесса формирования будущих специалистов физической культуры к иноязычному общению // Сибирский педагогический журнал. – 2007. – № 14. – С. 208–216.

СОЦИАЛЬНАЯ ЦЕННОСТЬ СПОРТА В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

ДАВЛЯТБОЕВА Сарвиноз Абдумаликовна – старший преподаватель кафедры менеджмента и туризма Института физической культуры Таджикистана им. С. Рахимова, соискатель Института развития образования имени Абдурахмана Джами Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. С. Айни, 126, E-mail: sarvinoztj@mail.ru, тел.: +(992) 917221987

Автор в статье даёт разъяснение массовому спорту как важному социальному феномену, его значимому влиянию на здоровье всех слоёв общества, здоровье нации, национальные отношения, деловую жизнь, общественное положение, работоспособность, образ жизни людей и т.д.

В статье автор рассматривает важность охвата массовым спортом не только как способ укрепления и сохранения здоровья нации, развития экономики, социализации общества, но и как целенаправленная мера по предотвращению наркотизации и других антисоциальных проявлений среди подростков и молодежи, в том числе их вхождение в состав религиозных и экстремистских группировок.

Ключевые слова: общество, здоровье, спорт, ценность, социальный, соревнование, жизнь.

АФЗАЛИЯТИ ИҚТИМОИИ ВАРЗИШИ ОММАВӢ ДАР МАРҲИЛАИ КУНУНӢ

ДАВЛЯТБОЕВА Сарвиноз Абдумаликовна – муаллими калони кафедраи менеҷмент ва сайёҳии Донишқадаи тарбияи ҷисмонӣ ба номи С. Раҳимов, унвонҷӯи Пажӯҳишироҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Айни, 126, E-mail: sarvinoztj@mail.ru, тел.: +(992) 917221987

Муаллиф дар мақола варзиши оммавино ҳамчун як падидаи муҳими иҷтимоӣ ва таъсири назарраси онро қариб ба саломатии тамоми табақаҳои ҷомеа, саломатии миллат, муносибатҳои миллӣ, мақоми иҷтимоӣ, қобилияти корӣ, тарзи ҳаёти одамон ва ғайра шарҳ додааст.

Дар мақола муаллиф инчунин аҳамияти машғул шудан бо варзишҳои оммавино на танҳо ҳамчун як роҳи тақвият ва ҳифзи саломатии миллат, рушди иқтисодӣ, иҷтимоии ҷомеа, балки ҳамчун яке аз чораҳои мақсадноки пешгирии нашъамандӣ ва дигар зухуроти иҷтимоиро дар байни наврасон ва ҷавонон, аз ҷумла шомилшавии онҳо ба гурӯҳҳои динӣ ва экстремистӣ баррасӣ мекунад.

Вожаҳои асосӣ: ҷомеа, солимӣ, варзиш, арзиш, иҷтимоӣ, мусобиқа, ҳаёт.

SOCIAL SPORT VALUES FOR EVERYONE IN THE MODERN WORLD

DAVLYATBAEVA Sarvinoz Abdumalikovna – senior Lecturer of the Department of management and tourism of the Institute of physical culture of Tajikistan named after S. Rakhimov, Applicant of the IDO named after A. Jami, Dushanbe, 126 Ayni Str., **E-mail:** sarvinoztj@mail.ru, **Phone:** +(992) 917221987

The author in the article explains mass sports as an important social phenomenon, its significant influence on almost the health of all strata of society, the health of the nation, national relations, business life, social status, working capacity, people's lifestyle, etc.

In the article, the author also considers the importance of engaging in mass sports not only as a way to strengthen and maintain the health of the nation, economic development, socialization of society, but also as a targeted measure to prevent drug addiction and other antisocial manifestations among adolescents and youth, including their inclusion in religious and extremist groups

Key words: society, health, sport, value, social, competition, life.

Спорт как самый важный социальный феномен пронизывает все слои общества, оказывая огромное воздействие почти на все основные сферы жизни, благоприятно влияя на здоровье нации, национальные отношения, деловую жизнь, общественное положение, работоспособность, формирование моды, этические ценности, образ жизни людей. В подтверждение этого тезиса можно привести слова известного спортсмена Александра Волкова: «...спорт сегодня - это главный социальный фактор, способный противостоять нашествию дешевой культуры и дурным привычкам». Действительно, феномен спорта обладает мощной социализирующей силой. Политики давно рассматривают спорт как национальное увлечение, способное сплотить общество единой национальной идеей, наполнить своеобразной идеологией, стремлением людей к успеху, к победе.

В нынешнее время спорт приобретает высокую значимость в обществе, что появляются основания считать его одним из основных видов человеческой деятельности. В системе норм и ценностей общества он играет значимую роль. Занятие спортом довольно часто рассматривается не только как способ укрепления и сохранения здоровья, но и как превентивная мера по предотвращению алкоголизации, наркотизации и других антисоциальных проявлений поведения среди молодежи, в том числе, их вхождении в состав религиозных и разных экстремистических групп, о чём свидетельствуют события в Сирии, Афганистане и других стран.

Следует отметить, что к тому же здоровье нации, а именно, детерминант (причинные факторы) приоритетов и поведения людей считается важнейший фактором развития экономики, стабилизации общества, т.е. существования государства и его позиций в мире. В нездоровом обществе стагнирует и деградирует культура и образование, развивается комплекс неполноценности и ущербности нации, а неэффективная экономика с социальной точки зрения провоцирует деградацию населения (психические и сердечнососудистые заболевания, самоубийства и тд.).

Развитие массового спорта, актуальный вопрос чрезвычайной важности для современного Таджикистана. Снижение общего уровня духовности и нравственности среди определённых групп молодёжи, устойчивая динамика ухудшения показателей массового спорта, физического развития, подготовленности, физической и интеллектуальной работоспособности становится всё более значимым признаком развития кризиса качества жизнедеятельности значительных масс населения, как одного из важных факторов риска для национальной безопасности и надёжности условий интеллектуального, нравственного, духовного развития населения, а также экономической стабильности и роста международного авторитета высших школ Республики Таджикистан. В связи с этим, популяризация массового спорта, как одно из направлений государственной политики в информационной сфере должна превратиться в одну из приоритетных задач, от решения которой во многом будет зависеть достижение поставленных стратегических целей.

Следует отметить, что одна из тенденций современного Таджикистана в условиях полной государственной независимости считается развитие массового спорта. Массовый спорт как социальное явление восходит ещё к советским временам, когда, по сути, популярность спорта прочно утвердилась среди различных слоев общества и целенаправленно пропагандировалась среди них. Поэтому в те годы были созданы благоприятные условия для повсеместного развития спорта по всем параметрам, особенно по его материальному обеспечению. Основные достижения массового спорта в советский период считается его доступность для широкого слоев общества, свобода выбора и участия молодёжи в нём.

Одним из самых популярных и ценных направлений массового спорта (для всех) в то время было студенческие спортивные общества под названием «Буревестник» («Птица грозы»), «Кожаный мяч», «Золотая шайба», благодаря которым широкий круг школьники, молодёжи и общественности были вовлечены в разные виды спорта. А наиболее талантливые из них продолжали играть, начиная, от школьных спортивных секций (почти повсюду), кончая для взрослых, национальных спортивных команд [1, с.162-165].

Следует отметить, что в Республике Таджикистан, несмотря на многочисленные проекты, направленные на популяризации и развитие спорта для всех, к сожалению, всё ещё небольшое количество людей занимаются массовым спортом. Многие люди не имеют возможности из-за экономические затруднение заниматься спортом. По данной причине и профессиональный спорт тоже пока ещё не всегда имеет возможность достичь средних результатов. По статистике в Таджикистане в массовом спорте охвачены не более 20% населения, в странах Европы оно составляет от 40% до 50% (половина населения), а в США этот показатель достигает 60%.

Правительство Республики Таджикистан за последние годы создаёт благоприятную почву для охвата населения занятиями физической культурой и массовым спортом в городах и районных, сельских местностях (строительство современных стадионов, спортивных площадок, в том числе в общеобразовательных учреждениях). Следовало бы и местными исполнительными властями на местах уделять внимание данному очень важному вопросу и пропагандировать к его решению местных инвесторов, бизнесменов, известных патриотических и творческих личностей. Потому что, инвестировать в массовый спорт это, прежде всего, обеспечения экономического и социального развития страны в условиях рыночной экономики, а также источник укрепления военной мощи страны.

Необходимо заметить, что ответственность сторон, занимающихся массовым спортом, в последние годы, хотя и возросла, но охват массовым спортом остаётся слабым, поскольку для успешного продвижения массового спорта необходимо было обеспечивать его доступность для широкого круга молодёжи и добываться увеличением количество сотрудников (профессионалов). К примеру, только в более чем 31% вузов страны имеются спортивные секции (смотрите таблицу 1).

Результаты исследования по охвату населения (студенты) массовым и профессиональным спортом

Количество людей, которые интересуются или не интересуются спортом	Спорт в обществе, его доступность и трудности для общества	Интерес молодёжи к спорту и признание важность здоровья	Сравнение показателей интересов юношей Таджикистана с другими странами
Примерно 50% населения Таджикистана не занимается спортом в связи с умственной работой или отсутствием желания.	60% населения по причине бедности отказываются от занятий спортом в тренажёрных залах	40% молодых людей из-за работы с компьютером вообще не занимаются спортом	70% населения занимается спортом в близко расположенных спортивных секциях с доступными ценами или бесплатно для населения Таджикистана
20% населения тренируются, чтобы поддерживать свое здоровье.	20% населения по желанию ходят на бесплатные спортивные площадки, но не имеют тренеров	10% молодых людей имеют большое желание к просмотру спортивных соревнований по компьютеру	10% населения в силу их недостаточного физического состояния (невозможность) никогда не занимаются спортом
20% населения тренируются, чтобы поддерживать свое здоровье и физически красиво выглядит	10% населения из богатой семьи имеют целью накачивать мышцы тела по своему желанию	20% молодёжи по месту жительства самостоятельно без совета наставников занимаются разными видами спорта.	10% населения, к сожалению, перестают заниматься спортом из-за физических нарушений части тела
10% населения с целью участия в международных соревнованиях активно занимаются спортом	10% населения как профессиональные спортсмены заняты профессиональным спортом (разного вида) повседневно	30% молодых людей считают спорт фактором поддержания хорошего здоровья и тренируются по советам тренеров	10% населения, употребляющие спиртные напитки и не имеющие желания заниматься спортом постоянно, откладывают его на потом.

Результаты анализа исследования показывают, что качество охвата массовым и профессиональным спортом в проводимых учебных организациях (таблица 1) за последние годы существенно не изменилась (отрицательная динамика от 50 до 70%). Положительная динамика охвата массовым спортом составляет от 10 до 30%. Самый «высокий показатель» 30% молодёжи заняты спортом ради поддержания хорошего здоровья и занятия с этой частью проходят по советам тренеров.

Таким образом массовым спортом в (институт физической культуры имени С.Рахимова) охвачены около 30% населения, 20% молодёжи тренируются, чтобы поддерживать свое здоровье и красиво выглядеть, 20% населения с удовольствием ходят на бесплатные спортивные площадки, но не имея тренеров, 20% молодёжи занимаются разными видами спорта самостоятельно, по месту жительства без наставников, 10% населения активно занимаются спортом с целью участия в международных соревнованиях и тд.

Многие исследователи отдаление молодежи и взрослого населения от участия в массовом спорте в последние три десятилетия XXI века соотносят к его не финансированию, кадровому кризису и частично к отсутствию желание широких масс спортивным занятиям, как к очень значимой ценности в жизни общества. Нет более

важных задач, чем охват население, (юноши, молодёжи, другие слои) массовым и профессиональным спортом. Сегодня широкие слои населения в большей степени ценят высокое достижение спортсменов в профессиональном спорте в республиканском и мировом масштабах [11, С.174].

На современном этапе развития общества очень важно совместно бороться, переводя акцент с профессионального спорта на спорт для всех. Попытка укрепления массового спорта проистекает из ряда разногласий:

- между нежеланием отдельных и большинства людей участвовать в массовых спортивных соревнованиях;
- заявлениями ответственных лиц о необходимости развития спорта для всех;
- достижений в области массового спорта в советское время и в наше время;
- между реальными условиями развития массового спорта и потребностью в них;
- среди реальных условий труда (прежде всего, заработной платы) - специалистов в области массового спорта и необходимость устранения кадровой нехватки в рассматриваемой сфере [2, с.28-37].

По нашему мнению, говоря о достижениях массового спорта в советское время, нельзя, не отметить наличие элемента принуждения в процессе вовлечения людей в массовые спортивные мероприятия. Кроме того, популярность спорта была обеспечена необходимой инфраструктурой и ее функционированием на бесплатной основе. К сожалению, в нынешней ситуации, когда бывшая инфраструктура сочетается с рыночными механизмами (платный спорт), конкуренция в сфере развлечений между спортом и другими видами деятельности (ночные клубы, просмотр фильмов и т. Д.) увеличивается, а возможности большинства части населения уменьшается [4, С.37-41].

Надежды общества на развитие массового спорта пока не оправдались. Одна из причин - слабое взаимодействие факторов с низкой привлекательностью массового спорта. Помимо практических проблем, существуют теоретические вопросы, требующие серьезного исследования (определения массового спорта, его взаимосвязи со спортом высших достижений и профессиональным спортом). Они должны касаться, взаимосвязи между работой над подготовкой лучших и работой профессиональных спортсменов с широким кругом населения.

Необходимость теоретического рассмотрения практических и теоретических вопросов связана с необходимостью адаптации массового спорта к условиям современного общества путем использования соответствующих механизмов его развития. Благодаря социологическому анализу, можно рассмотреть содержание и характер кризиса массового спорта в современном Таджикистане, а также специфику социального взаимодействия факторов, которые могут способствовать решению существующих проблем [3, с.43]-49].

Ход изучения международного опыта в рассматриваемой области показывает, что термин «массовый спорт» практически не используется за рубежом. Ни в научных трудах скандинавских ни в работах американских авторов мы не видим деления спорта на спорт высших достижений, профессиональный и массовый спорт. Для них спорт в основном делится по другим критериям, главным критерием которых является возраст. Мы видим, что спорт делится на развлекательной, дошкольной, школьной, студенческой и профессиональной.

Анализ опыта зарубежных стран показывает, что доступность и популярность спорта позволяет успешно решать такие задачи, как достижение высоких спортивных результатов и привлечение к здоровому образу жизни как можно более широких слоев населения [5, с. .91].

Анализ основан на опытах следующих странах:

1. США, где 60% населения (школьники, студенты) регулярно занимаются спортом, позволяют американским спортсменам добиваться высоких результатов на Олимпийских играх. Здесь важно отметить, что проблема ожирения, общая для многих американцев, является результатом бездействия и нарушений питания.

2. В Китае, где частично используется советская модель обучения спортсменов, позволяют спортсменам, показывать высокие результаты, как это было продемонстрировано на Олимпийских играх 2008 года в Пекине.

3. Обращает на себя внимание опыт Германии в футболе, где популярная пошаговая модель подготовки юных футболистов позволила им выиграть чемпионат мира в 2014 году;

4. Очень интересен опыт Норвегии и Швеции, где популярны и доступны, в первую очередь, зимние виды спорта, благодаря более развитому оздоровительному спорту, позволили привлечь к здоровому образу жизни большое количество граждан этих стран.

5. Канада, страна, где по популярности национальный вид спорта - хоккей более популярен, чем другие виды спорта.

В этих странах спортивная система имеет свою программу развития, которая в первую очередь направлена на обеспечение порядка и гласности. Мы можем выбрать для себя более приемлемый метод изучения социальных процессов и явлений. На основе анализа массового спорта можно выбрать один из четырех основных методов: структурно - функциональный, институционально - реорганизованный, а также систематический [10, с.207].

Структурно-функциональный подход в нашем анализе спорта позволяет определить ряд задач массового спорта как одного из элементов спортивной подсистемы в целом:

- социологическая задача - обеспечить максимальный доступ к соревнованиям как можно большему количеству людей;

- ценностная функция позволяет человеку осознать ценность физической культуры и спорта как важного элемента здорового образа жизни;

- задача интеграции в продвижение массовых видов спорта, даже модных занятий, привлечение новых людей в свою сферу и формирование собственных сообществ (болельщиков, спортивных тренеров, спортсменов и т. д.);

- рекреационная задача - смотреть на спорт как на активный досуг, позволяющий укрепить здоровье в контексте развлечений;

- идеологическая задача состоит в том, чтобы в процессе занятий спортом человек вырабатывал правила честной конкуренции и здоровой конкуренции (как физической, так и психологической).

Одним из наиболее распространенных подходов в нашем исследовании и анализе феномена массового спорта является институциональный метод, так как он также позволяет раскрыть потенциал структурно-функционального анализа.

Многие исследователи предлагают рассматривать спорт как механизм трансформации человеческой природы в социальную сущность. Благодаря институциональному подходу, можно выделить различные формы общения и сотрудничества между спортсменами в массовом спорте. Этот метод позволяет рассмотреть роль практического сотрудничества между людьми, которое складывается в массовом спорте [7, с.22].

Соответственно, подход к «правилам игры», состоящий из институтов, предполагает улучшение внутренних ограничений индивидов, что позволяет говорить как об объективных, так и субъективных факторах, влияющих на феномен массового спорта. К субъективным факторам относятся стереотипы и традиции, которые определяют отношение людей к спорту, мотивацию и мотивацию через систему устоявшихся ценностей. Системный подход к социологии предполагает рассмотрение двух аспектов массового спорта:

1. Массовый спорт как инфраструктура спорта находится между профессиональным спортом и физической культурой; Массовый спорт в данном случае подготавливает кадры для профессионального спорта и является своего рода фундаментом.

2. Массовый спорт состоит из системы взаимосвязанных элементов. Эти элементы - социальные факторы. Теория социальных факторов исторически восходит к французской социологии. Массовые и индивидуальные социальные факторы стали предметом исследования А. Турена. Социальный фактор в их действиях не зависит от окружающей среды, и это позволяет им изменять ее своим поведением. По мнению М. Кроуза, коллективные и индивидуальные действия социальных факторов составляют систему. Система массового спорта является продуктом действия этих факторов. Надо сказать, что отношение населения к массовому спорту в настоящий момент следует характеризовать скептически, потому что создание необходимых условий и средств для тренировок будет намного дороже, чем его эффект.

Мы проанализировали реализацию спортивных проектов и пришли к выводу, что спорт «для всех» в современном Таджикистане пока находится в состоянии неопределенности, потому что он связан с рядом серьезных несоответствий, а именно:

- между фактическим состоянием инфраструктуры массового спорта и условиями, необходимыми для ее полноценного функционирования;
- между развитием массового спорта в бывшем СССР и современностью;
- отсутствие желания создавать стресс, связанный с соревнованиями, и попытки привлечь больше людей к спорту;
- между реальными условиями работы специалистов в области массового спорта и необходимостью устранения кадровой нехватки в этой сфере;
- отсутствие финансирования массового спорта.

Сегодня ситуация совсем иная: изменились сами «массы», ухудшилась инфраструктура, созданная в прошлом, исчез элемент принуждения, за занятие спортом нужно хорошо платить. Все сказанное отрицательно сказывается на привлечении населения к спорту. Развитие массового спорта в данных условиях, помимо прочего, требует развития привлекательной для общества идеологии, основанной на развлекательных аспектах просмотра спортивных состязаний.

Целью новой идеологии является обеспечение полной реализации задач спорта для всех, вовлечение социальных факторов в массовый спорт, обеспечение их заинтересованности в сотрудничестве, а также развитие спорта и физического воспитания, необходимость в:

- углубленное изучение социальных проблем «Спорт и личность», «спорт и молодежь», «спорт и прогресс» и др.
- решение важнейших задач современного общества, возрождение спортивной системы подростков и молодежи и вовлечение учащихся школы в них.

Следует отметить, что возможности спорта для социализации личности, ее формирования и развития в соответствии с требованиями общества, индивидуальными потребностями, социокультурными образцами необычайно многообразны:

1. К числу наиболее важных задач социализации личности относится создание условий для самореализации (оценка самого себя в сопоставлении с другими), которую многие социологи, философы и психологи считают высшей и наиболее завершенной формой человеческого существования. Благодаря этому в спорте создаются условия для самовоспитания, самосовершенствования, самоопределения. Объективная оценка способностей человека в спортивном соперничестве побуждает его к совершенствованию своих способностей.

2. Издавна выявлены и обоснованы в многочисленных работах педагогов и медиков огромные возможности, заключенные в спорте, для сохранения и укрепления здоровья людей, а также их физического совершенствования.

3. Важную роль спорт способен сыграть в процессе формирования разнообразных психических качеств и способностей человека, его психической культуры в целом, поскольку спортивные состязания и вся спортивная деятельность предъявляют высокие требования к проявлению его волевых качеств и к саморегуляции.

4. Спорт (особенно спорт высших достижений) способен выполнять важную познавательную функцию. На тренировках и соревнованиях организм подвергается воздействию разнообразных факторов, попадает в различные условия и открывает человеку свои «тайны». Спорт может быть важным инструментом познания не только закономерностей функционирования, но и закономерностей управления человеческим организмом для его совершенствования в том или ином направлении.

5. В спортивной деятельности, во всех ее формах и видах заложены огромные возможности для эстетического воздействия на человека, для формирования эстетической культуры личности, способности воспринимать, чувствовать и правильно понимать прекрасное, действовать «по законам красоты». Этот потенциал спорта определяется тем, что спортивная деятельность - сфера, в которой возможно проявление всех основных эстетических ценностей.

6. В спортивной деятельности заключен огромный нравственный потенциал: она создает богатые возможности для приобщения человека к ценностям нравственной культуры, к нормам и принципам нравственности, морали. Человек имеет здесь

возможность наблюдать различные проявления таких важнейших нравственных ценностей, как добро, справедливость, честность, долг и др. Спорт требует от спортсменов нравственной оценки и нравственного выбора, побуждают их вступать в разнообразные нравственные отношения - с товарищами по команде, с соперниками, с тренером, с арбитрами, с болельщиками и зрителями и т.д., а также совершать нравственные поступки.

7. Как известно, формированию и развитию личности содействует активный, творческий отдых. Он позволяет человеку снять напряжение после трудовых будней, расслабиться, развлечься, раскрыть свои творческие способности. Для выполнения такой функции рекреации в спорте также заключены огромные возможности. Эту функцию наиболее эффективно способен выполнить «спорт для всех».

8. Спортивная деятельность за счет ее привлекательности, гуманной игровой формы организации соперничества и других отмеченных выше особенностей способна содействовать профилактике наркомании и других аспектов девиантного поведения детей и молодежи.

9. В спортивной деятельности заключены огромные возможности для реализации гуманистически ориентированной политики по отношению к лицам с ограниченными возможностями (инвалидам), и прежде всего для решения в процессе их социализации проблемы социальной реабилитации и интеграции.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдуллоев, Ш.У. Современные факторы профессиональной подготовки специалистов физического воспитания. Ученые записки ХГУ им. ак. Б. Гафурова, №1 (50), Худжанд, 2017 – С. 162-165.

2. Бахриддинов, М. Физическая культура народов Центральной Азии в период вхождения их в состав Ахеменидского государства // Вестник педагогического университета ТГПУ имени Садриддина Айни. - Душанбе, 2012. - №1(44). - С.28-37.

3. Власова, О.В., Ольшевская А.Д. Социологический анализ отношения молодежи к массовому спорту // Экономика, социология и право. 2016. № 9. С. 37-41.

4. Дутчак, М.В., Мичуда Ю.П. Проблемы ресурсного обеспечения спорта для всех в мировых условиях // Наука и спорт: современные тенденции. № 1 (Том 2). 2014. - С. 91.

5. Коломийченко, Е.В. Мотивация студентов вуза к занятиям физической культурой и спор том как компонент развития физической культуры личности // Северокавказский психологический вестник. № 10/1. 2012. С. 35-39.

6. Мичуда, Ю.П., Жуляев, В.Н. Особенности финансирования массового спорта в Европе // Национальный университет физического воспитания и спорта Украины. 2016. С. 40-44.

7. Паначев, В.Д. Проблемы управления социальным институтом спорта // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Социально-гуманитарные науки. 2016. № 2(57). - С. 207.

8. Салимов, Х.К. Педагогические условия воспитания патриотизма студентов средствами национальных таджикских подвижных игр и народных традиций: дис. канд. пед. наук: Душанбе, 2015. - 174 с.

**ТЕХНОЛОГИЯИ ТАЪЛИМ
ТЕХНОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ
TEACHING TECHNOLOGY****МЕТОДИКАИ ОМУЪЗИШИ ҚИСМҲОИ ТЕХНИКӢ ВА
БАРНОМАВИИ КОМПЮТЕР**

САИДЗОДА Исроил Махмад – номзади илмҳои технологӣ, дотсенти кафедраи информатикаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17, **E-mail:** isroil-84@list.ru, **тел.:** +(992) 904485555

ҲАЙЁТОВ Курбоналӣ Эмомуддинович – омӯзгори калони кафедраи “информатика-барномасоз”-и Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар н. Рашт, н.Рашт, кӯчаи Э. Мухиддинов, 63, **E-mail:** rasht_94-94@mail.ru, **тел.:** +(992)988983394

Масъалаи омӯзиш ва рушди илмҳои компютерӣ яке аз ҳадафҳои асоситарини Ҳукумати ҚТ ба ҳисоб меравад. Барои расидан ба ин ҳадафҳо, бояд раванди омӯзиши фанни технологияи иттилоотиро аз мактаби миёна дуруст ба роҳ монем. Аз таҳлилҳо ва мушоҳидаҳо бар меояд, ки дар бисёре аз мавридҳо дарсҳои фанни технологияи иттилоотӣ танҳо дар намуди назариявӣ сурат мегиранд, ки ин ба пастшавии салоҳиятнокии дониши хонандагон оварда мерасонад.

Дар мақолаи мазкур методикаи омӯзиши қисмҳои техникӣ ва барномавии компютер мавриди таҳлил қарор гирифтааст.

Барои расидан ба ин ҳадафҳо санҷиши салоҳиятнокии дониши хонандагон оиди мавзӯи баррасаишаванда, дар ду шакли дарсӣ ба роҳ мондем:

1. Маводҳои дарсӣ дар шакли презентатсия ва банерҳо нишон дода шуда, дар бораи вазифаҳои ҳар як таҷҳизоти дохили блокаи системавӣ бо таври назариявӣ ба хонандагон маълумот дода мешавад, ки ин яке аз усулҳои маъмули дарсӣ мебошад.

2. Тамоми таҷҳизотҳои лозимии дохили блокаи системавии компютер дар шакли маводҳои намоишӣ нишон дода шуда, ҳар яке аз онҳо бо таври кушода, қисм ба қисм ба хонандагон нишон дода мешавад, вазифаҳои онҳо фаҳмонда мешавад ва тарзи кушодану васли онҳо нишон дода мешавад.

Аз озмоишҳои педагогии дар мақола гузаронидашуда, ки он ду шакли гузариши дарсро дар бар мегирад, бар меояд, ки танҳо дар 7-ҳафтаи озмоишӣ салоҳиятнокии дониши хонандагон, аз руи шакли дуҷум боло рафтааст.

Вояҳои асосӣ: салоҳият, компютер, омӯзгор, дарс, озмоиш, хонанда, таҷриба, таҷҳизот, таҳлил, санҷиш.

**МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ ТЕХНИЧЕСКОЙ И ПРОГРАММНОЙ
ЧАСТИ КОМПЬЮТЕРА**

САИДЗОДА Исроил Махмад – кандидат технологических наук, доцент кафедры информатики Таджикского национального университета, г. Душанбе, пр. Рудаки 17, **E-mail:** isroil-84@list.ru, **тел.:** +(992) 904485555

ХАЙЁТОВ Курбоналӣ Эмомуддинович – старший преподаватель кафедры информатика – программист Таджикский педагогический институт в Рахитском районе, р. Рашт, ул. Э. Мухиддинов, 63, **E-mail:** rasht_94-94@mail.ru, **тел.:** +(992)988983394

Изучение и развитие информатики является одной из основных целей Правительства Республики Таджикистан. Для достижения этих целей нам необходимо правильно организовать процесс изучения предмета информационных технологий со

средней школы. Анализ и наблюдения показывают, что во многих случаях уроки информационных технологий проводятся только в теоретической форме, что приводит к снижению компетентности знаний учащихся.

В данной статье анализируются методы изучения технической и программной частей компьютера.

Для достижения поставленных целей мы провели проверку знаний учащихся по предмету в двух формах:

Учебные материалы представлены в виде презентаций и баннеров, а студенты теоретически информированы о функциях каждого устройства внутри системного блока, что является одним из наиболее распространенных методов обучения.

Все необходимое оборудование внутри системного блока компьютера показано в виде наглядных пособий, каждое из которых открыто, по частям показано читателям, разъяснены их задачи и способы их открытия и подключения.

Из проведенных в статье педагогических экспериментов, включающих две формы прохождения урока, видно, что только на 7-й неделе эксперимента повысилась компетентность знаний учащихся по второй форме.

Ключевые слова: компетентность, компьютер, учитель, урок, тест, читатель, эксперимент, оборудование, анализ, тест.

METHODOLOGY FOR TEACHING TECHNICAL AND SOFTWARE PARTS OF A COMPUTER

SAIDZODA Isroil Maumad – dotsent of the Department of Informatics, Tajik National University, Dushanbe, Rudaki ave, 17, **E-mail:** isroil-84@list.ru, **Phone:** +(992)904485555

HAYOTOV Kurbonali Emomudinovich – senior teacher of the department Informatic-programmist, Tajik Pedagogical Institute in the Rasht region, r. Rasht, E. Muhiddin strit 63, **E-mail:** rasht_94-94@mail.ru, **Phone:** +(992)988983394

The study and development of informatics is one of the main goals of the Government of the Republic of Tajikistan. To achieve these goals, we need to properly organize the process of studying the subject of information technology from high school. Analysis and observations show that in many cases information technology lessons are conducted only in a theoretical form, which leads to a decrease in the competence of students' knowledge.

This article analyzes the methods of studying the technical and software parts of a computer.

To achieve our goals, we tested students' knowledge of the subject in two forms:

Educational materials are presented in the form of presentations and banners, and students are theoretically informed about the functions of each device inside the system unit, which is one of the most common teaching methods.

All the necessary equipment inside the computer system unit is shown in the form of visual aids, each of which is open, shown to readers in parts, their tasks are explained and how to open and connect them.

From the pedagogical experiments conducted in the article, which included two forms of passing a lesson, it can be seen that only on the 7th week of the experiment, the competence of students' knowledge in the second form increased.

Key words: competence, computer, teacher, lesson, test, reader, experiment, equipment, analysis, test.

Дар раванди тадриси дарсҳои технологияи иттилоотӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, он мавзӯҳое, ки ба бахши дастгоҳҳои техникии компютер рабт доранд, дар намуди умумӣ омӯхта мешавад. Бояд қайд намуд, ки тавсифи дастгоҳ ва принципҳои кори онҳоро бидуни дарки чузъиёти техники ва барномавӣ фаҳмидан ғайриимкон аст. Тавсифи архитектуравии фаҳмиши сохтор ва раванди кори компютер барои истифодабаранда ва

барномасозон яке аз масъалаҳои аввалиндараҷа ба ҳисоб меравад. Чунки, ҳар як истифодабаранда пеш аз ҳама бояд дарк намояд, ки иттилооти коркардашаванда дар кадом марҳилаҳо пай дар пай иҷро шуда истодааст.

Аз ин лиҳоз, аз нуқтаи назари методӣ зарур мешуморем, ки ҳар як истифодабарандаи компютер, бояд бо қадри кофӣ аз архитектураи сохтори компютер бохабар бошад. Дар зери мафҳуми архитектураи компютер фаҳмидан мумкин аст:

- ✓ таъиноти барномавии компютер;
- ✓ таҷҳизотҳои асосие, ки дар раванди кори компютер вазифаҳои муҳимро иҷро мекунанд;
- ✓ хотираи доимӣ, ғаврӣ ва берунии компютер;
- ✓ хусусиятҳои кори компютер ва барномаҳои татбиқӣ;
- ✓ тамоми он дастгоҳҳое, ки барои ягон вазифаи мушаххас ба компютер васл шудаанд [1,10].

Бояд хотиррасон намуд, ки барои корбарони пешрафта ва сатҳи олии инчунин, донишмандони роҳҳои идоракунии барномаҳои кори компютер, сохтори кори протсессор, барномасозӣ ва алгоритми тарзи коркарди иҷроии масъалаҳо аз ҷониби протсессор, вазифаи аввалиндараҷа ба ҳисоб меравад.

Аз таҳлилҳо бар меояд, ки компютерҳои муосири фардӣ бо суръати баланд рушд намуда истодаанд, аммо аз ҷиҳати техникӣ архитектураи кори онҳо бетағйир боқӣ мондааст.

Дар раванди тадриси дарсҳо на ҳама вақт имконият фароҳам меояд, то омӯзгори фанӣ блоки системавии компютерро кушода, сохтори ҷузъҳои дохилии он, дастгоҳҳои беруна, пайвастунакҳо ва он таҷҳизотҳои муҳимтарине, ки ба коркарди иттилоот вобастаанд, ба хонандагон нишон диҳад.

Аз ин лиҳоз, барои беҳатарӣ ва осон нишон додани ҷузъҳои дохилии блоки системавӣ, аз баъзе компютерҳои ҳозиразамон, ки дорои панелҳои шаффофи шишагини паҳлӯӣ бо равшаниҳои дохилӣ мебошанд, дар раванди дарсҳо истифода намудан мақсаднок мебошад [8].

Оиди архитектураи компютер дар китобҳои дарсӣ фақат бо таври умумӣ маълумотҳо оварда шудаанд, ки на ҳамаи онҳо барои хонандагон фаҳмо буда метавонанд. Дар амалия дида мешавад, ки аксарияти мактабҳо ҳоло бо компютерҳои фардӣ ҳозиразамон муҷаҳҳаз шудаанд.

Аз ин лиҳоз, омӯзгор вазифадор аст, ҳангоми омӯзиши архитектураи компютер, бо таври мушаххас принципҳои кори компютерро бо мисолҳо ба хонандагон нишон диҳад. Масалан, яке аз усулҳои маъмулии методологӣ дар ин маврид нишон додани аналогияи кори компютер бо инсон мебошад, ки он дар ҷадвали 1 оварда шудааст [3,4,6].

Ҷадвали 1. Муқоисаи функсияҳои вазифавие, ки хотираи инсон ва компютер иҷро мекунанд

Вазифа	Инсон	Компютер
Нигоҳдории иттилоот	Хотира	Дастгоҳҳои хотиравӣ
Коркарди иттилоот	Фикркунии	Протсессор
Қабули иттилоот	Органҳои эҳсосӣ	Дастгоҳҳои воридотӣ
Интиқоли иттилоот	Гуфтор, маънидоққунӣ	Дастгоҳҳои хоричқунӣ

Дар равиши дарс ба хонандагон супориш додан мумкин аст, то ҷадвалро бо мисолҳои намунавии худ пурра намоянд.

Бо назардошти он, ки хотираи компютер ба дохилӣ ва берунӣ чудо мешавад, метавонем онро ба аналогия хотираи инсон муқоиса намоем, ки чадвали 1 баёнгари он аст.

Яке аз масъалаҳои асоситарин ва муҳими омӯзиши архитектураи компютер, пеш аз ҳама фаҳмиш ва дарки роҳҳои коркард, нигоҳдорӣ ва интиқоли иттилоот ба ҳисоб меравад. Бояд қайд намуд, ки ҳама дастгоҳҳои компютерӣ тавассути каналҳои интиқол ва қабули иттилоот ба ҳам пайвастанд. Иттилоот тавассути дастгоҳҳои воридотӣ ба компютер дохил шуда, пас аз он дар хотираи дохилӣ коркард карда мешавад.

Агар иттилоотҳои додашударо барои муддатҳои тӯлонӣ нигоҳ доштан зарӯр бошад, он гоҳ онҳоро аз хотираи дохилӣ ба хотираи берунӣ гузаронида, дар муҳити магнитӣ ё оптикӣ дубора коркард мекунад. Коркарди иттилоотро ҳуди микропротсессор анҷом медиҳад. Микропротсессор бо хотираи дохилӣ робитаи доимии дучониба дошта, он маълумотҳои ибтидоиро хориҷ мекунад ва натиҷаҳои коркардро дар он ҷой ҷойгир мекунад. Аз хотираи дохилӣ иттилоот метавонад тавассути дастгоҳҳои хориҷқунӣ ба берун интиқол дода шавад, масалан: ба инсон ё компютери дигар [8-11].

Агар ба сохтори коркарди иттилоот дар компютер назар намоем, он гоҳ пай мебарем, ки ҳамаи иттилоотҳои коркардашаванда, дар намуди ҷараёнҳои селӣ (поток) пешниҳод мешаванд ва омӯзгор бояд, ҳамаи ин ҳолатҳоро дар ду марҳила ба хонандагон муаррифӣ карда тавонад:

1. Ҳангоми воридшавии иттилоот ба компютер, натиҷаи воридотӣ ва сабти маълумот дар хотираи фаврӣ сурат мегирад. Аз ин рӯ, истифодабаранда наметавонад маълумотҳоро бо таври мустақим ба хотираи берунӣ ворид кунад. Ин ҳолат яке аз мафҳумҳои асосӣ ҳангоми омӯзиши сохтори кори компютер ба ҳисоб рафта, инро бояд ҳамаи хонандагон азхуд намоянд.

2. Дар раванди ҳалли ягон масъалаи додашуда, компютер бояд, маълумотҳои ибтидоӣ ва нармафзори кор бо онҳоро коркард карда тавонад. Иттилооти воридшаванда ва барнома бояд дар шакли муайяни ба компютер фаҳмо муаррифӣ шаванд. Бояд қайд намуд, ки иттилоот дар хотираи дохилӣ нигоҳ дошта мешаванд ва пас аз он компютер ба иљрои амал мегузарад. Хонанда бояд дарк намояд, ки ҳама гуна кори аз љониби компютер иљрошаванда, аз рӯи барномаи муайян коркард карда мешавад, ки ин равандро идоракунии барномавии компютер меноманд [6,10].

Принсипи корӣ ва раванди идоракунии компютер дар асоси се муқаррароти муҳим, ба роҳ монда мешавад, ки ҳар як хонанда инро бояд донанд:

✓ ҳама амалҳои тавассути компютер коркардашаванда, тибқи барномаҳои муайяни махсус иљро карда мешаванд;

✓ барномае, ки дар раванди кор ғаъл аст, иљрошавии он тавассути хотираи фаврӣ ба роҳ монда шудааст;

✓ ҳамаи барномаҳоро компютер ба таври худкор иљро мекунад [3].

Дар ин марҳилаи омӯзиш, хонанда бояд ба фарқияти байни барнома ва маълумоти додашуда диққат дода тавонад. Маълумот гуфта, он иттилоотҳое дар назар дошта шудаанд, ки аз љониби компютер мувофиқи барномаи муайяни махсус коркард карда мешаванд.

Дар раванди дарси технологияи иттилоотӣ ҳангоми баёни мавзӯёҳое, ки ба самти техникаи барномавии компютер вобастагӣ доранд, бояд ба самтҳои зерин омӯзгор диққати махсус диҳад:

✓ таълимӣ- маълумотҳои лозимиро љиҳати баландбардории салоҳиятнокии дониши хонандагон дар бораи сохтор ва таркиби сахтафзорҳои компютер, љузъҳои асосиву иловагии компютер ва блоки системавӣ додан;

✓ қобилияти рушдкунанда- рушди донишу малакаҳои хонандагон оид донишҳои гирифташуда дар бораи мавзӯъ, таҳлил, муқоиса ва хулосабарорӣ. Инчунин рушди малакаи хонандагон тавассути љалби онҳо дар таҳияи лоиҳаи компютерӣ;

✓ тарбиявӣ- тарбия ин муносибати эљодӣ ва мақсаднок дар ғаъолияти таълимӣ мебошад. Новобаста аз намуди дарс ва ё фанни таълимӣ қисмати тарбиявии дарс, бояд хуб ба роҳ монда шавад.

Яке аз масъалаҳои муҳим ва аввалиндараља дар раванди гузаронидани дарсҳои технологияи иттилоотӣ ин мављуд будани айёният ва таљҳизотҳои дарсӣ ба ҳисоб меравад. Ба сифати айёният ва таљҳизотҳои дарсӣ инҳо мисол шуда метавонанд:

- ✓ маводҳои презентатсионии муаррифӣ;
- ✓ қисмҳои асосӣ ва иловагии компютер ба мисоли блоки системавӣ, сафҳакалид, манитор ва ғайра;
- ✓ бо таври ҷудоғона дар намуди аёни пешниҳод намудани таҷҳизотҳои техникаи дохили блоки системавӣ;
- ✓ афзорҳои техникаӣ барои кушодан ва васл намудани таҷҳизотҳои дохили блоки системавӣ. Масалан: мурваттобакҳо, амбӯр ва ғайра;
- ✓ дар намуди банерҳои намоишӣ пешниҳод намудани маълумот оиди ҳамаи қисмҳои зарӯрии компютер;
- ✓ маълумотнома оиди самти бехатарии техникаӣ таҷҳизотҳо ва дафтари сабт [5,8].

Аз нуқтаи назари методӣ, дар раванди гузаронидани дарсҳои технологияи иттилоотӣ, махсусанд дар мавзӯҳои ба бахши “Воситаҳои иттилоотонӣ” рабт дошта, нишон додани таҷҳизотҳои дарсӣ ва айёниятҳое, ки дар боло қайд намудем вазифаи аввалиндараҷаи омӯзгор ба ҳисоб меравад, аммо мутаасифона ҳамаи дарсҳо дар намуди назариявӣ сурат мегиранд, ки ин салоҳиятнокии дониши хонандагонро паст мекунад.

Барои санҷиши салоҳиятнокии дониши хонандагон оиди мавзӯи баррасишаванда, мо озмоиши педагогиро дар ду шакли дарсӣ ба роҳ мондем:

1. Маводҳои дарсӣ дар шакли презентатсия ва банерҳо нишон дода шуда, дар бораи вазифаҳои ҳар як таҷҳизоти дохили блоки системавӣ бо таври назариявӣ ба хонандагон маълумот дода мешавад, ки ин яке аз усулҳои маъмули дарсӣ мебошад.

2. Тамоми таҷҳизотҳои лозимии дохили блоки системавии компютер дар шакли маводҳои намоишӣ нишон дода шуда, ҳар яке аз онҳо бо таври кушода, қисм ба қисм ба хонандагон нишон дода мешавад, вазифаҳои онҳо фаҳмонда мешавад ва тарзи кушодану васли онҳо нишон дода мешавад.

Барои баҳодихии масъалаи додашуда, мо салоҳиятнокии дониши хонандагони синфи 8-уми муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии №26-и деҳаи Ялдамич ва №25 деҳаи Қалъанаки ноҳияи Раштро, ки мактабҳои пойгоҳҳои озмоишии мо ба ҳисоб мераванд (Ҷадвали 2.), мавриди таҳлили педагогӣ қарор додем.

Ҷадвали 2 – Гурӯҳҳои таҷрибавӣ аз муассисаҳои озмоишӣ

Муассисаи таълимӣ	Гурӯҳи таҷрибавӣ	Миқдори хонандагон
Мактаби №25, деҳаи Қалъанак, ноҳияи Рашт	Синфи 8А	23
	Синфи 8Б	25
Мактаби №26, деҳаи Ялдамич, ноҳияи Рашт	Синфи 8А	26
	Синфи 8Б	21
	Синфи 8В	23
	Синфи 8Г	21

Мувофиқи барномаи таълимӣ, фанни технологияи иттилоотиро дар синфи 8-ум дар ҳаҷми 34 соат, ҳафтае 1 соат дарс мехонанд. Барои гузаронидани таҳқиқот мо танҳо 7-соати дарсиро, ки дар он мавзӯҳои бахши “Воситаҳои иттилоотонӣ” дарс хонда мешаванд, мавриди таҳлили педагогӣ қарор додем [2].

Дар муассисаҳои номбурда чараёни таҷрибагузарониҳоро дар ду марҳила роҳандозӣ намудем:

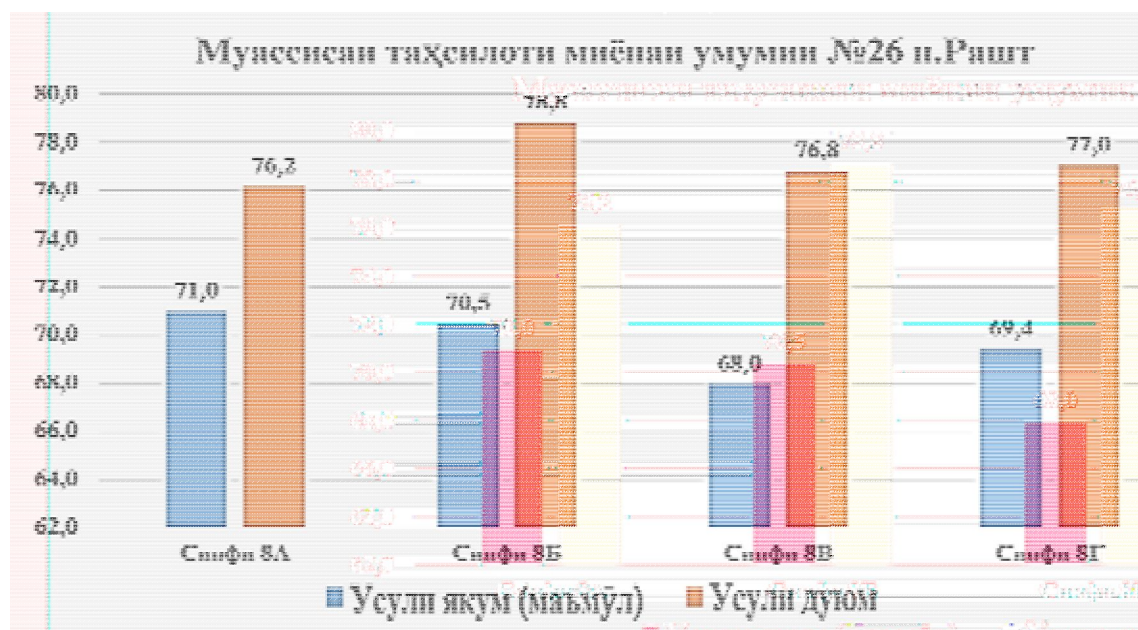
✓ дар марҳилаи якум раванди дарс аз рӯи маводҳои презентатсионӣ, банерҳо ва дигар айёниятҳои лозимӣ бо таври назариявӣ пешниҳоди хонандагон гашт ва санҷиши сатҳи донишу малакаҳои хонандагон баҳогузорӣ карда шуд;

✓ дар марҳилаи дуюм бошад, аз ҷониби омӯзгори фаннӣ бо таври амалӣ ҳамаи таҷҳизотҳои дохили блоки системавии компютер ба хонандагон нишон дода шуд ва дар бораи ҳар яке аз онҳо, дар алоҳидагӣ маълумотҳо пешниҳоди хонандагон гардонидани шуда, донишу малакаи онҳо баҳогузорӣ карда шуд.

Бояд қайд намоем, ки барои муайян намудани салоҳиятнокии дониши хонандагон саволномаҳои тестӣ, ки аз 5-савол бо 5-вариант иборат буданд, истифода бурда шуд. Барои ҳар як саволи пешниҳодшуда, 20-хон дар раванди баҳогузорӣ муайян карда шуд. Натиҷаҳои таҷрибаҳои педагогии гузаронидашуда, дар шакли диаграмма дар расми 1 ва расми 2 нишон дода шудаанд.

Расми 1. Диаграммаи натиҷавӣ аз таҷрибагузарониҳо дар МТМУ №25 н. Рашт.

Figure 1. Diagram of results from experiments in secondary school № 25. d. Rasht

Аз натиҷаҳои диаграммаи расми 1 айён аст, ки салоҳиятнокии дониши хонандагон бо истифода аз усули дуюм хеле фарқкунанда аст. Агар усулҳои номбаршударо муқоиса намоем, баръало айён аст, ки дар синфи 8А салоҳиятнокии дониши хонандагон аз 69,7% ба 74,5% ва дар синфи 8Б аз 69,5% ба 74,2% боло рафтааст.

Расми 2. Диаграммаи натиҷавӣ аз таҷрибагузарониҳо дар МТМУ №26 н. Рашт

Figure 2. Diagram of results from experiments in secondary school № 26. d. Rasht

Аз ҳолати диаграммаи расми 2 ҳам бар меояд, ки дар синфи 8А салоҳиятнокии дониши хонандагон аз 71,0% ба 76,2%, дар синфи 8Б аз 70,5% ба 78,8%, дар синфи 8В аз 68,0% ба 76,8% ва дар синфи 8Г аз 69,4% ба 77,0% боло рафтааст. Аз ҳама натиҷаҳои беҳтарин дар раванди озмоиши педагогӣ дар синфи 8В ба даст омад, чунки дар муддати 7-ҳафтаи озмоишӣ салоҳиятнокии дониши хонандагон 8,8% боло рафт.

Масъалаи омӯзиш ва рушди илмҳои компютерӣ яке аз ҳадафҳои асоситарини Ҳукумати ҚТ баҳисоб меравад. Барои расидан ба ин ҳадафҳо, бояд раванди омӯзиши фанни технологияи иттилоотиро аз мактаби миёна дуруст ба роҳ монем. Аз таҳлилҳо ва мушоҳидаҳо бар меояд, ки дар бисёре аз мавридҳо дарсҳои фанни технологияи иттилоотӣ танҳо дар намуди назариявӣ сурат мегиранд, ки ин ба пастшавии салоҳиятнокии дониши хонандагон оварда мерасонад.

Аз озмоишҳои педагогии дар мақола гузаронидашуда, ки он ду шакли гузариши дарсро дар бар мегирад, бар меояд, ки танҳо дар 7-ҳафтаи озмоишӣ салоҳиятнокии дониши хонандагон, аз руи усули дуюм боло рафтааст.

Аз ин лиҳоз пешниҳод менамоем, ки дар раванди дарсҳои технологияи иттилоотӣ омӯзгор ҳам ҷиҳатҳои назариявӣ ва ҳам амалии мавзӯи баррасишавандаро мавриди

омӯзиши хонандагон қарор дода, хонандагонро бо таҷҳизотҳои техникии компютер ва вазифаҳои онҳо шинос намояд, то хонанда моҳияти мавзӯро дарк намояд.

АДАБИЁТ

1. Заварыкин, В.М. Методика преподавания информатики и вычислительной техники/ В.М. Заварыкин, В.Г. Житомирский, М.П. Лапчик // М.: Минпрос. 1999.
2. Комилиён, Ф.С. Барномаи таълимии фанни технологияи иттилоотӣ дар синфҳои 5-11-ӯми муассисаҳои таҳсилоти умумӣ / Комилиён Ф.С., // Матбааи ВМИ ҚТ, Душанбе, 2018.-С.64.
3. Кужелева, Г.А. Методика преподавания информатики [Текст] / Кужелева Г.А. // Учеб. пособие. Илекс. 2013.-С.30.
4. Лапчик, М.П. Методика преподавания информатики/ М.П. Лапчик, И.Г. Семакин, Е.К. Хеннер // Учеб. Пособие для студ. Пед. Вузов; Издательский центр «Академия», 2001. – 624 с.
5. Лапчик, М.П. Методика преподавания информатики/ Лапчик М.П. // Учеб. пособие.: Академия .- 2003 .
6. Раджабов, Б. Ф. Значение информационных технологий в системе среднего профессионального медицинского образования Таджикистан / Б.Ф. Раджабов // Вестник Курган-Тюбинского государственного университета имени Носира Хусрава. – 2016. – № 2/3 (40). – С. 7-12.
7. Раджабов, Б. Ф. Современные информационные методы дистанционного обучения в медицинских вузах Таджикистана [Текст] / Б.Ф. Раджабов, Ф.С. Комилов // Вестник Таджикского национального университета. – 2018. – № 2. – С. 305-310. – ISSN 2074-1847.
8. Саидов, И.М. Истифодаи технологияҳои компютерӣ дар фаъолияти таълимӣ [Матн] / Саидов И., Саидҷаҳфаров А.И. //Пайёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои педагогӣ 2021. №4. -С. 220-227.
9. Саидов, И.М. Омӯзиши технологияи иттилоотӣ ҳамчун омил рушди салоҳиятнокии дониши хонандагон [Матн] / Саидов И.М., Мирзоев С., Ҳайётов Қ.// Пайёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. Бахши технологияи таълим. 2021. №1,(33). -С. 60-64.
10. Саидзода, И.М. Методикаи ташкили дарсҳои технологияи иттилоотӣ дар мактабҳои миёна / Саидзода И.М., Ҳайётов Қ.// Пайёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои педагогӣ 2021. №3. С. 293-300.
11. Саидов, И.М. Хизматрасониҳои технологияҳои компютерӣ ҳамчун омил рушди таҳсилоти фосилавӣ [Матн] / Саидов И.М.Ҳайётов Қ. // Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Бахши педагогика ва психология, методикаи фанҳои гуманитарӣ ва табиӣ. №4(4). Душанбе, 2020. С. 160-164.
12. Симонович, С.В. Общая информатика [Текст] /Симонович С.В., Евсеев Г.А.// Учебное пособие для средней школы. – М.: АСТ–ПРЕСС: Инфорком–Пресс, 1998.
13. Симонович, С.В. Специальная информатика/ Симонович С.В., Евсеев Г.А., Алексеев А.Г.// Учебное пособие. – М.: АСТ–ПРЕСС: Инфорком–Пресс, 1998. – С. 480 .

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ИДРАКУНИИ ҚОРҲОИ НАЗОРАТИИ ДОНИШЧҶҶЁН ДАР ОМӢЗИШИ ФАННИ МАТЕМАТИКА.

ЗИЁВИДДИНЗОДА Зуллоиддин Зиёвиддин - унвонҷӯи Пажӯҳишиҳои рушди маориф ба номи А.Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Айни, 126, **E-mail:** zulik.zul@mail.ru, **тел.:** +(992) 928243636

Мақсади тадқиқоти мазкур асоснокии назариявии қорӣ намудани шаклҳои таълими фосилавӣ дар ташкили қорҳои назоратии донишҷӯёни мебошад.

Ташкили қори назоратӣ- самти муҳим дар рушди раванди таълим, инчунин як ҷузъи таркибии он мебошад, ки тавассутиаш ниёзи донишҷӯ ба дониш ва худомӯзӣ ташаккул меёбад.

Яке аз шаклҳои асосии корҳои назоратии донишҷӯ дар таълими математика бо роҳбарии омӯзгорро дар таҳсилоти фосилавӣ иҷрои корҳои назоратӣ ташкил медиҳад.

Вожаҳои асосӣ: математика, раванди таълим, сифати таълим, кори назоратӣ, технология, усулҳо, муошират, принцип, ҷаъолият, педагогика, коммуникатсия.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УПРАВЛЕНИЯ КОНТРОЛЬНЫХ РАБОТ СТУДЕНТОВ ПРИ ИЗУЧЕНИИ МАТЕМАТИКИ.

ЗИЁВИДДИНЗОДА Зулолиддин Зиёвиддин - соискатель Института развития образования имени Абдурахмана Джами Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. Айни, 126, **E-mail:** zulik.zul@mail.ru, **тел.:** +(992) 928243636

Целью данного исследования является теоретическая основа внедрения форм дистанционного обучения в организацию студенческого контроля.

Организация кураторской работы является важным аспектом развития учебного процесса, а также неотъемлемой его частью, посредством которой формируется потребность студента в познании и самообучении.

Одной из основных форм кураторской работы студентов при обучении математике под руководством учителя в дистанционном обучении является осуществление кураторской работы.

Ключевые слова: математика, учебный процесс, качество обучения, контрольная работа, технология, методы, общение, принцип, деятельность, педагогика, общение.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF MANAGEMENT OF STUDENTS' CONTROL WORKS IN THE STUDY OF MATHEMATICS.

ZIYOVIDDINZODA Zuloliddin Ziyoviddin – Applicant of the IDE named after A. Jami, Dushanbe, 126 Ayni Str., **E-mail:** zulik.zul@mail.ru, **Phone:** +(992) 928243636

The purpose of this study is the theoretical basis for the introduction of forms of distance learning in the organization of student control.

The organization of curatorial work is an important aspect of the development of the educational process, as well as an integral part of it, through which the student's need for knowledge and self-learning is formed.

One of the main forms of curatorial work of students in teaching mathematics under the guidance of a teacher in distance learning is the implementation of curatorial work.

Keywords: mathematics, educational process, quality of education, test, technology, methods, communication, principle, activity, pedagogy, communication.

Дар марҳилаи нави тараққиёти ҷомеа нави таҳсилот, алаҳхусус низоми кредитии таълим, ки он аз низоми пештара (анъанавӣ) ба кули фарқ менамояд ва барои баланд бардоштани сифату самаранокии ҷараёни таълим мадад менамоянд, аҳамияти калон дорад.

Донишҷӯёни баҳши фосилавӣ низ аз ин низом истифода мебаранд. Корҳои назоратӣ ҳамчун воситаи барқарорсозии алоқаи байни устод ва донишҷӯ мебошад.

Ташкили кори назоратӣ- самти муҳим дар рушди раванди таълим, инчунин як ҷузъи таркибии он мебошад, ки тавассутиаш ниёзи донишҷӯ ба дониш ва худомӯзӣ ташаккул меёбад.

Яке аз шаклҳои асосии корҳои назоратии донишҷӯ дар таълими математика бо роҳбарии омӯзгорро дар таҳсилоти фосилавӣ иҷрои корҳои назоратӣ ташкил медиҳад. Барои фанҳои таълимии баҳши фанҳои ҷомеашиносӣ, иқтисодию иҷтимоии нақшаҳои таълимӣ ва баҳши фанҳои табиатшиносӣ риёзии нақшаҳои таълимӣ - 1 ва барои фанҳои таълимии баҳши фанҳои умумикасбӣ ва баҳши фанҳои таҳассусии нақшаҳои таълимӣ - 2 кори назоратӣ муқаррар карда мешавад.

Назорат ва гузоштани баҳо ба натиҷаи корҳои назоратии донишҷӯ ҳамчун ягонагии чунин шаклҳои корҳои таълимӣ ташкил карда мешавад:

- фаъолияти мустақилонаи таълимӣ ва худбаҳодихии донишҷӯён;

- назорат ва баҳогузорӣ ба фаъолияти таълимии донишҷӯён аз ҷониби омӯзгорони фанҳои таълимӣ

- Ташкили корҳои инфиродӣ

- Назорат ва иҷроиши супоришҳо тавассути воситаҳои иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ

Барномаи moodle имкон медиҳад, ки раванди идоракунии корҳои назорати дақиқ таъмин карда шавад:

- ✓ Назорати натиҷаҳои тест ба таври автоматӣ

- ✓ Имконияти ташхис ва баҳодихии супоришҳои иҷрошуда, мисолу масъалаҳо, рефератҳо, иншоҳо, лоихаҳо

- ✓ Пешниҳоди фикру мулоҳизаҳо иод ба иҷроиши кори назоратӣ

- ✓ Тартиб додани варақаи ҳисоботҳои оид ба супоришҳои иҷрошуда

- ✓ Омӯзгор метавонад барои ҳар як супориш чадвали рейтинги баҳогузорино муайян кунад;

- ✓ Алокаи мутақобилаи омӯзгор ва донишҷӯ дар речаи интерактивӣ;

- ✓ Таъмини сатҳи баланди маводи электронӣ;

- ✓ Дастаркунии маводҳои ёрирасон

- ✓ Санҷиши марҳилавии дониши донишҷӯён;

- ✓ Ба роҳ мондани лабораторияҳои виртуалӣ

- ✓ Сохтани гуруҳҳои виртуалӣ

Корҳои назоратии донишҷӯ ҳамчун фаъолияти мустақилона аз худ намудани маводи таълимӣ аз ҷониби ӯ муқаррар карда шуда, ба таври фосилавӣ таҳти назорати бевоситаи омӯзгор дар шакли иҷро намудани маҷмӯи вазифаҳои хонагӣ, супоришҳои тестӣ, эссе ва муаррифии маводи ҷамъоварда дар як даври академӣ ба роҳ монда мешавад.

Дар омӯзиши курси математика дастурамал оид ба иҷроиши корҳои назоратӣ тартиб дода шудааст. Донишҷӯ мувофиқи дастури методи ба иаври инфиродӣ мавзӯи (ё варинати мисолу масъала) худро интихоб менамояд.

Яке аз варинатҳои интихоби кори назорати ба таври инфиродӣ ин рақами логини донишҷӯ мебошад, ки идоракунии он хубтар мегардад ва онро дар системаи идоракунии танзимнамудан осонтар аст.

Чадвали интихоби мавзӯи кори назоратӣ.

№	Рақамҳои охири логини донишҷӯ	Варинатҳо/ Мавзӯҳо				
		1	25	49	73	97
1.	1;25;49;73;97;121;145;169;193;217;241;265;289;313;337;361;385;409;433;457	1	25	49	73	97
2.	2;26;50;74;98;122;146;170;194;218;242;266;290;314;338;362;386;410;434;458	2	26	50	74	98
3.	3;27;51;75;99;123;147;171;195;219;243;267;291;315;339;363;387;411;435;459	3	27	51	75	99
4.	4;28;52;76;100;124;148;172;196;220;244;268;292;316;340;364;388;412;436;460	4	28	52	76	100
5.	5;29;53;77;101;125;149;173;197;221;245;269;293;317;341;365;389;413;437;461	5	29	53	77	101
6.	6;30;54;78;102;126;150;174;198;222;246;270;294;318;342;366;390;414;438;462	6	30	54	78	102
7.	7;31;55;79;103;127;151;175;199;223;247;271;295;319;343;367;391;415;439;463	7	31	55	79	103
8.	8;32;56;80;104;128;152;176;200;224;248;272;296;320;344;368;392;416;440;464	8	32	56	80	104
9.	9;33;57;81;105;129;153;177;201;225;249;273;297;321;345;369;393;417;441;465	9	33	57	81	105

10.	10;34;58;82;106;130;154;178;202;226;250;274;298;322;346;370; ;394;418;442;466	10	34	58	82	106
11.	11;35;59;83;107;131;155;179;203;227;251;275;299;323;347;371; ;395;419;443;467	11	35	59	83	107
12.	12;36;60;84;108;132;156;180;204;228;252;276;300;324;348;372; ;396;420;444;468	12	36	60	84	108
13.	13;37;61;85;109;133;157;181;205;229;253;277;301;325;349;373; ;397;421;445;469	13	37	61	85	109
14.	14;38;62;86;110;134;158;182;206;230;254;278;302;326;350;374; ;398;422;446;470	14	38	62	86	110
15.	15;39;63;87;111;135;159;183;207;231;255;279;303;327;351;375; ;399;423;447;471	15	39	63	87	111
16.	16;40;64;88;112;136;160;184;208;232;256;280;304;328;352;376; ;400;424;448;472	16	40	64	88	112
17.	17;41;65;89;113;137;161;185;209;233;257;281;305;329;353;377; ;401;425;449;473	17	41	65	89	113
18.	18;42;66;90;114;138;162;186;210;234;258;282;306;330;354;378; ;402;426;450;474	18	42	66	90	114
19.	19;43;67;91;115;139;163;187;211;235;259;283;307;331;355;379; ;403;427;451;475	19	43	67	91	115
20.	20;44;68;92;116;140;164;188;212;236;260;284;308;332;356;380; ;404;428;452;476	20	44	68	92	116
21.	21;45;69;93;117;141;165;189;213;237;261;285;309;333;357;381; ;405;429;453;477	21	45	69	93	117
22.	22;46;70;94;118;142;166;190;214;238;262;286;310;334;358;382; ;406;430;454;478	22	46	70	94	118
23.	23;47;71;95;119;143;167;191;215;239;263;287;311;335;359;383; ;407;431;455;479	23	47	71	95	119
24.	24;48;72;96;120;144;168;192;216;240;264;288;312;336;360;384; ;408;432;456;480	24	48	72	96	120

Таълимоти фосилавӣ ҳаҷми зиёди корҳои мустақилонаро талаб мекунад, аз ҷумла кори назоратӣ (контролӣ) дар қатори онҳост.

Дар ҷараёни навиштани корҳои назоратӣ донишҷӯёни фосилавӣ бо душворихо дучор мегарданд. Бинобар ин омода сохтани дастур оид ба тартиби навиштани кори назоратӣ барои донишҷӯёни ин шӯъба аз манфиат холи нест. Донишҷӯ бо истифода аз ин дастур метавонад монетаҳои ба вучуд омадаро баргараф созад ва ба муваффақиятҳо ноил гардад.

Кори назоратӣ – шакли муҳими омӯзиши мустақилонаи донишҷӯёни фосилавӣ мебошад.

Донишҷӯёни фосилавӣ дар азхудкунии фанни математика, бояд бо китобҳои дарсӣ адабиётҳои таълимӣ кор карда тавонистанро омӯзад. Бояд мазмуни мухтассари китобҳои дарсӣ ва сарчашмаҳои навишта гирифта ба масъалаҳои дар нақшаи корӣ гузошташуда сарфаҳм рафта, онҳоро ба хотир гирифта, маводҳоро дар мавзӯи интихобнамуда истифода барад.

Дар ҷараёни ҷамъ сохтан ва таҳлили маводҳо оид ба мавзӯ, донишҷӯ таҷрибаи бо сарчашмаҳои гуногуни фанро мустақилона кор карданро меомӯзад, ки ин аввалин қадамҳо дар азхудкунии усулҳои тадқиқоти илмӣ мебошад. Инчунин навиштани корҳои назоратӣ донишҷӯёро бо бисёр муаммоҳои фан рӯ ба рӯ месозад.

Корҳои назоратӣ ҳамчун воситаи барқарорсозии алоқаи байни устод ва донишҷӯ мебошад. Шиносоӣ бо кор ба устод имконият медиҳад, ки оид ба дараҷаи тайёрии донишҷӯ тасаввуроти пешакӣ пайдо намояд ва ба ӯ тавассути тақриз маслиҳатҳои зарурӣ диҳад. Кори назоратӣ бояд то саршавии сессияи имтиҳонӣ иҷро шуда, дар вақташ ба тақриси кафедра пешниҳод карда шавад, то ин ки баҳои мусбӣ гирад.

Тайёри ва навиштани кори назоратӣ. Аз бо диққат омӯхтани барнома, ҷустуҷӯи

адабиётҳои зарурӣ ва дигар адабиётҳо (китобҳои таълимӣ, монографияҳо, брошюраҳо, китобҳо, мақолаҳои дар давоми сол нашршуда) имкон медиҳад, ки маводи зарурӣ интихоб карда шуда вазифаи гузошташуда бо муваффақият иҷро намояд. Донишҷӯ дар навиштани корҳои назоратӣ адабиётҳои илмиро омӯхта эҷодкорона маводҳоро таҳлил намуда, аз онҳо хулосаи даркорӣ бароварда тавонад.

Интихоб ва тартиб додани нақшаи мавзӯ. Интихоби мавзӯи қори назоратӣ аз ҷанни математика тибқи дастури методӣ, ки аз ҷониби кафедраҳо пешниҳод гардида, дар Шӯрои илмию методи факултет ва Шӯрои илми ДОТ дар шаҳри Панҷакент тасдиқ карда шудааст, ба роҳ монда мешавад.

Баъд аз интихоби мавзӯи донишҷӯ ба омӯзиши адабиётҳо шурӯъ мекунад. Бояд қайд намуд, ки адабиёти дуруст интихобшуда гавари анҷоми муваффақонаи қори назоратии донишҷӯ аст. Дар ин қор ба донишҷӯ барномаи математика кӯмак мерасонад. Инчунин барои ҷустуҷӯӣ ва интихоби адабиёти зарурӣ истифодаи маслиҳатҳои устод муфид мебошад.

Бояд таъкид намоем, ки ҷустуҷӯи адабиётҳои зарурӣ қори мустакилонаи донишҷӯ буда ва он аз истифода бурдан ба китобхонаи электронӣ, сарчашмаҳои интернетӣ сар мешавад.

Донишҷӯ бояд аз ӯҳдаи истифодаи каталогҳои мавзӯҳои дар китобхона мавҷуда баромада тавонад, то ки адабиёти заруриро оид ба мавзӯи интихобкардааш пайдо намояд.

Баъд аз интихоби мавзӯи ба тартиб додани нақшаи қор шурӯъ мекунад. Дар вақти тартиб додани нақшаи қор аз барномаи бахши ҷанни мазкур истифода бурдан лозим.

Нақшаи қор бояд бисёр қалон набошад, вай ба ғайр аз муқаддимаи 3-4 саволи асосии мавзӯи интихобшуда ва хотимаро дар бар гирифта метавонад.

Саволҳои асосии нақша бояд аниқ мухтасар, мантиқан дуруст буда, пай дар пай ҷо ба ҷо гузошта шаванд. Дар ҳолати зарурӣ баъзе саволҳоро ба зерсаволҳо ҷудо кардан мумкин аст.

Ҳамаи саволҳои нақша бояд як низомро ташкил диҳанд, ки дар он масъалаҳо бо ҳамдигар алоқаманд бошанд, якдигарро пурра намоянд ва қувват диҳанд.

Навиштани матн қорҳои назоратӣ. Баёни ҳар як қисми қорро аз таснифи мафҳуми асосӣ оғоз кардан дарқор аст. Баъд аз ин таҳлили муфассалу бодалели аниқ асоснокшудаи масъала сар мешавад. Қори назоратӣ аз суҳанони умумии беисбот ҳолӣ бошад ва лексияҳои таълимиро такрор накунад. Аз тарафи дигар, баёни қорраи ҳамаи масъалаҳои дахлдор шарт нест. Ба ҷои ин 2-3 саволи асосиро ҷудо карда, ба таври ҷуқур ва ҳаматарафа таҳлил қардани онҳо тавсия дода мешавад. Масъалаҳои назариявӣ бояд ба шароити ҳозира вобаста қарда шаванд. Иқтибоси аз матнҳои асарҳои гуногун гирифташударо барои нишон додани ақидаҳои мухталиф ҳам истифода бурдан мумкин аст.

Дар вақти тартиб додани матн нигоҳ доштани алоқии мантиқии байни қаслҳо ва зерсаволҳои он низ зарур мешавад.

Қори назоратӣ бояд аз рӯи мазмун ва услуби хуб қори тому пайваста бошад. Аз ин сабаб ҳам дуруст ба тартиб даровардани матн вай аҳамияти қалон дорад.

Матн қор бояд саҳеҳ, равшан ва аз ҷумлаҳои печ дар печи мутлақ озод бошад. Қисме аз қорҳои назоратӣ барои нуқсонҳои граматикӣ ва услубӣ баҳои баланд гирифта наматавонанд, аз ин рӯ, ба ин масъала дар вақти навиштани қор аҳамият додан шарт аст. Иқтибосҳои овардашуда, маълумоти омор бо истинодҳо (муаллиф, номгӯи қор, ҷой ва соли нашр, саҳифа) қорра бояд нишон дода шаванд. Дар муқоваи қор донишҷӯ ному насаб, факултет, бахш, номи мавзӯро нишон медиҳад (ба намунаи овардашуда нигаред).

Дар оғози қор нақшаи мавзӯи бо ишораи саҳифаҳои (қаслҳои) мувофиқ оварда мешавад. Саҳифаҳои қор бояд аз як сар бо тартиб рақам гузошта шаванд. Барои қайди тақризӣ ҷойи ҳолӣ гузоштанро фаромӯш набояд қард.

Дар охири қор рӯйхати адабиёти истифодашуда оварда мешавад. Аввалан феҳрасти адабиётҳо бо тартиби алфавитии муаллифон, ҳуҷҷатҳои сохторҳои давлатӣ

нишон дода мешаванд.

Дар ҳолате, ки агар кори назоратӣ ғайриқаноатбахш ҳисобида шуда бошад, донишчӯ ӯҳдадор аст, ки мувофиқи қайдҳои (мулоҳизаҳои) тақризчӣ онро дигар карда, ҳамроҳи тақриз онро барои тафтиши тақрорӣ пешниҳод кунад. Ба чунин кор қайдҳои муносиб гузошта мешавад.

Сохтори кори назоратӣ. Кори назоратӣ аз сарсухан, қисми асосӣ, хулоса ва феҳристи адабиёт иборат мебошад.

Бо масъалаи мазкур роҳбари кори назоратии донишчӯро зимни таҳияи нақшаи кори назоратӣ ошно месозад.

Қисми асосии сохтор аз донишчӯ мустақилона иҷро намудани масъаларо талаб менамояд.

Феҳристи адабиёти истифодашуда ба чор бахш чудо мешавад:

1. Қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ;
2. Адабиёти илмӣ
3. Адабиёти бадеӣ
4. Адабиёти иловагӣ

Дар баҳодихӣ ба кори назоратии донишчӯ нақши хулосаҳои роҳбари кори назоратӣ муҳим ва ҳалқунанда мебошад. Баромати кори назоратӣ дар асоси меъёрҳои зерин баррасӣ мегардад, ки онҳо бо пешниҳоди кафедраи таҳассусӣ дар Шӯрои олимони факултет тасдиқ шудааст. Пешниҳодҳо ба таври мушаххас чунин зикр ёфтаанд:

- асоснокии муҳимияти мавзӯ;
- мувофиқати мундариҷа бо мавзӯ;
- таҳлили пурраи масъалаҳои мавзӯ;
- дақиқ будани сохтор ва мантиқи баёни матлаб;
- асоснокии методологии кори назоратӣ;
- риояи талабот ба ҳаҷми кори назоратӣ
- таҳлили адабиёти илмӣ ба мавзӯ алоқаманд;
- риояи қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ дар таҳияи матни кори назоратӣ;
- мувофиқати шакли кори назоратӣ ба меъёрҳои мавҷудаи техникӣ ва ороиши кори назоратӣ;
- таҳлил ва муқоисаи масъалаҳои назариявӣ;
- таҳлил ва ҷамъбасти маводи ҷамъоваришуда;
- асоснокӣ ва аниқии тавсияи хулосаю ҷамъбасткунӣҳо,
- аниқӣ, дақиқӣ, саҳеҳӣ ва мушаххасии ҷавобҳои донишчӯ ба саволҳои гузошташуда, эродҳо ва тавсияҳои, ки нисбат ба сифати кори назоратӣ аз тарафи муқаррир баён гардидааст.

АДАБИЁТ

1. Анисимова, Т.И. Организация самостоятельной работы бакалавров средствами дистанционного обучения // *Фундаментальные исследования*. – 2013. – № 11-4. – С. 747-750;
2. Зулолиддини, З. Дастури методӣ оид ба таҳияи корҳои назоратӣ, Панҷакент, 2018
3. Зулолиддин, З. дастури методӣ оид ба навиштани корҳои назоратӣ аз математика, Панҷакент, 2018
4. Андреев, А.А. Дидактические основы дистанционного обучения в высших учебных заведениях: Дисс. . д-ра пед.наук. — М., 1999.-289 с.
5. Андреев, А.А., Солдаткин, В.И. Дистанционное обучение: сущность, технология, организация. М.: МЭСИ, 1999.
6. Андреев, В.И. Педагогика : учебный курс для творческого саморазвития. - 3-е изд. - Казань : Центр инновац. технологий, 2003. - 608 с.
7. Волович, М.Б. Наука обучать / Технология преподавания математики. - М.: LINKA- PRESS, 1995.-280 с.
8. Дистанционное обучение: Учебное пособие / Под редакцией Полат Е.С.- М.:

Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1998. 192 с.

9. Бенг, Б. Андерсен, Катя ван ден Бринк. Мультимедиа в образовании. - М., 2007. - С. 30

10. Бердяев, Н.А. Человек и машина // Вопросы философии. - 2005. - № 2.

11. Беспалько, В.П. Слагаемые педагогической технологии. М., 1989.

УДК 579.873.71,582.29

САМАРАНОКИИ МАВОДҲОИ ЗИДДИГЕЛМИНТИИ ТАЪСИРАШОН ДАРОЗ КАРДАШУДА

ГУЛНОЗАИ Мухриддин – магистри Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17, тел.: +(992) 907689229

АХМАДОВ Н.А – номзади илмҳои биологӣ, кафедраи биохимияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17, тел.: +(992) 915171666

ПУЛОТОВ Фаридун – номзади илмҳои биологӣ, кафедраи биохимияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17, тел.: +(992) 915171666

Таҳлили ҳолат ва дурнамои истифодаи маводи зиддигелминтӣ дар асоси ивермектин дар соҳаи бойторӣ, ки таъсираш дарозкарда шудааст мақсади асосии таҳқиқоти мо мебошад. Адабиётҳои илмиро дар самти коркард ва истифодаи маводи зиддигелминти дар соҳаи тибби бойторӣ, ки таъсирашон дароз карда шудааст таҳлил намуда, кинетикаи таъсири авермектинҳо ва празиквантеларо дар организми ҳайвонот муқоиса намудем. Барои пешгири кардани ғӯсфандон аз экто- ва эндопаразитҳо дар шароити чарогоҳ ба онҳо маводи таъсираш дарозкарда шуда дар асоси ивермектин тариқи зери пушт гузаронида, самаранокии онро дар вояи 0,2 мг/кг мушоҳида намудем.

Вожаҳои асосӣ: гелминтоз, ивермектинҳо, празиквантел, кинетика, самаранокиӣ, таъсири дарозмуддат

ЭФФЕКТИВНОСТЬ АНТИГЕЛЬМИНТНЫХ ПРЕПАРАТОВ ПРОЛОНГИРОВАННОГО ДЕЙСТВИЯ

ГУЛНОЗАИ Мухриддин – магистр Таджикского национального университета, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17, тел.: +(992) 907689229.

АХМАДОВ Н.А – кандидат биологических наук кафедры биохимии Таджикского национального университета, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17, тел.: +(992) 915171666.

ПУЛОТОВ Ф.Х. – кандидат биологических наук кафедры биохимии Таджикского национального университета, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17, тел.: +(992) 915171666.

Анализ состояния и перспективы применения антигельминтных препаратов на основе ивермектина в ветеринарной медицине, действие которых пролонгировано, является основной целью нашего исследования. Мы проанализировали научную литературу о разработке и применении антигельминтных средств в области ветеринарии, обладающих пролонгированным действием, и сравнили кинетику действия авермектинов и празиквантела на животных. С целью профилактики экто- и эндопаразитов у овец в пастбищных условиях подкожно вводили вещество пролонгированного действия на основе ивермектина и наблюдали его эффективность в дозе 0,2 мг/кг.

Ключевые слова: гелминтозы, ивермектин, празиквантел, кинетика, эффективность, пролонгат

EFFECTIVENESS OF ANTHELMINTIC MATERIALS
PROLONGED ACTION

GULNOZAI Mukhriddin – *magister of the Tajik National University, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17, Phone: +(992) 907689229.*

AKHMADOV N.A. – *candidate of Biological Sciences, Department of Biochemistry of the Tajik National University, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17, Phone: +(992) 915171666.*

PULOTOV F.Kh. – *candidate of Biological Sciences, Department of Biochemistry of the Tajik National University, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17, Phone: +(992) 915171666.*

Analysis of the situation and prospects of the use of anthelmintic drugs based on ivermectin in the veterinary field, the effect of which has been prolonged, is the main goal of our study. We analyzed the scientific literature on the development and use of anthelmintics in the field of veterinary medicine, which have a prolonged effect, and compared the kinetics of the effects of avermectins and praziquantel in animals. In order to prevent ecto- and endoparasites in sheep in pasture conditions, the long-acting substance was administered subcutaneously on the basis of ivermectin and its effectiveness was observed at a dose of 0.2 mg / kg.

Key words: *helminthiasis, ivermectins, praziquantel, kinetics, efficacy, prolonged action*

Паҳншавии васеи гелминтозҳо дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон ва берун аз он боиси зарари калони иқтисодӣ, аз ҳисоби кам гардидани маҳсулоти гӯшӣ ва ширӣ мегардад. Дар байни маъмултарин паразитҳои гӯсфандон ва чорвои калони шохдор ин дикроселиёз, фассиолиёз, диктиокаулёз, мониезиёз ва стронтилёзҳои системаи ҳозима мебошанд. Сироятҳои баланди ҳайвонот аз гелминтҳо дар охири баҳор, тобистон ва тирамоҳ ба қайд гирифта мешавад [3,4].

Ба табобати ҳайвонот аз гелминтозҳо замоне сар карданд, ки гелминтҳо ҳамчун организмҳои касалиовар муқарар карда шудаанд [1].

Имрӯзҳо тибби бойторӣ таҷрибаи калони истифодаи маводҳои зиддигелминтии ҳайвонотро дорад ва муайян карда шудааст, ки якҷанд синфҳои пайвастагӣ таъсири зидди гелминтӣ доранд. Баъзе аз ин маводҳо доираи хурд ва баъзеи онҳо доираи калони таъсир доранд [7].

Дар бозори бойтории кишвар маводҳои зиддигелминтии истехсолӣ ширкатҳои гуногун ба фуруш гузошта шудааст. Бо мақсади зиёд кардани самаранокии табобат ва кам кардани арзиши он, барои баланд бардоштани маҳсулнокии чорво маводҳои таъсиршон дароз карда шуда истифода кардан ба мақсад мувофиқ аст. Ба таркиби чунин маводҳои доруворӣ субстансияҳои дохил мешаванд, ки дар концентратсияи паст дар плазмаи хун, ба тартиби аз дахон ворид кардан самаранокии баланд ва муҳлати дарози таъсир дорад. Пайвастагӣҳои синфи авермектинҳо ба чунин талаботҳо ҷавобгӯ мебошанд.

Дар адабиётҳои илми коркард ва тарбиби ба даст овардани маводҳои доруворӣ таъсиршон дарозкардашуда аз празиквантела низ тавсиф карда шудааст [9].

Коркард ва истехсолӣ доруҳои зидди бемориҳои паразитии таъсираш дарозмуддат, яке аз вазифаҳои асосии тибби бойтории муосир мебошад. Айни замон дар мубориза ба гелминтҳо микдори зиёди моддаҳои доруворӣ истифода мешаванд, вале қисми зиёди онҳо муҳлати ками таъсир доранд ва пас аз истифода ҳайвонот дубора сироят меёбанд [11]. Ин маълумотҳо ба он ишора мекунад, ки кор карда баромадани маводҳои таъсиршон дароз карда шуда зарурӣ мебошад.

Дар асоси гуфтаҳои дар боло оварда шуда мо тасмим гирифтём, ки таҳлили адабиётҳои илмиро дар самти коркард ва истифодаи маводи зиддигелминти дар соҳаи тибби бойторӣ гузаронада, самаранокии маводи зиддигелминти дар асоси ивермектин, ки таъсираш дароз карда шударо дар шароити саҳроӣ дар гӯсфандон омӯзем.

Ивермектин - аввалин лактони макросиклӣ мебошад, ки ба таҷрибаҳои лабораторӣ роҳ ёфт [7]. Ивермектин дорои доираи васеи фаъолият, самаранокии баланд ва истифодаи беҳатар буда, маъмултарин мавод дар соҳаи чорводорӣ мебошад [14]. Фармакокинетикаи

он аз тартиби қабул кардан, таркиби маводи доруворӣ ва навъи ҳайвон вобаста мебошад [8]. Ивермектин моддаи липофилист ва дар маҳлулҳои обӣ дорои қобилияти ҳалшавандагӣ хеле паст мебошад [3]. Давраи қисман беруншавии ивермектин аз плазмаи хуни ҳайвонот, агар бо тартиби ворид кардан ба зерӣ пӯст бошад, чунин аст: гӯсфандон 3-7 рӯз, говҳо - 5, хуқҳо - 4, аспҳо 6-5, сағҳо 2-8 рӯз [3,8].

Фаъолияти ивермектин бо ҳосияти баланди пайвастандагӣ ва таъсир ба каналҳои танзимшавандаи асабӣ ва ҳуҷайраҳои мушакии ҳайвоноти бесутунмуҳра мебошад. Кушода шудани ин каналҳо ба бебозгашт баланд шудани гузаронандагии мембранаҳои ва фалачшавии мушакҳои соматикӣ онҳо оварда мерасонад. Ивермектин ҳамчун вайронкунандаи ретсепторҳо, интиколи импульсҳои системаи асабро катъ мекунад [13].

Концентратсияи минималии табобатии (антигелментии) ивермектинҳо, аз ҷумла ивермектин ба 0,5-1 нг/мл баробар аст [13]. Концентратсияи минималии ивермектин дар плазмаи хун дар таркиби силсилаи таҷрибавии маводи доруворӣ самаранок “Иверсект” (ҶСКМ ТР БИОРТ) ба 1 то 5 нг/мл баробар аст. Ин мавод ба тартиби зерӣ пӯст ворид карда шуда, маводи таъриқӣ 1,5% мебошад. Давомнокии таъсири ин мавод вобаста ба таркиби худ ба 30 рӯз баробар мебошад.

Празиквантелро бар зидди сироятҳои, ки аз трематодҳо ва сестодҳо ба вучуд меоянд истифода мешавад. Таъсири празиквантел ба қобилияти ба вучуд овардани афзоиши хеле босуръати гузариши мембрана ба катионҳои дувалентӣ, ки ин боиси зиёд шудани концентрацияи ионҳои калсий дар мушакҳои трематодаҳо мегардад ва ба фалачшавии онҳо оварда мерасонад [4].

Пас аз воридкунии празиквантел ба тариқи дахонӣ, зиёда аз 80% вояи он ҳангоми истеъмоли хӯрок ҷаббида мешавад. Концентратсияи максималии он дар плазмаи хун пас 1-3 соати ворид шудан ба даст меояд. Маводи зиддигелминти зуд ба мубодилаи моддаҳо дар ҷигар ворид мегардад. Тақрибан 80% маҳсулоти мубодилаи моддаҳо бо пешоб дар давоми 4 рӯз хориҷ карда мешаванд. Празиквантел бо шир низ аз организм берун карда мешавад [11].

Ташаккули муқовимати микроорганизмҳо ба маводҳои зиддигелминти ба он оварда расонд, ки маводҳои нав ва нисбатан самаранок коркарда баромада шаванд. Ҳамчунин дар солҳои 2000-2010 маводҳои дар асоси субстансияҳои алтернативнагӣ бо самарани хуб, эмодапсин, монепантел, дерквантел дар тиббӣ бойторӣ истихсол шуданд.

Эмодапсид ҳосилаи N-метил 24 аъзогии сиклоокрадепсинпептида маҳсули ферментатсияи замбуруғи *Mucelia sterilia* мебошад. Самаранокии ин мавод бар зидди нематодаҳои системаи ҳозима ва системаи нафаскашӣ ҳайвоноти хонагӣ санчида шудааст [9].

Монепантел – S-энантиомер маводи синтетикӣ буда соли 2008 кашф ва соли 2010 мавриди истифода қарор гирифт, ин мавод ба гуруҳи ҳосилаҳои аминокетонитрил дохил мешавад. Яке аз метаболитҳои фаъол ин сулфон монепантел буда таъсири баланди зиддигелминти дар давраи зочагӣ ва болиғӣ, ҳама дар вояи кам 0,5-1,5 мг/кг дорад. Дерквантел бошад – маводи нимсинтетикӣ буда таъсири баланди зиддигелминти дорад [12].

Коркарди субстансияи нав, дар асоси мукамалсозии маводҳои мавҷуда ё коркарди пайвастандагӣ нав – раванди мушкул ва пурқимат аст. Ноил шудан ба донишҳои амиқ дар сатҳи механизми молекулавӣ таъсири маводҳои зиддигелминти ва муқовимати онҳо, имконияти беҳтар кардани пешгирӣ ва назорати сироятҳои гелминтозҳо мегардад.

Ҳамин тариқ, мавқеи асосиро дар мубориза ба гелминтиозҳо химиотерапия мебошад. Муқовимати гелминтҳо ба маводҳои зиддигелминти субстансияҳои маълум талаб мекунад, ки ин маводҳо доимо тақмил ёбанд. Ба ақидаи мо коркард ва дар амал ҷорӣ намудани маводи нави зиддигелминти, ки таъсираш дароз карда шудааст ба мақсад мувофиқ мебошад.

Дар шароити саҳрои санчишӣ самаранокии силсилаи таҷрибавии маводи зиддипаразитӣ “Иверсект” (аз тарафи муаллифони чунин номгузорӣ шудааст) дар шароити лаборатории ҶСКМ ТР «БИОРТ» омода карда шудааст дар хоҷагии деҳқонии (фермерии) шахсии «Сафар»-и ноҳияи Варзоб гузаронида шуданд. Дар омода кардани силсилаи таҷрибавии маводи зидди паразитӣ хокаи ивермектин (99,5%) ва дигар моддаҳои ёрирасон

истифода шуданд. Санчиши маводи дорувории муҳлати таъсираш дарозкарда шуда дар тирамоҳи соли 2021 дар 55 сар гӯсфандонӣ синну солашон гуногун, ки аз шапуш, канаҳо ва гелминтҳо зарар дида буданд, истифода бурда шуд. Дараҷаи сироятёбии гӯсфандон бо усули азназаргузаронии аёний, ки пешакӣ рақамгузорӣ шуда буд, муайян карда шуд. Ба ҳайвонот маводи доруворӣ дар асоси ивермектин ба миқдори 0,2 мг/кг ба зерӣ пӯст ду маротиба бо фосилаи 15 рӯз ворид карда шуданд.

Ягон тағйироти физиологӣ ва таъсири номатлуб дар гӯсфандон пас аз гузаронидани мавод ошкор нашудааст. Дар рузҳои 6-8-ум ҳолати физиологӣ, иштиҳо ва ҳолати умумии ҳайвонот беҳтар гардиданд. Баъди таболати зиддипаразитӣ дар ҳайвонҳо аломатҳои беҳтаршавӣ, вазнгири ба таври назаррас мушоҳида карда мешуд. Маводи зидди паразитии таъсираш дарозмуддат карда шуда бо миқдори 0,2 мг/кг бар зидди гелминтҳои ҳайвоноти кишоварзӣ самаранокии баланд нишон дод.

Хулоса. Натиҷаҳои дар боло овардашуда имконияти истифодаи маводҳои таъсирашон дарозкарда шуда дар асоси ивермектин ва празиквантелро нишон медиҳад. Барои пешгири ва таболати гӯсфандон аз экто- ва эндопаразитҳо дар шароити чарогоҳ ба онҳо гузаронидани маводи таъсираш дарозкарда шуда дар асоси ивермектин тариқи зерӣ пӯст дар вояи 0,2 мг/кг тавсия карда мешавад.

АДАБИЁТ

1. Архипов, И. А. Антигельминтики: фармакология и применение. – М., 2009. – 404 с.
2. Муромцев, А. Б., Рыжов В. В. Экология гельминтов крупного рогатого скота в Калининградской области // Известия КГТУ. – 2012. – № 27. – С. 206–212.
3. Суслов, В. В., Енгашева Е. С., Кедик С. А., Шняк Е. А., Максимова П. О. Пролонгированные формы антигельминтных препаратов // Российский паразитологический журнал. – 2016. – Том 38. - Вып.4. – С
4. Camargo, J. A., Sapin A., Daloz D., Maincent P. Ivermectin-loaded microparticles for parenteral sustained release: in vitro characterization and effect of some formulation variables. *Journal of Microencapsulation*, 2010, Vol. 27, No 7, pp. 609–617.
5. Camargo, J. A., Sapin A., Nouvel C. et al. Injectable PLA-based in situ forming implants for controlled release of Ivermectin a BCS Class II drug: solvent selection based on physico-chemical characterization. *Drug Development and Industrial Pharmacy*, 2013, Vol. 39, No 1, pp. 146–155.
6. Campbell, W. C. History of avermectin and ivermectin, with notes on the history of other macrocyclic lactone antiparasitic agents. *Current pharmaceutical biotechnology*, 2012, Vol. 13, No 6, pp. 853–865.
7. Campbell, W. C., Benz, G. W. Ivermectin: a review of efficacy and safety. *Journal of Veterinary Pharmacology and Therapeutics*, 1984, Vol. 7, No 1, pp. 1–16.
8. Cheng, L., Guo, S., Wu, W. Characterization and in vitro release of praziquantel from poly(ϵ -caprolactone) implants. *International Journal of Pharmaceutics*, 2009, Vol. 377, pp. 112–119.
9. Cheng, L., Lei, L., Guo, S. et al. *Schistosoma japonicum*: treatment of different developmental stages in mice with long-acting praziquantel implants. *Exp. Parasitol.*, 2011, Vol. 129, No 3, pp. 254–259.
10. Cioli, D., Pica-Mattoccia L. Praziquantel. *J. Parasitol. Res.*, 2003, Vol. 90, pp. 3–9.
11. Clark, S. L., Crowley, A. J., Schmidt P. G. et al. Long-term delivery of ivermectin by use of poly(D,L-lactic-co-glycolic)acid microparticles in dogs. *AJVR*, 2004, Vol. 65, No 6, pp. 752–757
12. Cocquyt C. M. et al. Pharmacokinetics of moxidectin in alpacas following administration of an oral or subcutaneous formulation. *Research in veterinary science*, 2016, Vol. 105, pp. 160–164.
13. Dorati, R., Genta, I., Colzani, B. et al. Preliminary investigation on the design of biodegradable microparticles for ivermectin delivery: set up of formulation parameters. *Drug Dev Ind Pharm.*, 2015, Vol. 41, No 7, pp. 1182–1192.
14. Hunter, J. S., Yoon, S., Yazwinski, T. A. et al. The efficacy of eprinomectin extended-release injection against naturally acquired nematode parasites of cattle, with special regard to inhibited fourth-stage *Ostertagia* larvae. *Vet. Parasitol.*, 2013, Vol. 192, No 4, pp. 346–352.

**МАСЪАЛАҲОИ ТАЪЛИМУ ТАРБИЯИ НАСЛИ НАВРАС ДАР АВАСТО ВА
АҶКОРИ ПЕДАГОГИИ МУТАҶҶАКИРОНИ ТОҶИКУ ФОРСИ
АСРҶОИ X – АВВАЛИ АСРИ XI**

РАЗЗОҚОВ Хуришед – муаллими калони кафедраи умумидонишгоҳии психологияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121, тел.: +(992)004042151

Муаллиф дар мақолаи худ масъалаҳои таълиму тарбияи насли наврасро дар Авасто ва аҷкори педагогии мутаҷҷакирони тоҷику форси асрҳои X – аввали асри XI ба риштаи таҳқиқ овардааст. Хулоса карда мешавад, ки омӯзиш ва таҳқиқи ғояҳои намоёндагони барҷастаи илм ва фарҳанги гузаштаи мо, аз ориёӣҳо то Сомониён, аз асри миёна то давраҳои таърихи нав ва наварин аҳамияти хосаро касб карда, нақши олимон, шоирон, нависандагон ва омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти олии кишвар ба омӯзиши таърихи фарҳанги ғании халқи тоҷик хеле калон аст.

Вожаҳои асосӣ: асри миёна, асарҳои назмию насри, анаъанаҳо, насли наврас, тарбияи ватандӯстӣ, Авасто, Шоҳнома, Қобуснома, педагогика.

**ПРОБЛЕМЫ ОБУЧЕНИЯ И ВОСПИТАНИЯ МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ В
АВЕСТЕ И ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ВЗГЛЯДАХ ТАДЖИКСКО-ПЕРСИДСКИХ
МЫСЛИТЕЛЕЙ X - НАЧАЛА XI ВЕКОВ**

РАЗЗОКОВ Хуришед – старший преподаватель кафедры общепсихологической психологии Таджикского государственного педагогического университета имени С.Айни, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121, тел.: +(992)004042151

В своей статье автор акцентирует внимание на проблемах обучения и воспитания подрастающего поколения в Авесте и педагогических взглядах таджикско-персидских мыслителей X - начала XI веков. Делается вывод, что изучение и исследование идей выдающихся представителей нашей прошлой науки и культуры, от ариев до Саманидов, от средневековья до современной истории, имеет особое значение и роль ученых, поэтов, писателей и преподавателей высших учебных заведений, изучении богатой истории культуры таджикского народа является весьма значимой.

Ключевые слова: средневековье, поэтические и прозаические произведения, традиции, молодое поколение, патриотическое воспитание, Авеста, Шахнаме, Кабуснаме, педагогика.

**PROBLEMS OF TEACHING AND UPBRINGING YOUNG GENERATION
IN AVESTA AND PEDAGOGICAL THOUGHTS OF TAJIK-PERSIAN THINKERS
OF X - BEGINNING XI CENTURIES**

RAZZOQOV Hurhsed – teacher of the department of General University Psychology of the Tajik State Pedagogical University named after S.Ayni, Dushanbe city, Radaki avenue, 121, mob.: +(992)004042151

In his article, the author focuses on the problems of teaching and upbringing of the younger generation in the Avesta and the pedagogical thoughts of Tajik-Persian thinkers of the 10th - early 11th centuries. It is concluded that the study and study of the ideas of outstanding representatives of our past science and culture, from the Aryans to the Samanids, from the Middle Ages to modern and modern history, is of particular importance and the role of scientists, poets, writers and teachers of higher educational institutions in the study of the rich cultural history of the Tajik people is very significant.

Key words: Middle Ages, poetic and prose works, traditions, young generation, patriotic

Дар асарҳои назмию насри асрҳои X-XI таъкидан дар бораи масъалаҳои таълиму тарбияи насли наврас суҳан меравад. Таҳлил ва ҷамъбасти онҳо сохтор ва мазмуни афкори педагогии он даврро ошкор мекунанд. Омӯзиши таърихи халқ ва истифодаи таҷрибаи пешрафтаи педагогии он яке аз самтҳои асосии рушди низоми муосир ва миллии таълиму тарбия маҳсуб меёбад. Дар марҳилаи муосир, вақте ки яке аз вазифаҳои муҳимтарин дар ҳаёти ҷомеаи мо рушди раванди ташаккул ва таҳкими худшиносӣ ва ваҳдати миллии ба шумор меравад, талаботи халқи кишвари мо ба эҳё ва барқарорсозии хотираи таърихӣ, ёдгориҳои фарҳангӣ ва илмии гузаштаи халқи мо махсусан шадидан эҳсос карда мешавад [1].

Педагогикаи муосири тоҷик дар таҳкурсии мустаҳкамаи афкори қадимтарини педагогии ниёғони мо асос ёфтааст. Яке аз сарчашмаҳои бузургтарини ин педагогика китоби муқаддаси ориёӣҳои қадим – “Авасто” маҳсуб меёбад. Китоби муқаддаси “Авасто” инчунин бо чунин калимаҳои болдор, аз қабилӣ: “пиндори нек, гуфтори нек, рафтори нек” низ маъруф аст, ки маънавиёти баланди умуминсонии ахлокиро дар бар мегирад. Дар бобати ин дар китоби академик Б.Ғ. Ғафуров бамавқеъ гуфта мешавад: “Нақши инсон дар зардуштия бо консепсияи интиҳоби озод, ки аллакай дар “Готҳо”-и Зардушт асоснок шудааст, муайян карда мешавад. Инсон байни некӣ ва бадӣ интиҳоб карда, амали он дар ҷараёни муборизаи ҷаҳонии мабдаи нек ва бад аҳамияти муайянкунанда дорад. Қарзи асосии инсон оид ба мусоидат ба мабдаи некӣ дар мубориза бо бадӣ, пеш аз ҳама, на иҷрои ибодатҳо ва маросим, ки ба онҳо зардуштия махсусан дар марҳилаҳои ибтидоии рушд аҳамияти ҳалқунанда зоҳир намекард, мебошад, балки тарзи одилонаи ҳаёт, ки бо эътиқоди ҳақиқӣ муқаррар шуда буд: “пиндори нек, гуфтори нек, рафтори нек” мебошад – мана бо чӣ инсон бо бадӣ мубориза мебарад” [2, с. 77-78].

Зардушт дар ҳудуди Осиёи Марказӣ дар асрҳои VIII-VI то милод паҳн гардида, то футухоти арабҳо арзӣ ҳастӣ карда буд. Ба сифати идома ва тафсири ғояи бузургтарини Зардушт чунин асарҳо, аз қабилӣ «Пандномаи Зардушт», «Бундаҳишн» («Офариниши олам»), «Датастан минуи хирад» («Хукми ақли олий»), «Динқарт» («Догмаҳои эътиқод»), «Ардавирафнамак» («китоб дар бораи Вирафи покдин») эҷод карда шуданд.

Дар даврони қадим ва алалхусус дар асри миёна фарҳанги ҷисмонии халқи тоҷик ғанӣ ва гуногунранг буд. Дар даврони мавҷудияти Суғдиён ва Бохтар, тавре ки дар асоси ёдгориҳои гуногуни таърихӣ муқаррар кардан мумкин аст, акробатҳо-дорбозони боистеъдод маъруф буданд. Дар юришҳои шоҳ Доро ба Юнон иштирок карда, суғдиён ва бохтариён тайёрии баланди ҳарбӣ-ҷисмониро нишон дода, дар навбати худ, чунин машқҳои ҷисмонӣ, аз қабилӣ найзапартоӣ, машқҳои гимнастикӣ, дав, пиёдагардӣ ва ғайраҳо иқтибос мекарданд [4, с. 54].

Мутафаккирони Шарқи асримиёнагии ибтидоии мусулмонӣ ба рушди на танҳо афкори педагогии тоҷику форс, балки инчунин афкори ҷаҳонии педагогӣ дар мамҷӯъ сахми назаррас гузоштаанд. Сарфи назар аз он, ки афкори педагогии ҳудро изҳор карда, асосан, ба принципҳои илоҳиётшиносӣ роҳнамоӣ мешуданд, бо вучуди ин, онҳо тавонистанд як қатор ғояҳо ва фикрҳои пешниҳод карда, Асоснокнамоянд, ки мубрамияти ҳудро дар ҳаёти муосир аз даст надодаанд. Ҳастаи онҳоро ғояи инсондӯстӣ ва адолат ташкил медиҳанд, ки бо сабаб ва дар робита бо он афкори асосии педагогӣ ифода ёфтаанд:

- инсондӯстӣ, адолат, мардонагӣ, илм (донишҳо), зебӣ, солимӣ;
- ватандӯстӣ, адолат, ахлоқ, ростгӯӣ, арзишмандии инсон, тарбия;
- таълим, ки дар ягонагии олам асос ёфтааст, баҳисобгирии майлу рағбатҳо дар таълим, илм дар ҳаёти инсон ва ҷомеа, инсондӯстӣ, адолат, инсон ва коинот, ҷойгоҳи инсон дар замин;
- шуурнокӣ, аёнӣ, низомнокӣ ва пайдарпайӣ, асоснокии илмии таълим, робитаи назария бо амалия, талабот ба китоби дарсӣ;
- инсон ва солимии он, оила, нақши оила ва мактаб дар тарбия ва таълим, омодаасозӣ ба ҳаёти ҷамъиятӣ, интиҳоби касб, ба ҳисоб гирифтани қобилиятҳои зеҳнӣ ва психологӣ қўдакони дар тарбия ва таълим;

- назарияи камолоти инсон, тарбияи ҷисмонӣ ва маънавӣ, таълими ахлоқӣ, ба ҳисоб гирифтани хусусиятҳои психологӣ, решақан кардани сифатҳои бади инсонӣ;
- ташаккули шахсият, таълимоти ахлоқӣ, баробарӣ, адолат [3, с. 34].

Масъалаи дӯстӣ дар афкори педагогии Саъдии Шерозӣ бо мафҳуми инсондӯстӣ ба таври ҷудонашаванда алоқаманд аст. Ташвику тарғиби ғояҳои рафоқат ва дӯстӣ, инчунин ваҳдат ва муттаҳидии ҳамаи одамнро, новобаста аз манусбуияти наҷодӣ ва миллии онҳо, Саъдӣ ҷавонмардона ва дар айни замон вазифаи хеле муҳими тарбия ва ташаккули инсон меҳисобид. Ба ӯ чунин ба назар мерасид, ки “одамони ҳамаи халқҳо ва кишварҳо аз ҳамдигар кам тафовут доранд, онҳо якхела ҳам дӯст медоранд ва нафрат доранд” [6, с. 10].

Ба ақидаи Саъдӣ, танҳо чунин инсон воқеан сазовори номи дӯст аст, ки “хоҳиши дили наздикнро аз ғойдаи худ боло меғузорад” [5, с. 122].

Унсурмаолии Кайковус (1020—1099) ба қатори мутафаккирони пешрафтаи Шарқи асримиёнагӣ тааллуқ дорад, ки бо масъалаҳои фалсафаи амалӣ машғул буданд. Аммо, назарҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ педагогии мутафаккири-педагог на дар шакли рисолаҳои педагогӣ, балки дар шакли панду андарз дар асари ӯ “Қобуснома” ифода ёфтаанд, ки ба навъи адабиёти ахлоқӣ-дидактикӣ мансуб аст.

“Қобуснома”-и Кайковус дар осори муаллифони шарқӣ ва ғарбӣ зикр гардидааст. Китоб ба забонҳои зиёди олам: фаронсавӣ, олмонӣ, англисӣ, арабӣ, русӣ, туркӣ, тоторӣ ва ғайра тарҷума шудааст.

Ғояҳои педагогии Кайковус аз ҷониби мутафаккирони асримиёнагӣ дастгирӣ ёфта, инкишоф дода шуда. дар тарбияи насли навраси ҷомеаи шарқии он замон нақши калонро бозидааст.

Унсурмаоли Кайковус инчунин барои сохтани афкори тарбиявии худ зиёда аз сад сатрҳои ахлоқӣ таълиф кардааст, ки ба лаҳзаҳои дахлдори матни “Қобуснома” дохил карда шудаанд.

Мутафаккир дар минтақаҳои гуногун умр ба сар бурда, солҳои тӯлонӣ сафар кардааст, бинобар дар бораи сарчашмаҳои гуногуни ғоявӣ ҳарф задан рост меояд, вале ҷаҳонбинии ӯ асосан зерин таъсири бевоситаи афкори ҷамъиятӣ-сиёсӣ, фалсафӣ, педагогии халқи тоҷик ташаккул ёфта буд.

Сарчашмаҳои асосии ташаккули ғояҳои педагогии Кайковус: ёдгориҳои тоҷику форсии фарҳанги хаттии “Авасто”; тамаддуни даврони Сомониён; эҳёи тоҷикӣ (“Эҳёи Аҷам”); анъанаҳои пешрафтаи фалсафаи амалӣ; афкори арабизабони назариявӣ (дар мисоли Абӯбакри Розӣ, Форобӣ, Ибни Мискавейҳ, Ибни Сино); ахлоқи исломии илоҳиётшиносӣ буданд.

Аз таҳлили назарҳои педагогии Кайковус ва ҷаҳонбинии ӯ дар маҷмӯъ дар бораи он хулоса баровардан мумкин аст, ки ӯ бо осори олимони-файласуфон, табибон, нучумшиносон, ҷомеашиносон, сиёсатшиносон ва намояндагони илмҳои дигари маъруфи замон хуб шинос буд. Лекин, сарфи назар аз гуногунии таълимоти сиёсӣ, ҷараёнҳои идеологӣ, самтҳои ғоявӣ-ҷаҳонбинона, анъанаҳои фарҳангӣ, ҷаҳонбинии Кайковус ва назарҳои педагогии ӯ асосан зерин таъсири бевоситаи афкори ҷамъиятӣ-сиёсӣ, фалсафӣ ва педагогии халқи тоҷик ташаккул ёфтаанд, ки тамоюлҳои пешрафта ва арзишҳои фарҳанги инсониро дар бар мегирифт.

Дар тавсифоти назарҳои педагогии Кайковус дар “Қобуснома” ҷанбаҳои асосии ҷаҳонбинии ӯ мавриди таҳлил қарор гирифтаанд. Зеро дар асоси консепсияи умумии таҳқиқоти педагогӣ, маҳз дар заминаи принципҳои асосии ҷаҳонбинии ин ё он мутафаккир таҳкурсии мантиқии назарҳои педагогии ӯ тарҳрезӣ карда мешавад. Кайковус дар даврони асримиёнагии феодалии зиндагӣ кардааст. Бинобар ин, таълимоти педагогии ӯро дар “Қобуснома”, пеш аз ҳама, бо назардошти шароити таърихӣ, инчунин аз нуқтаи назари он маънавиёте арзёбӣ кардан зарур аст, ки ба ҷаҳонбинии ӯ таъсир расонидааст [7, с. 13].

Агар ба мазмун ва муҳтавои ҳамаи китобҳои “Шоҳнома” то Абӯлқосими Фирдавсӣ ва ҳуди “Шоҳнома”-и Абӯлқосим Фирдавсӣ диққат диҳем, пас зоҳиран ба назар мерасад, ки Шоҳнома аз маҷмӯаи дostonҳои ҳарбӣ, лирикӣ ва нақлу ривоятҳои гуногуни паҳншуда иборат аст, ки дар онҳо афкори тарбиявӣ ки, бо таъбири имрӯза, дидгоҳҳои педагогӣ фаро гирифта нашудаанд, гарчанде ки бо чунин ақида розӣ шудан мумкин нест. Ҳар гуна асари бадеӣ, ки новобаста аз жанрҳо ва мавзӯъ эҷод шудааст, дорои ҷанбаи тарбиявӣ буда,

хонандаро дар ягон ҷанбаи тарбия таълим медиҳад.

“Шоҳнома”-и Абӯлқосим Фирдавсӣ ба ҷумлаи асарҳои бошаҳомати таърихӣ мансуб аст, ки дар худ афкори пураарзиши педагогиро таҷассум меамоянд. Ба ақидаи М. Ғиёсӣ: “Олимон ва мутафаккирони бузургтарини давронҳои гуногуни таърихӣ, бо эҷоди асарҳои асил, дар маркази таваҷҷуҳ масъалаи таълиму тарбияи насли наврасро қарор медоданд. Ҳамин тавр, “Шоҳнома”-и Абӯлқосими Фирдавсӣ, ҳамосаи таърихӣ халқҳои форсзабон буда, аз тавсифи таҷрибаи таърихӣ ва арзишҳои баланди ахлоқӣ иборат аст.

Асари мазкур асоси афкори педагогии халқҳои форсзабон, аз ҷумла халқи тоҷикро ташкил дода, ҷунути, омӯзиши ҳамаҷонибаи “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ, дар қатори асарҳои мутафаккирони дигари асрҳои X-XI мувофиқи мақсад ба назар мерасад [3].

Ба ақидаи муҳаққиқон К.Айнӣ ва З.Аҳрорӣ, усулан (“Шоҳнома”) китоби таърихӣ халқҳои наҷоди эронӣ, анъанаҳои эътирофшудаи халқ, таърихи фалсафа ва ҳирад, тарбия, ахлоқ, маънавияти ҳаётӣ, тарзи зиндагӣ, қоидаҳои шохигарӣ, дурустии истифодаи бурдани принцип ва меъёрҳои қарорҳои давлатӣ, муносибати инсондӯстона ба табаа, қори ҳарбӣ, ватандӯстӣ, муҳаббат ба Ватан, ҳимояи Ватан ва таъмини истиқлолияти он, варзиш ва ғайра махсус меёбад.

Дар раванди мутолиаи “Шоҳнома” дар мадори нуктаҳо ва масъалаҳои дигари муҳими ҳамаҷонибаи он вақта, яъне зиндагии Фирдавсӣ, нуктаҳо ва масъалаҳои тарбиявӣ ахлоқӣ низ дучор меоянд, ки ҳар якеи он ҷойгоҳи сазовори ҳудудҳои ишғол намуда, унсурҳои таркибии асарро ташкил медиҳанд.

Ба монанди дигар мураббӣҳои барҷастаи маънавият Абӯлқосим Фирдавсӣ қонибдори ҷунун назар аст, ки инсон офаридаи беҳтарин ва пешвои тамоми мавҷудот мебошад, бинобар ин, он аз нуктаи назари рушди солими ҷисмонӣ бадан ва равони тоза озода аст, тамоми табиати он бояд бо ахлоқи соф ороиш ёфта бошад.

Мавзӯи марказии “Шоҳнома”, дар баробари ҳамду санои ҳирад ва пурандешӣ, Ватан ва ватандӯстӣ, ҷанг ва муҳориба, муносибат бо асирон, қушӯн, бурдани ҷанг ва муҳориба ва масъалаҳои дигари марбут ба қарорҳои ватандӯстӣ ба қавми ғазнавиён тарбияи ҳарбӣ дар симои қарорҳои асар мавқеи марказиро ишғол менамояд.

Тарбия дар «Шоҳнома» ҷанбаи таърихӣ, дорад, ба хусус ташаккули ғояҳои ватандӯстӣ, зеро зиндагиномаи Абӯлқосим Фирдавсӣ дар замони парокандагии давлати Сомониён ба миён омада буд, ва ташаккули ғояҳои ватандӯстӣ дар байни қавми ғазнавиён Абӯлқосим Фирдавсиро ба нигаронӣ овард.

Бад-ин ҳадаф, ки ташаккули тарбияи ҷисмонӣ, ки барои мардуми тоҷик ва ориёнтарон дар баробари тарбияи ватандӯстӣ, ҳештаншиносӣ ва ҳирадмандӣ қарор дошт, дар ҳолати нестӣ расида буд. Аз ҳамин лиҳоз, Абӯлқосим Фирдавсӣ, зимни таълифи «Шоҳнома» бештар ба решаи ориёӣ ҳеш така намуд, на ба ҷанбаҳои динӣ дини ислом.

Афкори педагогии Абӯлқосим Фирдавсӣ, маҳз дар ҳамин замина ифода гардидааст. Зеро, дар дар «Гот»-ҳои «Авесто» омадааст, ки ҳар инсоне, хоҳ мард бошад ё зан, ҳавон бошад ё пир, бояд баҳри ташаккул ва нумувви донишу маънавияти ҳеш бикӯшад, зеро шахси орий аз ҳираду илм ҳамсони нобиноӣ ва маҳз инсоне, ки биноии илмӣ дорад, метавонад дар ҷодаи ҳаёт раҳгум назанад ва ба манзили мурод бирасад. Ҳадафи омӯзишу парвариши фарзандон ба қамол расонидани насли рӯҳану ҷисман солим буд.

Бино ба нишонҳои «Авесто», «Занд»-у «Динкард» ва осори дигари зардуштияи паҳлавӣ, дар аҳди зардуштияи ҳар як ҳавони ба синни 15-солагӣ расидаро лозим буд, ки дар баробари ҳама ин суҳанҳои Худо ва паёмбарро, ки дар «Авесто» омадаанд, ҳифз карда, фармудаҳои ин китобро вобаста ба ойини зардуштия ба ҷо оварда, ба покии ҷисму бадан, аҳамияти маҳсус дода, тарбияи ҷисмонӣ ҳешро ташаккул диҳад. Рӯҳониён, олимонро ҳирадмандони соҳа ба шогирдонашон дар синни 20-солагӣ ҳуҷҷатро дар бораи соҳиби маълумот гаштани онҳо, ва ҷисману рӯҳан ташаккул ёфтани онҳо медоданд.

Дар ин давра мактабҳо, асосан, ба таври гурӯҳӣ амал мекарданд. Дар синну соли муайян, вобаста ба инкишофи ҷисмонӣ қӯдакдорро ба мактаб месупориданд, то ки онҳо як баҳши «Авесто» ва «Занд»-ро аз худ кунанд. Дар мактабу парваришгоҳҳо дар баробари фанҳои амсоли адабиёт, таърих, иншо (эҷоди суҳан), ҳунаҳои аспдавонӣ, тирпарронӣ, шамшерзанӣ ва ғайраро, ки ба ташаккули ғояҳои ватандӯстӣ ва омодагии ҳарбӣ мусоидат менамуданд, меомӯзониданд.

Аз сарчашмаҳои таърихӣ аён аст, ки ҳамчунин, дар давлати ҳахоманишиён, дар аҳди подшоҳии Дорой I (солҳои 522-486-и то милод) тақрибан 900 мактаби ибтидоию миёна мавҷуд будааст. Мактабҳо дар се шакл ҷаъолият мекарданд: оилавӣ, инфиродӣ ва ибтидоӣ. Мактабҳои ибтидоӣ барои ҳамаи хонандагон як хел буданд. Ин ҳама шаҳодат аз таърихи куҳандоштани мактабҳо дар Мовароуннаҳру Хуросон гувоҳӣ медиҳад. Чунин манбаъҳои илмӣ дар хусуси мавҷудияти мактабҳои аввалин дар Бухоро, Самарқанд, Марв, Ҳирот, Тирмиз низ иттилоъ медиҳанд, ки дар онҳо дар як вақт ба ташаккули тарбияи ҷисмонии хонандагони мактабҳо диққати махсус меоданд.

Албатта, ҷараёни тарбияи ҷисмонӣ дар он замон ва баъдҳо низ дар иртиботи мустақкам бо дин ва умуми фалсафӣ амалӣ мегардид, вале бовучуди ин, мебоҷад онро ба ҳайси аввалин ғояҳои педагогӣ дар инкишофи ғояҳои ватандӯстӣ ва омодагии ҳарбӣ қабул намуд, ки таркиби ин гуна тарбияро дар «Шоҳнома» дидан мумкин аст.

Дигар, масъалае, ки оид ба мавқеи ғояҳои ҳарбӣ ватандӯстӣ дар таълимоти педагогии Абӯлқосим Фирдавсӣ матраҳи мо мегардад, ин сабабҳои ихтилофи динӣ ва таваҷҷӯҳ надодан ба инкишофи тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ, нобаробарии инкишофи ҷисмонӣ дар байни сипоҳиёни Эронӣ Туронаст, ки асосии даргириҳо миёни Эрон ва Турон дар баробари биёбонгардӣ яғмоғарии туронӣ ва ҳамвора ба дехоти кишоварзони ориёӣён ҳамла кардан, ҳамчунон ихтилоф дар бовариҳои динӣ низ будааст. Ва ҳамин нукта, яъне тарғиби арзишҳои тарбиявии ориёӣ, баҳусус, зардуштӣ боиси нигаронии ғазнавиён ва напазируфтани «Шоҳнома» аз ҷониби Султон Маҳмуди Ғазнавӣ гардид.

Бояд, қайд намуд, ки ғояҳои тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ ва тарбияи ҷисмонӣ дар «Шоҳнома» аз аввал то ба охир марбут ба қаҳрамонҳои дoston мебошад, ва Абӯлқосим Фирдавсӣ дар симои қаҳрамонони «Шоҳнома» дар як вақт тарбияи ҷисмонӣ ва варзишро низ тарғиб намудааст. Дар мавриди таҳлили ин масъала дар «Шоҳнома» нахуст мо бояд масъалаҳои тарбияи ҷисмониро дар «Шоҳнома» аз мавриди Рустам оғоз намоям, зеро Рустам қаҳрамон ва симои марказии дoston мебошад. Дар «Шоҳнома» ин аз дostonи «Манучеҳр» оғоз мешавад, ки дар ҳамин қисмати дoston сухан дар мавриди зода ва тарбият гирифтани Рустам хоҳад рафт. Дар ин таҳқиқот мо дар мавриди асотир будан ё набудани ин дoston ва қаҳрамон баҳси илмӣ намекунем, танҳо ҳаминро қайд кардан бо маврид аст, ки симои Рустам дар байни мардуми тоҷик аз қадим то ба имрӯз пеш аз ҳама симои як шахси ҷисман ташаккул ёфта ва тарбияи дурусти ҳарбию ҷисмонӣ гирифта, муҳофизи Ватан, ватандӯсту хирадманд ифода гардидааст.

Дар хотима бояд қайд кард, ки омӯзиш ва таҳқиқи ғояҳои намоёндагони барҷастаи илм ва фарҳанги гузаштаи мо, аз ориёӣҳо то Сомонӣён, аз асри миёна то давраҳои таърихи нав ва навтарин аҳамияти ҳосаро касб мекунанд. Бешак, дар қор оид ба омӯзиши таърихи фарҳанги ғании халқи тоҷик нақши олимон, шоирон, нависандагон ва омӯзгорони муассасаҳои таҳсилоти олии кишвар хеле қалон аст, зеро маҳз онҳо дар навбати аввал ба омӯзиши мероси ниёғони мо саҳми арзишманд мегузоранд.

АДАБИЁТ

1. Абдувалиев, А. Изучение творчества Абулқасима Фирдавси. - Душанбе: изд. Ирфон, 1966. - 68 с.
2. Гафуров, Б. Таджики. Кн. 1. М., 1983.
3. Гиёсиев, М. И. Педагогические воззрения таджикско - персидских мыслителей X и первой половины XI века и их трансформация в современной национальной педагогике: Дисс... канд. пед. наук КГУ им. Носира Хусрава, 2009. - 185 с.
4. Махмадрасулов, Б.С. Физическая культура таджикского народа в средние века. Диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.02.- Душанбе, 2002.- 164 с.: ил. РГБ ОД, 61 03-7/515-6.
5. Саади, М. Бустан / пер. с персид. В. Державина, А. Старостина. М.: Госполитиздат, 1962.
6. Саади, Муслихиддин. Избранное / пер. Е. Э. Бертельса, К. Липскерова. Сталинабад: Таджикгосиздат, 1954.
7. Ходжаев, К.Т. Педагогические взгляды мыслителей таджикского народа в XI веке

13.00.01 – общая педагогика, история педагогики и образования (педагогические науки).
Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора педагогических наук
Душанбе – 2010 УДК 37.(09) (575.3) X-69.

БА ТАВАЧҶУҶИ МУАЛЛИФОН

Дар маҷаллаи «Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон» мақолаҳои олимони соҳаи педагогика, устодони муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, мушовирон, омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва унвонҷӯёни ватанию хориҷӣ ба таъб расонида мешаванд.

Ба хотири беҳбуди фаъолияти маҷаллаи «Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон» зарур медонем, ки мақолаҳо ба шакли зерин ба идораи маҷалла пешниҳод карда шаванд: ҳатман бо ҳулосаи мухтасар (резюме) ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ, мақола дорои сарлавҳа бошад, маълумоти мухтасар дар бораи муаллиф (ному насаб, унвони илмӣ, вазифа ва ҷойи қор), шарҳ - номгӯи мақола ва адабиёти истифодашуда ба шакли ҳаттӣ ва электронӣ (дар диск ё флешка) ва як нусха мақола ба таври ҷопи принтерӣ пешниҳод карда шавад.

Маводи мақола ҳаматарафа санҷида шуда бошад.

Мақола бояд ба шакли компютери Times New Roman Tj – 14 таҳия шавад.

Андозаи қоғаз: А - 4. Ҳошия: аз боло ва поён – 2, 5 см., тарафи чап – 3 см., рост – 1,5 см., андозаи ҳуруф – 14, фосилаи байни сатрҳо: 1,0.

Мақолаҳо дар давоми сол қабул карда мешаванд. Ба мақола шарҳи мухтасари мухтасар ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ илова карда мешавад. Шарҳи мухтасари мухтасар дар оғоз ва адабиёти истифодашуда дар охири мақола оварда мешавад.

Ҳаёти таҳририя ҳақ дорад мақоларо бо назардошти талаботи маҷалла қабул ва кӯтоҳ кунад ва ӯ рад наояд. Мақолаҳое, ки пештар дар дигар нашрияҳо ба таъб расидаанд, қабул карда намешаванд. Дастхатҳо барои тақриз арзёбӣ мешаванд ва муаллиф дар мавриди зарурат ба мухтасари он ошно мегардад.

Ба мақолаҳои унвонҷӯёну аспирантон тавсияи роҳбарони илмиашон зарур аст.

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

В научном журнале «Вестник Академии образования Таджикистана» печатаются статьи учёных педагогов, преподавателей ВУЗ-ов, методистов, учителей средних общеобразовательных учреждений, аспирантов, местных и зарубежных соискателей, содержащие результаты исследований по педагогическим наукам.

При отправке статьи в редколлегию авторам необходимо соблюдать следующие правила: размер статьи не должен превышать 10 страниц компьютерного текста, включая текст, таблицы, библиографию, рисунки и тексты аннотаций на таджикском, русском, и английском языках.

Для подготовки статьи должен использоваться текстовый редактор Microsoft Word.

Одновременно с распечаткой статьи сдается электронная версия. Рукопись должна быть отпечатана на компьютере (шрифт Times New Roman Tj 14, формат А-4, интервал одинарный, поля: верхнее и нижнее - 2,5 см, левое-3 см, правое -1,5 см;), все листы статьи должны быть пронумерованы.

Сверху страницы по центру листа указывается название статьи, ниже через один интервал инициалы и фамилии автора (авторов). Ниже название организации, адрес. Далее через строку следует основной текст.

К статье прилагается резюме на таджикском, русском и английском языках с указанием названия статьи. Текст резюме приводится в начале статьи, список использованной литературы в конце.

Редколлегия оставляет за собой право производить сокращения и редакционные изменения статьи. Статьи, не отвечающие настоящим правилам, редколлегией не принимаются.

Статьи аспирантов и соискателей принимаются с рекомендациями научных руководителей.

NOTES FOR THE AUTHORS

The scientific journal «Bulletin of the Academy of Education of Tajikistan» publishes articles by scientific educators, university professors, methodologists, teachers of educational institutions, graduate students of local and foreign applicants containing the results of research on pedagogical sciences.

When submitting articles to editorial board the following rules should be observed: the size of the article should not exceed 10 pages of computer text, including texts, tables, bibliography, drawings and annotation texts in Tajik, Russian and English.

For the preparation of the article should be used the text editor Microsoft Word.

An electronic version remains simultaneously with the printout of the article. The manuscript must be printed on a computer font Times New Roman TJ 14, format A-4 single spacing, upper and lower margins 2,5 sm, left 3 sm, right 1,5 sm and all the pages should be paginate.

At the top of the page in the center of the sheet is the title of the article, below after one interval the initials and surname of the author. Below is the name of the organization and address.

The main text follows through the given line. The article offers a summary in Tajik, Russian and English with title of article. The text of the summary is given at the beginning of the article, list of references at the end.

Editorial board reserves the right to make reductions and editorial changes to the article.

Articles do not comply with these rules are not accepted.

Articles of graduate students and applicants are accepted with the recommendations of supervisors.

**ПАЁМИ АКАДЕМИЯИ ТАҲСИЛОТИ ТОҶИКИСТОН / Маҷаллаи илмӣ,
маърифатӣ ва таълимию методӣ. – Душанбе, 2022. - № 1 (42). – 134 с.**

Сармуҳаррир:	Саломииён М.Қ.
Муовини сармуҳаррир:	Каримзода М.Б.
Котиби масъул:	Муҳиддинзода Б.
Муҳаррири матни тоҷикӣ:	Гулмадов Ф.
Муҳаррири матни русӣ:	Ҷонмаҳмадова Г.Ш.
Муҳаррири матни англисӣ:	Абдуллозода М.И.
Муҳаррири техникӣ:	Муҳиддинзода Б.
Саҳифабанд:	Ҳайдаров Р.

Муассис: Академия таҳсилоти Тоҷикистон

ВЕСТНИК АКАДЕМИИ ОБРАЗОВАНИЯ ТАДЖИКИСТАНА / Научно-просветительский и учебно-методический журнал, 2022. - № 1 (42). – 134 с.

Главный редактор:	Саломииён М.Қ.
Зам. главного редактора:	Каримзода М.Б.
Ответственный секретарь:	Муҳиддинзода Б.
Редактор таджикского текста:	Гулмадов Ф.
Редактор русского текста:	Джонмаҳмадова Г.Ш.
Редактор английского текста:	Абдуллозода М.И.
Технический редактор:	Муҳиддинзода Б.
Верстка:	Ҳайдаров Р.

Учредитель: Академия образования Таджикистана

**BULLETIN OF ACADEMY OF EDUCATION OF TAJIKISTAN/
Scientific-educational and metodical Journal, 2022. - №1 (42). – 134.**

Chief Editor:	Salomiyn M.Q.
Deputy Chief Editor:	Karimzoda M.B.
Executive Secretary:	Muhiddinzoda B.
Tajik Text Editor:	Gulmadov F.
Russian Text Editor:	Djanmakhmadova G.Sh.
English Text Editor:	Abdullozoda M.I.
Technical Editor:	Muhiddinzoda B.
Verska:	Haidarov R.

Founder: The Academy of Education of Tajikistan

---

*Ба матбаа 16.05.2022 супорида шуд. Ба чоп 18.05.2022 имзо шуд.
Коғазӣ офсетӣ. Андозаи 60x84 1/8 чузъи ч. ш. 15,5. Теъдод 100 нусха. Супориши №14
Дар матбааи «Таъминот-55», кӯчаи А. Навоӣ, 13 чоп шудааст.*

---

*Сдано в печать 16.05.2022. Подписано к печати 18.05.2022. Печать офсетная.
Формат 60x84 1/8 Условно-печатный лист - 15,5. Тираж - 100. Заказ № 14.
Издательство «Таъминот-55», 7734024, улица А. Навои, 13*

---

*Download in Print 16.05.2022. Posted on 18.05.2022. Offset printing.
Size 60x84 1/8 Printer's sheet - 15,5. Edition - 100. Assignment № 14.
Publishing office "Taminot-55", 7734024, 13 A. Navoi Str.*